

ԶՄԻԱԾԻՆ

1975
Ա.

ԼԲ

ՏԱՐԻ

ԷԶՄԻԱԾԻՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ
ԱՄՍԱԳԻՐ
ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ
ԱԹՈՌՈՅ
Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ

ՅԻՆԵՐ

1975

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Հայրապետական քարոզ Փրկչի հրաշափառ և սուրբ Ծննդյան տոնի առթիվ Մայր տաճարում	3
ԽՍՀԱԳՐԱԿԱՆ—Ժամանակի և կյանքի մեծ խորհուրդը	7
Ամանորի և Փրկչի հրաշափառ և սուրբ Ծննդյան տոնների առթիվ Ամենայն Հայոց Ծայրագույն Պատրիարք և կաթողիկոս, Նորին Սուրբ Օծություն Ս. Տ. Վազգեն Ա, Հայրապետի և քույր եկեղեցիների հոգևոր պետերի ու կրոնական այլ համայնքների և կազմակերպությունների ղեկավարների միջև փոխանակված ողջույնի հեռագրերն ու գրությունները	11
Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի շնորհավորական գիրը Ամանորի և սուրբ Ծննդյան տոնների առթիվ՝ ուղղված Հայաստանյայց եկեղեցու նվիրապետական երեք Աթոռներին, թեմակալ բոլոր առաջնորդներին և եկեղեցական համայնքներին	14
Ամանորյա և սուրբ Ծննդյան տոնակատարությունները Մայր Աթոռում	16
ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԲԵՄ. ԼՈՒՐԵՐ	19
Մատենագիտություն (Գևորգ Զ և Վազգեն Ա կաթողիկոսների)	22
ԵԶՆԻԿ ԱԲԵՂԱ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ—Մովսեսի հայոց վարդապետի գրեալ պատասխանիք թղթյոց Տրապիզոնի առ հատուածեալն Գրիգոր երեց	30
Լ. Հ. ՏԵՐ-ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ—Սաղմոսների հայերեն թարգմանությունը և նրա նախորինակը	41
ՍՈՒՐԵՆ ԲՈՒՆԱԶՅԱՆ—Մաշտոցյան մրցանակի նոր դափնեկիրը	52
Սուրեն Ալչյանի ծննդյան 70-ամյակը	59
Ցուցակ Մայր Աթոռ ու Էջմիածնի նոր ստացված ձեռագրերի	61
Հանգիստ տ. Եղիշե քահանա Վարդանյանի	64

ԽՍՀԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՑԵՆ

Армянская ССР, Эчмиадзин, Редакция журнала «Эчмиадзин».
Rédaction de la revue «Etchmiadzine», Etchmiadzine. Arménie, URSS

Հանձնված է արտադրության 31/I 1975 թ.: Ստորագրված է տպագրության 25/II 1975 թ.:

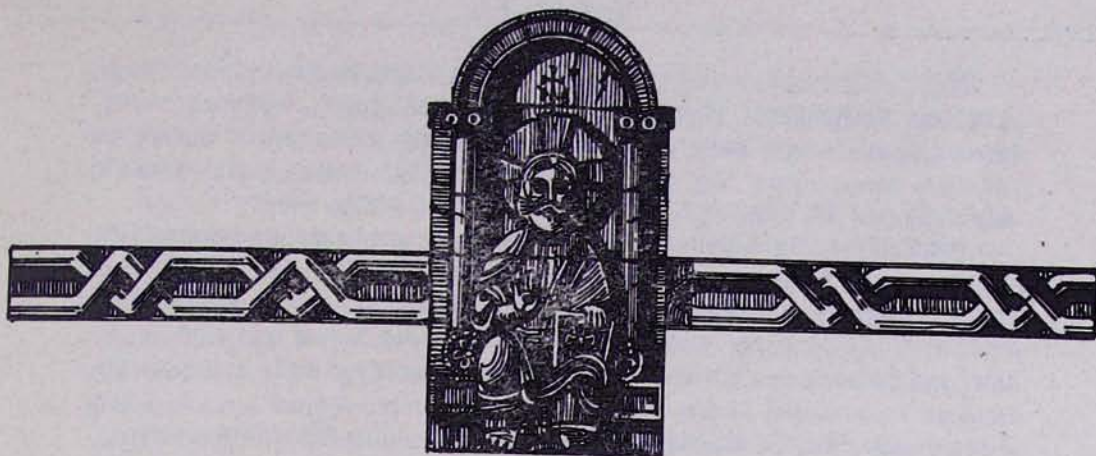
Տպագրական 4 մամուլ, թուղթ 60×84¹/₈, պատվեր 66ա

Մայր Աթոռ ու Էջմիածնի տպարան, 1975 թ.

ՀՐԱՄԱՆԱԻ

Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆԻ ԱՌԱՋՆՈՅ

ՎԵՀԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐՔԱԶՆԱԳՈՑՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՔԱՐՈՋ ՓՐԿՉԻ ՀՐԱՇԱՓԱՌԻ ԵՎ ՍՈՒՐԲ
ԾՆՆԴՅԱՆ ՏՈՆԻ ԱՌԹԻՎ ՄԱՅՐ ՏԱԺԱՐՈՒՄ

(1975 թ. հունվարի 6)

«Տէր, ուղղեալ զգնացս մեր ի ճանապարհս խաղաղութեան»:

Տիրոջ ողորմությամբ մեր տարվա սեմին կանգնած, մեր հուսացալ հոգիները մի անգամ ևս լսում են սուրբ Ծննդյան պատգամը՝ «Եւ յերկիր խաղաղութիւն, ի մարդիկ հաճութիւն»: Այս պատգամով է որ ծնալ և հալսունեցալ Փրկիչը մեր Քրիստոս, այս պատգամով մա լույս ու ջերմություն բաշխեց իր աշակերտների հոգիներին, և մույն այս պատգամը որպէս կտակ թողեց համայն մարդկությանը, առ Հայր բարձրանալուց առաջ:

Ահա թե ինչու, մեր ամենամկրակաւ աղոթքներից մեկն է հանդիսանում, առ Քրիստոս ուղղալ աղերսանքը մեր՝ «Տէր, ուղղեալ զգնացս մեր ի ճանապարհս խաղաղութեան»:

Մարդու երկրային կյանքը երկար մի ճանապարհորդություն է ժամանակի տարածքի մէջ, բաժանված հանգրվանների, որ մենք կոչում ենք տարիներ: Եվ երբ մեր կյանքի ճանապարհի վրա բացվում է մի մոր ժամանակաշրջան, այսինքն մի մոր տարի, ի՞նչ կա ավելի բնական, ավելի բարի ու աստվածահաճո, քան ըղձալ և կամենալ, որ մեր առաջ բացվող կյանքի ճանապարհի վրա՝ ապրենք խաղաղ, գործենք խաղաղությամբ, լինենք խաղաղարար մարդիկ մեր մեզանցիկ նկատմամբ:

Թեև հույժ կենսական ու հրամայական է թվում իրագործումը մարդկային այս տենչանքի, սակայն պատմության փորձը և մեր իսկ ապրած օրերի իրադրությունները գալիս են ասելու՝ թե, ավաղ, ազգություններն ու պետությունները, հակառակ իրենց բարի կամեցողությանց և երբեմն մույնիսկ հակառակ իրենց շահերի, տակավին հեռու են իրար միջև տևապես արդար ու խաղաղ հարաբերություններ հաստատելուց:

Այնուամենայնիվ, ուղիղ չէ հռոնտեսության անձնատուր լինել: Նախ, որովհետև ապավինում ենք աստվածային ողորմությանը, երկրորդ, որովհետև հավատում ենք մարդու բարվո հանճարի հաղթանակին, և երրորդ՝ որովհետև հաստատում ենք՝ թե միջազգային կյանքում հետզհետե առավել ամրապնդվում են խաղաղության ջանքերն ու իրավունքի ուժը:

Աշխարհի բոլոր ժողովուրդների, հաղթող թե պարտվող ժողովուրդների, անցյալի դառն փորձությունները, պետությունների փոխադարձ շահերի իրապաշտ ըմբռնումը, ժողովրդական լայն զանգվածների գիտակցության մեջ հետզհետե բյուրեղացող համամարդկային հառաջդիմական գաղափարները, գիտության և տեխնիկայի ամերևակայելի նվաճումները, մենք նկատում ենք իրական ու գործվոր նախադրյալներ, ի խնդիր ազգամիջյան թշնամությանց տակավ վերացման և համաշխարհային խաղաղ գոյակցության ամրապնդման:

Հակառակ հակասական դրսևորումների, այո, մարդկությունը գնում է դեպի հավաքական գործակցություն, դեպի համերաշխություն, դեպի խաղաղություն, դեպի մարդկայնացում:

Այն օրից մանավանդ, երբ երկրագնդի առաջին մարդը տիեզերք բարձրացավ, երկիրը դարձավ առավել միասնական մի աշխարհ, ամեն ազգի մարդիկ դարձան բնակիչները մի երկրի, բոլոր ժողովուրդները՝ անդամները մի մարդկային ընտանիքի, վեր ամեն տեսակի՝ բնական, ընկերային կամ քաղաքական տարբերություններից:

Ազգամիջյան թշնամություններից ազատագրվելու և մարդկային աշխարհում խաղաղ ու արդար հարաբերություններ ստեղծելու ճանապարհի վրա, մեր օրերում իրենց հույժ կարևոր նպատակ են բերում նաև բոլոր կրոնական հաստատություններն ու կազմակերպությունները, որոնց թվում քրիստոնեական եկեղեցիները, բոլորիս ծանոթ էկումենիկ շարժման շնորհիվ: Մշմարիտ է, որ էկումենիկ շարժումի առաջնահերթ նպատակն է նկատվում՝ քրիստոնեական եկեղեցիների միությունը իրականացնել մի ընդհանուր համաքրիստոնեական եղբայրության մեջ, սակայն ոչ նվազ առաջնահերթ պետք է նկատել նույն էկումենիկ շարժման առաքելությունը՝ ի խնդիր արդար ու խաղաղ գոյակցության հրամայականի կենսագործման մարդկության ծոցի մեջ: Թեև եկեղեցյաց միության գաղափարն էլ, վերջին հաշվով, միևնույն նպատակին է ծառայում, քանի որ այդ ճանապարհով, քրիստոնեության մտածողությունը ձգտում է համայն մարդկությունը ըմբռնել որպես Աստուծո ժողովուրդ, այսինքն համերաշխված, եղբայրացած մարդկանց ու ազգությունների մի համամարդկային ընտանիք, որ դավանում է զԱստված որպես Հայր, Փրկիչ և Մխիթարիչ:

Հետևաբար նաև մենք՝ հայերս, իբրև քրիստոնեացիներ ու իբրև եկեղեցի որ մասնակցում ենք համաշխարհային էկումենիկ շարժմանը, աղոթենք այսօր՝

«Տէր, ուղղեա զգնացս մեր ի ճանապարհս խաղաղութեան»:

Երբեմն Մեզ ասողներ են լինում, թե հաճախ ենք խոսում խաղաղության մասին, հաճախ ենք պաշտպան կանգնում ժողովուրդների բարեկամության դատին:

Մշմարիտ է այդ. սակայն չէ՞ք կարծում, սիրելի հավատացյալներ, որ մանավանդ մեր պարագային, շատ բնական է այդ և միշտ այժմեական, քանի որ Հայրապետն ենք մի եկեղեցու և ազգի, որի նման այս աշխարհում քիչ ժողովուրդներ գրեթե տեսալեն ոտքի կոխան են դարձել ու անխնա կոտոր-

վել ալլազգի պատերազմողների սրով ու հրով դարեր շարունակ, մինչև իսկ մեր դարի սկզբին, երբ 1915 թվականին, Արևմտյան Հայաստանի ամբողջ հայ ազգաբնակչությունը տեղահան արվեց ու կոտորվեց օսմանյան կառավարության ծրագրով ու կազմակերպությամբ:

Այդ սև օրերից անցել են արդեն վաթսուն տարիներ: Մեր ազգային ողբերգությունը վաղուց վերջ է գտել: Մեր ժողովուրդն այլևս զոհի վիճակում չի գտնվում այսօր, ոչ էլ անտեր է ու անհայրենիք:

Մեր օրերին նա իր վերածնունդի ժամանակաշրջանն է ապրում: Նա աշխատում է, նա կառուցում է ու ստեղծագործում է: Նա լավատես է ու ինքնավստահ և ազնիվ երազանքներով լեցուն հայացքը դեպի գալիքին է սևեռած:

Բայց տարին մեկ անգամ, ամեն ապրիլի 24-ին, հայ ժողովուրդը մի պահ կանգ է առնում և հարգանքով խոնարհվում իր նահատակների հիշատակի առաջ: Դա մարդկային է, դա քրիստոնեական է, դա բարոյական է: Այդ է թելադրում նաև մեր օրերի խաղաղասիրության և ժողովուրդների բարեկամության գիտակցությունը: Եվ կարծում ենք ու սպասում, որ ոչ միայն մենք՝ հայերս, այլև բոլոր ժողովուրդները, բոլոր ազնիվ մարդիկ իրենց աղոթքներով միանան մեզ և մեր արդար դատին, որպեսզի հետ աչսու այլևս երբեք և ոչ մի տեղ աշխարհում, չկրկնվեն Տեր-Էլ-Ջորներ և Առաշվիցներ, Ռասուլայններ և Մայտանքներ:

Հանուն մարդկայության ու արդարության, հանուն ժողովուրդների համերաշխության և խաղաղ գոյակցության, երբեք չպետք է մոռացվեն անցյալի արհավիրքներն ու չարիքները, նահատակություններն ու ցեղասպանությունները: Ամեն հայ հավատացյալի, ամեն հայ մարդու հոգում մշտավառ է մնալու մի ճրագ ի հիշատակ Ապրիլյան եղեռնի զոհերի: Այդ սուրբ հիշատակը երբեք չի թառամելու: Ապրիլյան նահատակները կմոռացվեն այն ժամանակ միայն, երբ հայ ժողովուրդը դադարի նրանց հիշատակը ոգեկոչելուց, երբ դադարի նրանց ազգային տենչանքները իր սրտում վառ պահելուց, ու մանավանդ երբ դադարի անասկարկ կերպով նվիրվելուց՝ իր վերածնված մայր երկրի վերաշինությանը, անվտանգությանն ու խաղաղության գործին:

Մեր ժողովուրդը դարեր շարունակ հալածվեց ու զոհվեց, որովհետև նա տենչաց սեփական մի հայրենիք ունենալ իր պապերի հողի վրա ու այնտեղ ապրել ապահով ու ստեղծագործել ազատ: Սարդարապատով ու Նոյեմբերյան լուսաբացով, նա հաջողեց՝ պատմական Հայաստանի արևելյան հողամասում գոնե, իրականացնել իր նահատակների ազգային երազանքը, իբրև պսակավորումը բազում սերունդների աղոթքների, զոհաբերումների ու ազատագրական պայքարների:

Ահա թե ինչու մեր եկեղեցին ու հայությունը համայն, ի Հայաստան և ի սփյուռս աշխարհի, կանգնած Ապրիլյան եղեռնի վաթսունամյակի սեմին, երկյուղածությամբ պիտի ոգեկոչեն այս տարի հիշատակը մոտ երկու միլիոն իրենց զոհված զավակների, ու ապա մխիթարված սրտով փառք պիտի տան նախախնամությանը՝ որ ամրակուռ ու ապահով հիմքերի վրա հաստատված իրենց արդի մայր հայրենիքը՝ ամենափառավոր կոթողն է նահատակների հիշատակը հավերժացնող և ամենագորավոր գրավականը ազգային գոյատևման, այլ և ամենաուղիղ ճանապարհը մեր ժողովրդի բոլոր արդար երազանքների կենսագործման՝ գալիք ժամանակներին:

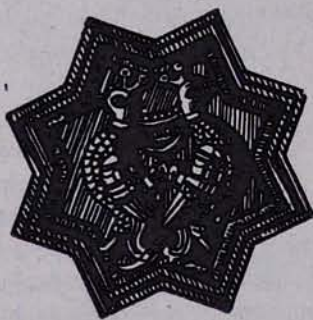
Հարգանք մեր բյուրավոր նահատակներին, փառք մեր ազգային վերածնունդին, լո՛ւս, ավելի՛ լույս հավերժական Մայր Հայաստանին:

Մեծ եղեռնի վաթսունամյակին, մայր երկրում թե սփյուռքում, այս թող լինի մաղթանքն ու կարգախոսը մեր եկեղեցու և ժողովրդի բոլոր զավակներին: Նրանք բոլորը, բոլորն անխտիր, թող մեկտեղվեն այս տարի, թող միանան և համերաշխվեն նահատակների հիշատակի ոգեկոչումով, հայրենի վերածնունդի ուրախությամբ ու է՛լ ավելի պայծառ ապագայի տեսիլքով:

«Տէր, ուղղեա զգնացս մեր ի ճանապարհս խաղաղութեան»:

Սիրելի հավատացյալ ժողովուրդ, շնորհավորում ենք ձեր Նոր տարին և սուրբ Ծնունդը, և միաձնաէջ Մայր տաճարից բաշխում ենք բոլորիդ Մեր ամենաբարի մաղթանքներն ու օրհնությունները:

«Քրիստոս ծնաւ և յայտնեցաւ», խաղաղություն ընդ ձեզ, այժմ և հավիտյան. ամեն:

Ե. Տրագրահան

ԺԱՄԱՆԱԿԻ ԵՎ ԿՅԱՆՔԻ ՄԵԾ ԽՈՐՀՈՒՐԴԸ

Դարձյալ Նոր տարի է և սուրբ Ծնունդ։ Իբրև եկեղեցի և ժողովուրդ մի անգամ ևս կանգնել ենք ժամանակի և կյանքի խորհուրդների առաջ։

Այս սրբազան օրերին հավատալիոր մարդկությունը անցած տարին ճանապարհում է ո՛չ դառնությանը և ո՛չ էլ ափսոսանքով և անկոտորում լավատեսությանը ու պայծառ հավատով ողջունում է Ամանորը՝ լուսաբացը նոր երազանքների, նոր հույսերի, նոր ապրումների և աշխատանքային նորանոր սխրագործությունների։

Գեղեցիկ է և իմաստալից նոր տարեմուտը իր խոհերով, իր խորհուրդով և լիառատ իր սեղաններով։

Ամեն տարեմուտ տո՛ւնն է ժամանակի, իսկ սուրբ Ծնունդը՝ կյանքի։ Ժամանակից և կյանքից դուրս չկա մարդկային գոյություն և պատմություն։

Հավերժի, պատմության գիրկն անցավ 1974 թվականը ողջ աշխարհի, մեր եկեղեցու ու հայրենիքի ու բովանդակ հալ ժողովրդի համար իրադարձություններով հարուստ ևս մի տարի։

Ավանդական սովորույթ է երկու ժամանակների՝ անցյալի և գալիքի, երկու հավիտեությունների՝ ճամփաբաժանման սահմանագլխին կանգնած հաշվեհարդարի ենթարկել կյանքի ապրված օրերը որպես պատմություն և բացել նոր ժամանակների և գալիք կյանքի նոր ու ապիտակ մատյանը հույսերով ու երազանքներով։

Ժամանակի գաղափարը մարդու մեծագույն հայտնագործություններից մեկն է՝

հիմնված նրա կյանքի փորձառության վրա։ Մարդն է տե՛րը ժամանակի։

Ստեղծվել ենք Աստուծո պատկերով և նմանությամբ. «Նման Նմա լինելոց ենք» (Ա Հովհ. Գ 2)։ Ծնվում ենք որպես Աստուծո որդիներ, բայց լինում ենք Նրա ժառանգներ (Գաղտ. Դ 7) մե՛ր կամքով և մե՛ր գործերով։

Քրիստոնեական մտածողության համար երբեք էլ պատահականություն չէ Ամանորի և սուրբ Ծննդյան տոների այս հաջորդականությունը, ժամանակի և կյանքի խորհուրդների այս ներքին աղերսը։

Ծնունդը համայն մարդկության երջանկության, եղբայրության համընդհանուր ներդաշնակությունն է, կյանքի հաղթական գնացքը, հավերժական ու անփոփոխ ժամանակի ապրված մի ակնթարթը՝ Ավետարանի պատգամների լույսի ներքո։

Ամանորը և սուրբ Ծնունդը մարդկությանը ուղղյալ սրբազան մի կոչ է հոգևոր, բարոյական վերածննդյան, «առավել կյանքով» ապրելու համար։

Նորոգված, պայծառակերպված կյանքով ապրելու և աշխատելու զգացումի և գիտակցության մեջ մարդու համար ժամանակը նորանում է, թարմանում, իսկ մարդն իր հուզական, զգացական և իմացական աշխարհով առնականանում, գեղեցկանում և բյուրեղանում է։

Լուսե գալիքի նկատմամբ հույսերի, երազանքների, հավատի մեջ աշխարհն է՛լ ավելի է գեղեցկանում, և զգացվում է կյանքի վեհությունը, նպատակաալացությունը,

կյանքի բանաստեղծությունը և հավերժի բերկրանքը:

Հավատում ենք, որ կգա լույսի և մտքի համընդհանուր թագավորությունը, եղբայրությունը տիեզերական: Ավետարանի լույսը միայն կարող է լուսավորել մարդկանց սրտերը, ազնվացնել և խաղաղեցնել մարդկանց հոգիները:

«Մարդու երկրային կյանքը մի ճանապարհորդություն է ժամանակի տարածքի մեջ,—ասում է Վեհափառ Հայրապետը սուրբ Ծննդյան այս տարվա իր գեղեցկահյուս քարոզի մեջ,—բաժանված հանգրվանների, որ մենք կոչում ենք տարիներ: Եվ երբ մեր կյանքի ճանապարհի վրա բացվում է մի նոր ժամանակաշրջան, այսինքն մի նոր տարի, ի՞նչ կա ավելի բնական, ավելի բարի և աստվածահաճո, քան ըղձալ և կամենալ, որ մեր առաջ բացվող կյանքի ճանապարհի վրա ապրենք խաղաղ, գործենք խաղաղությամբ, լինենք խաղաղարար մարդիկ մեր մեզանքի նկատմամբ»:

Ահա թե ինչն' քրիստոնեական մտածողությունը Նոր տարվա և ս. Ծննդյան «մեծ և սքանչելի խորհուրդ»-ի շուրջ է կենտրոնացնում մարդկանց մտածումները՝ նրանց առաջ բանալով աստվածային խոսք-ի հրաշքը, որ «բնակեաց ի մեզ» (Հովհ. Ա 14), շեշտելով նաև ժամանակի արժեքը, «գինը» (Գաղտ. Զ 10) մարդու կյանքի մեջ, կյանք, որը պետք է լցվի ներշնչումի սակավաթիվ և հազվագյուտ պահերին ստեղծված անանց արժեքներով, աստվածահաճո, մարդասիրական, հայրենակցական աշխատանքներով և «գրոց արծառի արուքեան գործերով»:

Աշխատանքով վեհանում է մարդը, հարստանում և գեղեցկանում է նաև կյանքը: Հայ ժողովուրդը թե՛ մայր հայրենիքում և թե՛ սփյուռքի տարածքի վրա գիտակից և լուրջ պատասխանատվության զգացմունքներով, սրտատույ լավատեսությամբ և հավատով բացում է ահա և՛ նոր ժամանակներ, և՛ նոր կյանքի մատյանը:

1974 թվականը մեր եկեղեցու, Մայր Աթոռ ս. Էջմիածնի, մեր վերածնված Հայոց աշխարհի և հայ ժողովրդի համար եղավ աշխատանքով և ստեղծագործություններով հարուստ պատմական տարի:

1974 թվականը եկեղեցական-ազգային տեսակետից հանդիսացավ հիշատակության արժանի տարի նրանով, որ Հայաստանյայց առաքելական եկեղեցին, Մայր Աթոռ ս. Էջմիածնի օրհնությամբ և Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի արթուն և անմիջական ղեկավարության ներքո, շարունակեց իր նախախնամական հոգևոր ու պատմական առաքելությունը հայ ժողովրդի կյանքում թե՛ ի հայրենիս և թե՛ ի սփյուռս

աշխարհի: Մայր Աթոռը լայն հորիզոնների մտասնետումով շարունակեց իր հիմնական եկեղեցական-հայրենասիրական առաքելությունը մեր ժողովրդի ծոցում, իր գերագույն իրավունքների կորույսի պաշտպանությամբ ու մեր ժողովրդի ազգային գերագույն շահերի բոլորակամբ գիտակցությամբ: Այս ոգով էլ Մայր Աթոռը և Վեհափառ Հայրապետը, որպես մոլիշ ուժը մեր եկեղեցաշեն ձեռնարկների, իրագործումների, շարունակեցին իրենց սրտագին կապերը նաև մեր նվիրապետական Աթոռների և թեմերի, ազգային-եկեղեցական կազմակերպությունների հետ՝ նոր կենսունակություն հաղորդելով հայ եկեղեցուն:

Այս հաստատումներով կարևոր նշանակություն ունեցան 1974 թվականին Երուսաղեմի հայոց ամեն. տ. Եղիշե սրբազան պատրիարքի (հուլիսի 25—օգոստոսի 1), Թուրքիայի հայոց ամեն. տ. Ծնորք սրբազան պատրիարքի (սեպտեմբերի 9—հոկտեմբերի 3) և թեմակալ առաջնորդների բազում այցելությունները Մայր Աթոռ ու Հայոց Հայրապետին:

Մայր Աթոռի օրհնությամբ սփյուռքում հայ եկեղեցին է հիմնական ու համազգային կենտրոնը, որին վստահված է նաև ազգային գոյատևումին հսկելու և նորահաս մեր նոր սերնդին քրիստոնեական և հայրենասիրական դաստիարակություն ջամբելու պատասխանատու և պատվավոր առաքելությունը, մեր ժողովրդի գերագույն նպատակների, ազգային իդեալների իրականացման ճանապարհի վրա:

Սփյուռքի հայությունը հեռու է իր հայրենիքից, կորցրել է իր ոտքերի տակ հայրենի հողի կենսունակությունը և կառչած է հոգեկան ուժերի՝ եկեղեցի, դպրոց, մամուլ, մշակույթ, հայ մնալու համար: Սփյուռքը հերոսական, հայատրոփ ջանքեր է ի գործ դնում այս բնագավառում:

Սփյուռքում այս տարի էլ ամեն տեղ տունական ու անխափան հնչեցին հայ եկեղեցու զանգերը և բաց ու պայծառ մնացին մեր աղոթքի տաճարները, որպես հաղթանակները մեր ժողովրդի ոգեկան նվիրումի, հրաշագործ գործության և անկոտրում հավատքի: Բաց ու պայծառ մնացին նաև մեր կրթական օջախների դռները հայ մանուկների առաջ:

Պետք է սրտագին գոհունակությամբ և երախտագիտությամբ արձանագրել, որ Հայոց Հայրապետի անմիջական հսկողությամբ անցյալ տարի էլ խաղաղ ու արդյունավետ պայմանների մեջ ընթացան Մայր Աթոռի հոգևոր, մշակութային, կրթական, վաճառական, շինարարական աշխատանքները և մեր ներքին թեմական-եկեղեցական կյանքը:

Հայոց Հայրապետի գահակալության 19-րդ տարեդարձի ուրախ առիթով Մայր Աթոռում 1974 թվականի սեպտեմբերի 28-ին հանդիսավորությամբ բացումը կատարվեց Հազարապատի վերակառուցված պատմական վանական սեղանատան՝ նվիրատվությամբ Գալուստ Կյուլպենկյան հաստատության և ներկայությամբ նույն հաստատության հայկական բաժնի վարիչ պրն. Ռոբերտ Կյուլպենկյանի:

Հայ ժողովուրդն իր մայր հայրենիքում, իր հարազատ պետականության ապահովում խաղաղ պայմաններում նոր տարին դիմավորում է արդար հպարտությամբ, շինարար և ստեղծագործ աշխատանքի պայմաններում, հրաշքի համագոր սիրագործություններ, նվաճումներ արձանագրելով իր հոգևոր, նոր կյանքի կերտման բոլոր բնագավառներում:

1974 թվականը մայր հայրենիքի համար եղավ արդարորեն հաղթանակների, կառուցումների, խիզախումների հարուստ տարի: Ծարք մտան մշակույթի նոր օջախներ, գիտության կանառներ, արդյունաբերական հսկաներ: Այգեստաններ դարձան խոպան նոր տարածություններ: Մեր ժողովրդի հերոսական, հայրենաշեն աշխատանքով ամբարվեց հազար բերք ու բարիք: Այս հոգեվոր, նյութական բարիքներն էլ ավելի ամրապնդում են մեր հայրենիքի հզորությունը:

Անցնող տարին եղավ նաև խաղաղության տարի: Խոստումնալից և հուսադրիչ հեռանկարներ բացվեցին աշխարհի խաղաղության համար: Մարդկությունը սկսեց թեթև շնչել՝ մեծ հույսեր կապելով կայուն և արդար խաղաղության հաղթանակի հետ ողջ աշխարհում:

Այո՛, «խաղաղության փետուրն ավելի թանկ է, քան հաղթանակի երկաթե բեռը»:

Մայր Աթոռում այս տարի պատմական օրեր եղան Էկումենիկ ոգով բույր եկեղեցիների հոգևոր պետերի տված պաշտոնական այցելությունները Հայոց Հայրապետին:

Մայիսի 10—15 օրերին Մայր Աթոռ այցելեց Բուլղարիայի Ս. Մաքսիմ Սրբազան Պատրիարքը, սեպտեմբերի 13—15 օրերին՝ ԱՄՆ-ի եկեղեցիների ազգային խորհրդի պատվիրակությունը, նոյեմբերի 19—26 օրերին՝ Ալեքսանդրիայի և համայն Աֆրիկայի Պապ և Պատրիարք Ս. Նիկոլաոս Զ-ը:

Հայոց Հայրապետը Մոսկվայում ուսաց եկեղեցուն և Ս. Պիմեն Պատրիարքին այցելեց հուլիսի 16—22 օրերին՝ ի գլուխ հայ եկեղեցու մի մեծ պատվիրակության:

Այս փոխադարձ միջեկեղեցական այցելություններով և հոգևոր պետերի ողջագործումով էլ ավելի սերտացան հայ եկեղեցու

և բույր եկեղեցիների եղբայրական կապերը՝ ի Զրիստոս սիրո և համագործակցության ոգով:

Մայր Աթոռ ա. Էջմիածինը, Հայոց աշխարհն ու հայ ժողովուրդը նոր տարվա շենքին ավելի քան երբեք հզոր, միասնական, հավատով լի ու կենսունակ կանգնել են լուսե գալիքի նկատմամբ պայծառ ու խանդավառ հեռանկարների առաջ:

Գալիս է նոր տարին, նոր հույսերի, ձրգտումների, թռիչքների, խիզախումների տարին:

1975 թվականը մեր եկեղեցու և ժողովրդի համար կնշանավորվի հոբելյանական իրադարձություններով: Դրանց թվում առաջինն է Ապրիլյան եղեռնի 80-ամյակի ոգեկոչումը, որին անդրադարձել է հանգամանորեն Հայոց Հայրապետը Ծննդյան Իր քաղաքի մեջ: Ողջ հայության համար նվիրական է մեր նահատակների խնկելի և անմոռաց հիշատակը:

Ապրիլ 24-ը սակայն միայն սգի օր չէ մեզ համար: Այդ ոգեկոչման մեջ պետք է արժանավորապես շեշտվի մեր օրերի մեր համագալին վերածնության վերությունն ու հերոսականությունը: Հայ ժողովուրդը թե՛ իր մայր հայրենիքում և թե՛ սփյուռքի ողջ տարածքի վրա կարողացավ իր նահատակությունը վերածել համագալին վերածնության:

«Հայց տարին մեկ անգամ, ամեն ապրիլի 24-ին, հայ ժողովուրդը մի պահ կանգ է առնում և հարգանքով խոնարհվում իր նահատակների հիշատակի առաջ: Դա մարդկային է, դա քրիստոնեական է, դա բարոյական է: Այդ է թելադրում նաև մեր օրերի խաղաղասիրության և ժողովուրդների բարեկամության գիտակցությունը: Եվ կարծում ենք ու սպասում, որ ոչ միայն մենք՝ հայերս, այլև բոլոր ժողովուրդները, բոլոր ազգիվ մարդիկ իրենց աղոթքներով միանան մեզ և մեր արդար դատին, որպեսզի հետ այսու այլևս երբեք և ոչ մի տեղ աշխարհում, չըկրկնվեն Տեր-Էլ-Ջորներ և Առաշվիցներ, Ռասուլայներ և Մայտանքներ:

...Ահա թե ինչու մեր եկեղեցին ու հայությունը համայն, ի Հայաստան և ի սփյուռս աշխարհի, կանգնած Ապրիլյան եղեռնի վաթսուամյակի սեմին, երկյուղածությամբ պիտի ոգեկոչեն այս տարի հիշատակը մոտ երկու միլիոն իրենց զոհված զավակների, ու ապա մխիթարված սրտով փառք պիտի տան նախախնամությանը՝ որ ամբակուռ ու ապահով հիմքերի վրա հաստատված իրենց արդի մայր հայրենիքը՝ ամենափառավոր կրթողն է նահատակների հիշատակը հավերժացնող և ամենագորավոր գրավականը ազգային գոյատևման, այլև ամենաուղիղ

նաճապարհը մեր ժողովրդի բոլոր արդար երազանքների կենսագործման՝ գալիք ժամանակներին:

Հարգանք մեր բյուրավոր նահատակներին, փառք մեր ազգային վերածնունդին, լույս, ավելի լույս հավերժական Մայր Հայաստանին:

1974 թվականի մարտ 18 թվակիր Վեհափառ Հայրապետի սրբատառ կոնդակի հրահանգով 1975-ին ոգեկոչելու ենք հանդիսավորապես Ամենայն Հայոց Հայրապետության կիլիկյան շրջանի պատմության փառքի հիշատակը:

Մեծ խորհուրդ և նշանակություն ունի այս հոբելյանը մեր ժողովրդի համար:

1975 թվականի սեպտեմբերի 28-ին երախտագետ սրտով և համազգային արժանավայել հանդիսությամբ նշվելու է նաև Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի գահակալության 20-ամյակը:

Այս հանդիսությունների առթիվ Մայր Աթոռում կազմվել են հոբելյանական Կենտրոնական և Գործադիր հանձնաժողովներ,

որոնց վրա պարտականություն է դրվել՝ վերահիշյալ հոբելյանների հաջող կազմակերպումն ու անցկացումը Մայր Աթոռում և թեմերում:

Այս տարի նույնպես, հոկտեմբերին, կընշվի մեծ շուքով հայրենասեր մեծ բանաստեղծ Ավետիք Իսահակյանի ծննդյան 100-ամյակը:

Թող բարով գա նոր տարին:

Թող 1975 թվականը լինի խաղաղության, համերաշխության, խաղաղ գոյակցության տարի:

1975 թվականը թող լինի ա. Էջմիածնի հավերժական օրհնության և հովանու ներքո հայ եկեղեցու համար հոգևոր նոր վերագարթների, ազգային-եկեղեցական միասնության և համերաշխության տարի:

Այս զգացումներով և խոհերով, հանուն Ամենայն Հայոց Հայրապետի, «Էջմիածին» ամսագրի խմբագրությունը շնորհավորում է բովանդակ հայության Ամանորը և ա. Ծընունդը:

Շնորհավոր Նոր տարի և ա. Ծնունդ:

Քույր Եկեղեցիներ

ԱՄԱՆՈՐԻ ԵՎ ՓՐԿԶԻ ՀՐԱՇԱՓԱՌ ԵՎ ՍՈՒՐԲ ԾՆՆԴՅԱՆ
ՏՈՆԵՐԻ ԱՌԹԻՎ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ
ՊԱՏՐԻԱՐԹ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ, ՆՈՐԻՆ ՍՈՒՐԲ ՕԾՈՒԹՅՈՒՆ
Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆ Ա. ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԵՎ ԲՈՒՅՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐԻ
ՀՈԳԵՎՈՐ ՊԵՏԵՐԻ ՈՒ ԿՐՈՆԱԿԱՆ ԱՅԼ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐԻ
ԵՎ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՂԵԿԱՎԱՐՆԵՐԻ ՄԻՋԵՎ
ՓՈԽԱՆԱԿՎԱԾ ՈՂՋՈՒՅՆԻ ՀԵՌԱԳՐԵՐՆ ՈՒ
ԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Հոռմեական կաթողիկ եկեղեցու Քահանայապետ, Նորին Սրբություն
ՊՈՂՈՍ Զ ՊԱՊԻՆ (Հոռմ),
Կոստանդնուպոլսի հունաց տիեզերական Պատրիարք, Նորին Սրբություն
ԴԵՄԵՏՐԻՈՍԻՆ (Ստամբուլ),
Մոսկվայի և համայն Ռուսաստանի Պատրիարք, Նորին Սրբություն
ՊԻՄԵՆԻՆ (Մոսկվա),
Ալեքսանդրիայի և համայն Աֆրիկայի հունաց ուղղափառ եկեղեցու
Պատրիարք, Նորին Սրբություն ՆԻԿՈԼԱՈՍ Զ-ԻՆ (Ալեքսանդրիա),
Երուսաղեմի հունաց ուղղափառ եկեղեցու Պատրիարք, Նորին Սրբություն
ԲԵՆԵԴԻԿՏՈՍ Ա-ԻՆ (Երուսաղեմ),
Հպտի ուղղափառ եկեղեցու Պատրիարք, Նորին Սրբություն
ԱՄԲԱ ՇԵՆՈՒԴԱ Գ-ԻՆ (Ալեքսանդրիա),
Անտիոքի և համայն Արևելքի հունաց ուղղափառ եկեղեցու Պատրիարք,
Նորին Սրբություն ԷԼԻԱՍ Դ-ԻՆ (Դամասկոս),
Համայն Եթովպիայի Պատրիարք, Նորին Սրբություն
ԱԲՈՒՆԱ ԹԵՈՖԻԼՈՍԻՆ (Ադիս-Աբեբա),
Հնդկաստանի և Արևելքի մալաբար եկեղեցու կաթողիկոս, Նորին Սրբություն
ԲԱՍԻԼԻՈՍ ՕԳԵՆ Ա-ԻՆ (Բոթայամ),

Համայն Վրաց Պատրիարք-կաթողիկոս, Նորին Սրբություն
 ԴԱՎԻԹ Ե-ԻՆ, (Թբիլիսի),
 Ռումին օրթոդոքս եկեղեցու Պատրիարք, Նորին Սրբություն
 ԺՈՒՍՏԻՆ ԻԱՆԻՆ (Բուխարեստ),
 Բուլղար օրթոդոքս եկեղեցու Պատրիարք, Նորին Սրբություն
 ՄԱՔՍԻՄԻՆ (Սոֆիա),
 Անտիոքի և համայն Արևելքի մարոնիտ Պատրիարք, Նորին Սրբություն
 կարդինալ ՊՈԼ ՄԵՆՆԻՆ (Բեյրութ),
 Անտիոքի և համայն Արևելքի հույն կաթոլիկ եկեղեցու Պատրիարք,
 Նորին Սրբություն ՄԱՔՍԻՄՈՍ Ե ՀԱՔԻՄԻՆ (Դամասկոս),
 Անտիոքի ասորի կաթոլիկ եկեղեցու Պատրիարք, Նորին Սրբություն
 ԻԳՆԱՏԻՈՍ ԱՆՏՈՆԻԱՆ ՀԱՅԵԿ Բ-ԻՆ (Բեյրութ),
 Քենթրբերիի արքեպիսկոպոս, համայն Անգլիայի եպիսկոպոսապետ և
 միտրոպոլիտ, Նորին Գերաշնորհություն ՄԱՅԶԼ ՌԵՄՋԻՆ
 (Լոնդոն),
 Աթենքի և համայն Հելլադայի միտրոպոլիտ, Նորին Գերաշնորհություն
 ՍԵՐԱՖԻՄԻՆ (Աթենք),
 Սերբիայի և համայն Հարավսլավիայի Պատրիարք, Նորին Սրբություն
 ՀԵՐՄԱՆԻՆ (Բելգրադ),
 Վարշավայի և համայն Լեհաստանի միտրոպոլիտ, Նորին Գերաշնորհություն
 ՎԱՍԻԼԻՆ (Վարշավա),
 Պրագայի և համայն Չեխոսլովակիայի միտրոպոլիտ, Նորին Գերաշնորհու-
 րություն ԴՈՐՈՖԵԻՆ (Պրագա),
 Հայ կաթողիկե եկեղեցու Պատրիարք, Նորին Ամենապատվություն
 ԻԳՆԱՏԻՈՍ ՊԵՏՐՈՍ ԺՋ ՊԱԹԱՆՅԱՆԻՆ (Բեյրութ),
 Կիպրոսի արքեպիսկոպոս, Նորին Գերաշնորհություն
 ՄԱԿԱՐԻՈՍԻՆ (Նիկոզիա),
 Եկեղեցիների համաշխարհային խորհրդի ընդհանուր քարտուղար
 դոկտ. ՖԻԼԻՊ ՓՈԹԸՐԻՆ (ժնև),
 Վատիկանի պետական քարտուղար, Նորին Ամենապատվություն
 կարդինալ ԺԱՆ ՎԻԼԼԻՑԻՆ (Վատիկան),
 Վիեննայի արքեպիսկոպոս, Նորին Ամենապատվություն
 կարդինալ ՖՐԱՆՅ ԿՅՈՆԻԳԻՆ (Վիեննա),
 Փարիզի արքեպիսկոպոս, Նորին Ամենապատվություն
 կարդինալ ՖՐԱՆՍՈՒԱ ՄԱՐՏԻՆ (Փարիզ),
 Քրիստոնեական միության քարտուղարության նախագահ,
 Նորին Ամենապատվություն կարդինալ ԺԱՆ ՎԻԼԼԵՐԱՆԴՍԻՆ
 (Վատիկան),
 Մարսելի արքեպիսկոպոս, գերաշնորհ
 ՌՈԺԵ ԷԶԵԳԱՐԱՅԻՆ (Մարսել),
 Լատվիական ՍՍՀ ավետարանական-լուսերական եկեղեցու արքեպիսկոպոս,
 Նորին Գերազանցություն Յ. Պ. ՄԱՏՈՒԼԻՍԻՆ (Ռիգա),
 Էստոնական ՍՍՀ ավետարանական-լուսերական եկեղեցու արքեպիսկոպոս,
 Նորին Գերազանցություն ԱԼՖՐԵԴ ՏՈՌՄԻՆԳԻՆ (Տալլին),
 Միջին Արևելքի հայ ավետարանական եկեղեցիների միության նախագահ,
 Վերապատվելի ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԱՀԱՐՈՆՅԱՆԻՆ (Բեյրութ),
 Ֆրանչիսկյան միաբանության կուստոդ
 ՄՈՐԻԼԻՈ ՍԱԿԿԻՆ (Երուսաղեմ),

Խաղաղության համաքրիստոնեական կոնֆերանսի գլխավոր քարտուղար
դոկտ. ԿԱՐՈՂԻ ՏՈԹԻՆ (Պրագա),
Իրաքի պապական նվիրակ, Գերաշնորհ

ԺԱՆ ՌՅՈՒՊԻՆ (Բաղդադ),
Մխիթարյան ուխտի աբբահայր, Գերապաշնորհ Հայր

ՊՈՂՈՍ վարդապետ ԱՆԱՅԱՆԻՆ (Վենետիկ),
Մխիթարյան ուխտի աբբահայր, Գերապաշնորհ Հայր

ԳՐԻԳՈՐԻՍ վարդապետ ՄԱՆՅԱՆԻՆ (Վիեննա),
Վերապատվելի ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ՀԵԼՎԱԾՅԱՆԻՆ (Մարսել),
Վերապատվելի ՍԵՆԵՔԵՐԻՄ ՍՅՈՒԼԱՀՅԱՆԻՆ (Նյու-Յորք):

«Քրիստոս ծնաւ և յայտնեցաւ»:

Աստուծո ռդոքմությամբ, Նոր տարվո սեմին կանգնած, քրիստոնեական մշտանորոգ հույզերով ու հույսերով, հոգեկան ուրախությամբ կդիմավորենք մեծ ավետիսը մեր Տիրոջ և Փրկչի Ծննդյան և քաղցր երգը երկնքի հրեշտակներուն՝ «Փառք ի բարձունս Աստուծոյ և յերկիր խաղաղութիւն, ի մարդիկ հաճութիւն»:

Երկչուղած ու բերկրյալ սրտով կերկրապագենք մանկացած Աստվածորդվույն մտորին առաջ ու կաղոթենք մեր հոգվույն բովանդակ ջերմությամբ, որ երկնքի պատգամը լսելի դառնա մեր աշխարհի բոլոր մարդկանց ու երկրի վրա թագավորե արդարությունը և խաղաղությունը ազգություններու և պետություններու միջև:

Սուրբ Ծննդյան ավետիսով, սրտանց կշնորհավորենք Ձերդ Սրբությունը և կմաղթենք որ միշտ հաստատ ու ծաղկյալ մնա ձեր սուրբ մեծ եկեղեցին և Տիրոջ օգնականությունը ու օրհնությունը միշտ տարածյալ՝ ձեր աստվածասեր ժողովուրդի վրա:

Հաճեցեք ընդունիլ նաև Մեր բարի մաղթանքները Ձերդ Սրբության արևշատության և Ավետարանի լուսո փառքին նվիրված Ձեր մեծ առաքելության համար:

Եղբայրական հարգալից սիրով ի Քրիստոս Փրկիչը մեր՝

ՎԱԶԳԵՆ Ա.

ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Ս. Է. Զ. Մ. Ի. Ա. Ծ. Ի. Ն.

*
* *

Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի՝ Ամանորի և Փրկչի հրաշափառ և սուրբ ծննդյան շնորհավորական գրություններին ի պատասխան ստացվել են քույր եկեղեցիների հոգևոր պետերի և կրոնական այլ համայնքների ու կազմակերպությունների դեկլարացիաների՝ այդ առթիվ ուղարկված ջերմագին շնորհավորական հեռագրեր ու գրություններ, որոնցում մի անգամ ևս պայծառորեն արտահայտվում է քրիստոնեական եղբայրության ու համագործակցության սրտագին ոգին քույր եկեղեցիների ու կրոնական այլ համայնքների և կազմակերպությունների միջև:

Հանուն Հայոց Հայրապետի ջերմ շնորհակալություն ենք հայտնում ստացված պատասխան շնորհավորականների համար:

Ափսոս

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ
ԾՆՈՐՀԱՎՈՐԱԿԱՆ ԳԻՐԸ ԱՄԱՆՈՐԻ ԵՎ ՍՈՒՐԲ ԾՆՆԴՅԱՆ
ՏՈՆԵՐԻ ԱՌԹԻՎ՝ ՈՒՂՂՎԱԾ ՀԱՅԱՍՏԱՆՅԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ
ՆՎԻՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԵՐԵՔ ԱԹՈՌՆԵՐԻՆ, ԹԵՄԱԿԱԼ ԲՈԼՈՐ
ԱՌԱՋՆՈՐԴՆԵՐԻՆ ԵՎ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐԻՆ

«Քրիստոս ծնաւ և յայտնեցաւ»:

Աստուծո ռդորմությամբ, նոր տարվո սեմին կանգնած, քրիստոնէական մշտանորոգ հույզերով և հույսերով, ցնծությամբ կդիմավորենք մեծ ավետիսը մեր Տիրոջ և Փրկչի Ծննդյան և քաղցր երգը երկնքի հրեշտակներում՝ «Փառք ի բարձունս Աստուծոյ և յերկիր խաղաղութիւն, ի մարդիկ հաճութիւն»:

Երկյուղած ու բերկրյալ սրտով կերկրպագենք մանկացած Աստվածորդվուն մստրին առաջ ու կաղոթենք մեր հոգվուն բովանդակ ջերմությամբ, որ երկնքի պատգամը լսելի դառնա մեր աշխարհի բոլոր մարդկանց ու երկրի վրա թագավորե արդարությունը և խաղաղությունը ազգություններու և պետություններու միջև:

Սուրբ Ծննդյան ավետիսով, սրտանց կշնորհավորենք Ձեզ և Մայր Աթոռ սուրբ Էջմիածնէն կհղենք Աստուծո օրհնությունը և Մեր հայրական բարի մաղթանքները Աթոռիդ նվիրյալ միաբանության և համայն Մեր հավատացյալ զավակներուն:

Թող անասան և հավետ շեն մնա ձեր պատմական Աթոռը և միշտ Աստուծո օրհնության ներքև՝ մեր հավատավոր ժողովուրդը ի Հայաստան և ի սփյուռս աշխարհի:

Շնորհք և սեր Տեառն մերո Հիսուսի Քրիստոսի եղիցին ընդ ձեզ. ամեն:

ՎԱԶԳԵՆ Ա.

ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Ս. ԷԶՄԻԱԾԻՆ

*
* *

Ամանորի և ս. Ծննդյան տոների առթիվ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի անունով ստացվեցին ամենաջերմ և հարգալից զգացմունքներով զեղուն բազմաթիվ շնորհավորական հեռագրեր և նամակներ մեր նվիրապետական երեք Աթոռների գահակալներից, արտասահմանի և ներքին բոլոր թեմերի առաջնորդներից, ազգային-եկեղեցական, մշակութային, հայրենակցական, տիկնանց, օրիորդաց և երիտասարդաց զանազան կազմակերպություններից, հայ և օտար պաշտոնական անձնավորություններից:

ԱՄԱՆՈՐՅԱ ԵՎ ՍՈՒՐԲ ԾՆՆԴՅԱՆ ՏՈՆԱԿԱՏԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՒՄ

ԱՄԱՆՈՐՅԱ ՀԱՆԴԻՍՈՒԹՅՈՒՆ
ՂԱԶԱՐԱՊԱՏԻ ՎԱՆԱԿԱՆ
ՍԵՂԱՆԱՏԱՆԸ

Հին տարվա մայրամուտի և նոր տարվա արշալույսի ակնթարթային միացմանը երբեք չի կարող անտարբեր մնալ որևէ գիտակից մարդ, որ ապրում է այս աշխարհում և զգում ժամանակի տրոփյունը:

Ողջ մարդկությունը ցնծությամբ է դիմավորում նոր տարին:

Ամեն ոք նոր տարվա սեմին խորը կայտառություն է զգում իր մեջ, ուժ ստանում, ներշնչվում:

Նոր տարին այն հանգրվանն է, որը հիմնովին վերափոխում է մարդուն, կրկին դարձնում երիտասարդ, կրկին զինում ավյունով, պատանեկան եռանդով, որպեսզի մարդիկ կարողանան իրենց լավագույն երազները իրականություն դարձնել:

Այս տարի նույնպես, ինչպես նախորդ տարիներին, Մայր Աթոռի միաբանությունն ու հոգևոր ճեմարանի դասախոսական կազմը ու ուսանողությունը, գլխավորությամբ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի, սրտի խոր հուզումով են դիմավորում նոր տարին:

Դեկտեմբերի 31-ին, երեքշաբթի, երեկոյան ժամը 20-ին, երկար տարիներից հետո առաջին անգամ լինելով, Ղազարապատի միաբանական սեղանատանը տեղի է ունենում ամանորյա հանդիսություն՝ գլխավորությամբ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի:

Հանդիսությանը ներկա են լինում Գերագույն հոգևոր խորհրդի անդամներ, Մայր Աթոռի միաբանությունը, հոգևոր ճեմարա-

նի դասախոսական կազմն ու ուսանողությունը:

Ամանորյա զարդարանքներով գեղեցկացած սեղանատունը գրկաբաց ընդունում է իր հյուրերին:

Սեղանն օրհնում է Վեհափառ Հայրապետը:

Բացման խոսք է ասում հոգևոր ճեմարանի տեսուչ տ. Հովհաննես ավագ քին. Մարությանը՝ շնորհավորելով բոլոր ներկաների Նոր տարին:

«Նոր տարի է,

Այսօր համայն մարդկությունը մի պահ կրկին կանգ է առնում, հետադարձ հայացք գցում իր անցած ճանապարհի վրա՝ տեսնելու համար ժամանակի և տարածության մեջ իր ծրագրերի, երազանքների իրականացման պատկերը:

Սրտեր փոթորկող նվիրական այս պահին հավաքվել ենք այս անգամ Ղազարապատի վերջերս վերակառուցված միաբանական սեղանատան հարկի տակ՝ ուրախությամբ դիմավորելու նոր տարին և վերանորոգելու ծառայության մեր ուխտը:

Ուրախ ենք նշելու, որ մեր ժողովուրդն իր հայրենի հողի վրա այս տարի ևս գիտության, արվեստի, մշակույթի և տնտեսության բնագավառներում արձանագրել է նորանոր հաջողություններ:

Ուրախությամբ կարող ենք նշել նաև, որ Ձերդ Վեհափառության հայրական ղեկավարության ներքո Մայր Աթոռ ու Էջմիածինը, նրա միաբանությունը, հոգևոր ճեմարանը այս տարի ևս խաղաղ պայմաններում առաջ են տարել իրենց ծրագրած աշխատանքները:

Ծեմարանն այս տարի ևս տվեց իր հոգեվոր հունձքը: Դեկտեմբերի 22-ին շրջանա-

վարտ սարկավագներից մեկը կուսակրոն, երկուսը ամուսնացյալ քահանաներ դարձան, իսկ երկու օր հետո, ս. Ստեփանոսի տոնին, երեք շրջանավարտ սաներ սարկավագ ձեռնադրվեցին:

Մեր աշխատանքների մեջ ունեցանք նաև վրիպումներ, որոնց համար կարելի է ասի-տալ:

Վեհափառ Տեր, հոգևոր ճեմարանի տեսչությունը, դասախոսական կազմը և ուսանողությունը հավերժի գիրկը գլորվող այս տարվա վերջին ժամին չեն կարող չհիշել շատ սիրելի Տիրամոր կորուստը:

Սովորական, հասարակ մարդիկ ծնունդն են իրենց մոր, իսկ անձը, երբ մեծ է, պատկանում է իրեն ծնող ժողովրդին: Այս առումով, Վեհափառ Տեր, դուք Լուսավորչի գահի վրա արժանապես բազմելու օրվանից պատկանում եք հայ ժողովրդին:

Ձեզ ծնունդ տվող ժողովուրդը կենդանի է, ապրում և ստեղծագործում է թե՛ մայր հայրենիքում և թե՛ ասիյուրքի տարածքի վրա: Թող մեր ժողովրդի, Ձեր հոգևոր գավակների սերն ու հարգանքը ամոքեն Ձեր վշտակիր սիրտը և ուժ պարգևեն Ձեր կյանքի հետագա գործունեության ընթացքում:

Խորհրդավոր այս պահին պատմության մատյանի վրա գրված մի էջ ևս է ավելանում և բացվում չգրված կյանքի մի նոր էջ: Թող այս տարին լինի հույսի, լույսի շողերով պայծառացած կյանքի մի նոր հանգրվան մեր եկեղեցու և մեր ժողովրդի համար, լինի միասնության, խաղաղ ստեղծագործության ժամանակաշրջան:

Թույլ տվեք, Վեհափառ Տեր, հոգևոր ճեմարանի տեսչության անունից շնորհավորել Ձեր Նոր տարին:

Թող Աստված Ձեզ երկար ու երկար կյանք պարգևի՝ խաղաղությամբ դեկավորելու Հայաստանյայց եկեղեցին:

Շնորհավորելով բոլոր ներկաների Նոր տարին, թույլ տվեք, Վեհափառ Տեր, բաժակ բարձրացնել Մայր Աթոռ ու Էջմիածնի պալատության, անասանության համար, Ձերդ Սրբության առողջության և արևշատության կենացը:

Կեցցե Մայր Աթոռ ու Էջմիածինը:

Կեցցե ս. Էջմիածնի հոգևոր ճեմարանը:

Կեցցե մեր բոլորիս սիրելի Ամենայն Հայոց Հայրապետը:

Հոգևոր ճեմարանի ուսանողությունը երգում է «Էջ Միածինն ի Հօրե» շարականը: Ամանորյա սեղանի շուրջ ստեղծվում է ջերմագին, կրոնաբույր և հայրենասիրական մթնոլորտ:

Ի դիմաց միաբանության Մայր տաճարի լուսարարապետ տ. Հուսիկ եպս. Սանթրոյանը շնորհավորում է Վեհափառ Հայրա-

պետի Նոր տարին և առաջարկում բաժակ բարձրացնել Նրա կենացը:

Բոլոր ներկաները հոտնկալա բաժակ են բարձրացնում Նորին Սուրբ Օծության արելշատության կենացը, արտագին ծափերի ներքո:

Ճեմարանի սաները երգում են Հայրապետական մաղթանքը:

Նոր տարվա ողջույնի և շնորհավորական ջերմ խոսքեր են ասում, ի դիմաց հոգևոր ճեմարանի դասախոսական կազմի՝ Սամվել Անթոնյանը, և Հակոբ արկ. Գլննյանը՝ ի դիմաց ուսանողության:

Այնուհետև գործադրվում է գեղարվեստական կոկիկ մի հայտագիր՝ խինդով և փծաղով լցնելով միաբանական սեղանատունը և բոլոր ներկաների հոգիները:

Հանդիսությունն ավարտվում է Վեհափառ Հայրապետի օրհնության խոսքով ու պատգամով և միաբերան երգված Տերունական աղոթքով:

Ժամը 12-ն է: Եվս մի ակնթարթ՝ և հնչում են Մայր տաճարի զանգերը, հնչում 365 անգամ, վերջին անգամ վերհիշելու համար անցած տարվա ամեն մի օրը:

Մայր Աթոռի միաբանությունը և հոգևոր ճեմարանի ուսանողությունը նոր տարվա իրենց անդրանիկ լույսայն աղոթքն են մատուցում Աստծուն Մայր տաճարում, որպեսզի նոր տարին լինի խաղաղության, առատության, հայրենիքի բարօրության և հայ ժողովրդի միասնության տարի:

ԱՄՄՆՈՐՅԱ Ս. ՊԱՏԱՐԱԳ. ՄԱՅՐ
ՏԱԾԱՐՈՒՄ

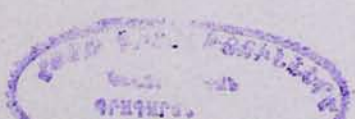
Հունվարի 1-ին, չորեքշաբթի օրը, առավոտյան ժամը 10.30-ին, Մայր տաճարում սկսվում է ամանորյա ս. պատարագը: Պատարագում է տ. Եզնիկ աբեղա Պետրոսյանը:

Ս. պատարագին ներկա է լինում Վեհափառ Հայրապետը:

Հավարտ ս. պատարագի, Իջման ս. սեղանի առաջ, հոգեշունչ քարոզ է խոսում տ. Արիս եպս. Ծիրվանյանը՝ «Եւ ինձ պարտ է գործել զգործս այնորիկ ու առաքեացն զիս, մինչ ատուր կայ. գայ գիշեր, յորժամ ոչ ոք կարէ գործել» (Հովհ. Թ 4) բնաբանով:

Սրբազան հայրը անդրադառնում է կյանքի ու ժամանակի խորհուրդներին, դրանք ներկայացնում կրոնական մտածողության լույսի տակ, հանգամանորեն կանգ առնում յուրաքանչյուր մարդու կյանքի հաշվեհարդարի և դրանից բխող բարոյական բարիքների վրա:

Վերջում տ. Արիս եպս. Ծիրվանյանը մասնավորապես և ջերմ խոսքերով շնորհա-

վորում է Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի Նոր տարին՝ լավագույն ցանկություններով:

Այնուհետև Իջման ս. սեղանի առաջ հանդիսավորությամբ կատարվում է Հայրապետական մաղթանք:

Ս. Պատարագի ավարտից հետո Վեհափառ ընդունարանում Վեհափառ Հայրապետը բարեհաճում է ընդունել Մայր Աթոռի միաբանությանը:

Հանուն Մայր Աթոռի միաբանության, դիվանապետ տ. Արսեն եպս. Բերքերյանը մի անգամ ևս շնորհավորում է Վեհափառ Հայրապետի Նոր տարին:

Նոր տարվա բարեբախտիկ առիթով Ադրբեջանի հայոց թեմի առաջնորդ տ. Վահան եպս. Տերյանը Վեհափառ Հայրապետին է նվիրում հայ մշակույթի բացառիկ մի գանձ՝ մագաղաթյա երկաթագիր մի Ավետարան (8—10-րդ դարի):

Վերջում Վեհափառ Հայրապետը շնորհավորում է Մայր Աթոռի միաբանների Նոր տարին, տալիս նրանց Իր օրհնությունն ու պատգամը:

Մայր Աթոռի միաբանները աջահամբույրով Հայոց Հայրապետից ստանում են 1975 թվականի օրացույց:

ԾՐԱԳԱՆՈՒՅՑԻ ՍՈՒՐԲ ՊԱՏԱՐԱԳ ՄԱՅՐ ՏԱԾԱՐՈՒՄ

Հունվարի 5-ին, կիրակի. Ծրագայոյց Ծընդդեմ և Աստուածայայտություն Տեսուն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի:

Օրվա տոնի կապակցությամբ Մայր տաճարում, երեկոյան ժամը 17-ին, պաշտվում է հանդիսավոր ժամերգություն:

Եկեղեցական թափորով Մայր տաճար է իջնում Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետը:

Հանդիսավոր ժամերգությունից հետո կարդացվում են օրվա խորհուրդը նշող Ավետարանները և ընթերցվածքները, որից հետո սարկավագները Ավագ խորանից ընթերցում են Դանիել մարգարեի «Երից մանկանց» օրհներգությունը:

Այնուհետև սկսվում է ս. պատարագը: Պատարագում է տ. Արիս եպս. Օիրվանյանը:

Ս. պատարագի ավարտին պաշտվում է նախատոնակի կարգը:

«Քրիստոս ծնաւ և յայտնեցաւ»:

Երեկոյան ժամը 20.30-ին Ղազարապա-

տի միաբանական սեղանատանը տրվում է ճաշկերույթ, որին մասնակցում են Մայր Աթոռի միաբանությունը և հոգևոր ճեմարանի ուսանողությունը՝ գլխավորությամբ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի:

Ծաշկերույթի ընթացքում, օրվա խորհրդի ներշնչումով, շնորհավորական ջերմ խոսք է ասում Մայր տաճարի լուսարարապետ տ. Հուսիկ եպս. Սանթրոյանը:

Վերջում օրհնության խոսք է ասում Վեհափառ Հայրապետը:

ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ Ս. ՊԱՏԱՐԱԳ ԵՎ ՔԱՐՈԶ ՄԱՅՐ ՏԱԾԱՐՈՒՄ

Հունվարի 6-ին, երկուշաբթի. Տօն Ծընդդեմ և Աստուածայայտության Տեսուն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի:

Մայր տաճարում պաշտվում է ս. պատարագ և տեղի է ունենում Զորքնյաց հանդիսավոր արարողությունը:

Ժամը 10.30-ին Վեհափառ Հայրապետը եկեղեցական թափորով իջնում է Մայր տաճար և զգեստավորվում ավանդատանը:

Ժամը 11-ին հնչում են եկեղեցու զանգերը: Սկսվում է ս. պատարագը:

Պատարագում է Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետը:

Ս. խորանի և Վեհափառ Հայրապետին սպասարկում են տ. Արսեն և տ. Գևորգ սրբազանները, զավագանակիր տ. Եզնիկ արքեպիսկոպոստ և տ. Փորգոմ արքեպիսկոպոստ և սարկավագների դասը:

«Հայր մեր»-ից առաջ, օրվա խորհրդի ներշնչումով, քարոզում է Վեհափառ Հայրապետը (Սույն քարոզը տես «Էջմիածին» ամսագրի սույն համարում, էջ 3):

Վեհափառ Հայրապետի՝ Ծննդյան սույն քարոզը հունվարի 7-ին, երեկոյան ժամը 23-ին, ձայնասիովեց Երևանի ռադիոկայանից:

Ս. պատարագի ավարտին կատարվում է Զորքնյաց հանդիսավոր արարողությունը՝ ի հիշատակ Հորդանան գետում Քրիստոսի մկրտության ս. Հովհաննես Մկրտչի ձեռքով:

Այնուհետև Վեհափառ ընդունարանում Վեհափառ Հայրապետն ընդունում է բազմաթիվ ուխտավորների, բարեհաճությամբ ստանում նրանց շնորհավորանքները և տալիս նրանց Իր օրհնությունը:

«Քրիստոս ծնաւ և յայտնեցաւ. ձեզ և մեզ մեծ աւետիս»:

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԲԵՄ. ԼՈՒՐԵՐ

Հունվարի 8-ին, ուրբաթ.—Այսօր Երևանի հայրապետական վիլլայում տեղի է ունենում Գերագույն հոգևոր խորհրդի հերթական նիստը՝ նախագահությամբ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի:

*
* *

Հունվարի 7-ին, երեքշաբթի.—Ցիշատակ մեկնելը.

Այսօր Մայր տաճարում ս. պատարագ է մատուցում տ. Նշան բն. Բելլերյանը:

Ս. պատարագի ավարտին կատարվում է հոգեհանգիստ «Վասն համօրենն մեջեցելոց»:

*
* *

Հունվարի 8-ին, չորեքշաբթի.—Այսօր, երեկոյան ժամը 20-ին, Վեհարանում տեղի է ունենում միաբանական հերթական հավաքույթը, որի ընթացքում զեկուցում է, հատուկ հրավերով հավաքույթին ներկա գտնվող, համալսարանի իրավաբանական ֆակուլտետի դոցենտ Մակիչ Ուզունյանը՝ «Օրենք և արդարություն» թեմայով:

Դասախոսությամբ ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

*
* *

Հունվարի 9-ին, հինգշաբթի.—Այսօր Երեվանի հայրապետական վիլլայում Վեհա-

փառ Հայրապետի նախագահությամբ գումարմարվում է Գերագույն հոգևոր խորհրդի հերթական նիստը, որ կազմվում է Մայր Աթոռից ներս կարգապահական հանձնաժողով՝ հետևյալ կազմով. տ. Կոմիտաս արքեպ. Տեր-Ստեփանյան, տ. Հմայակ եպս. Ինդրյան և պրն. Օճնիկ Թոփուզյան:

*
* *

Հունվարի 10-ին, ուրբաթ.—Այսօր հոգևոր ճեմարանում, կիսամյա քննություններից և ամանորյա և ս. Ծննդյան տոնակատարություններից հետո, վերսկսվում են 1974—1975 ուսումնական տարվա դասավանդությունները:

*
* *

Հունվարի 12-ին, կիրակի.—Է օր Ծննդեան.

Այսօր Մայր տաճարում ս. պատարագ է մատուցում տ. Արսեն եպս. Բերբերյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզում «Նորոգող հնությունաց, նորոգեա և զիս, նորոգ զարդարեա» (շարական) բնաբանով:

Ս. Պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

*
* *

Նույն օրը, պատարագից հետո, Վեհափառ Հայրապետը Ամանորի և ս. Ծննդյան

տոների առիթով մեծ սիրով ընդունում է Մայր Աթոռի երգչախմբին՝ գլխավորությամբ խմբավար, վաստակավոր արտիստ Խորեն Մելիսյանի:

Այդ առիթով Վեհափառ Հայրապետը շնորհավորում է նաև խմբավար Խորեն Մելիսյանին՝ վաստակավոր արտիստի կոչում ստանալու առիթով, և երգչախմբին տալիս Իր օրհնությունն ու հայրական պատգամը:

Շնորհակալական և երախտագիտական խոսք է ասում երգչախմբի խմբավար Խորեն Մելիսյանը:

Այնուհետև երգչախումբը աջահամբույրով հրաժեշտ է ասում Վեհափառ Հայրապետին:

Հունվարի 18-ին, երկուշաբթի.—Ը օր Ծընդդեմ: Տօն անուանակոչության Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի.

Այսօր Մայր տաճարում ա. պատարագ է մատուցում տ. Եզնիկ արեղա Պետրոսյանը:

Հունվարի 14-ին, երեքշաբթի.—Այսօր ուխտավորաբար Մայր Աթոռ է ժամանում Լիբանանի առաջնորդ տ. Տաճատ արքեպ. Ուրֆայանը, որը Մայր տաճարում իր աղոթքն ու ուխտը կատարելուց հետո ընդունվում է Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի կողմից:

Օղանավակայանում, հանուն Հայոց Հայրապետի, Տաճատ արքեպեմին դիմավորում են Մայր տաճարի լուսարարապետ տ. Հուսիկ եպս. Սանթրոսյանը, Սարգիս արկ. Սարգսյանը և Աղվան արկ. Գասպարյանը:

Հունվարի 15-ին, չորեքշաբթի.—Այսօր, երեկոյան ժամը 20-ին, Վեհաքանոն տեղի է ունենում միաբանական հերթական հավաքույթ, որի ընթացքում Վեհափառ Հայրապետը «Արդարության գաղափարի հասկացությունը» թեմայի շուրջ բովանդակալից դասախոսություն է կարդում:

Հունվարի 16-ին, հինգշաբթի.—Հին տոմարով ա. Ծննդյան տոնի առիթով պատարագելու և հանգին կենաց քարոզությամբ հավատացյալներին մխիթարելու համար Ախալցխա մեկնեց տ. Եզնիկ արեղա Պետրոսյանը, Ախալքալաք՝ տ. Եղիշե քնն. Բաղրամյանը, Օրջոնիկիձե՝ տ. Նշան քնն. Բեյլերյանը և Ժիրայր արկ. Սիմոնյանը, Արմավիր՝ Հարություն արկ. Սարգսյանը:

Հունվարի 19-ին, կիրակի.—Ա կիրակի զկնի Ծննդեան.

Այսօր Մայր տաճարում ա. պատարագ է մատուցում տ. Արիս եպս. Ժիրվանյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզում Կանայի հարսանիքի խորհրդի մասին:

Ա. պատարագին ներկա էին Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետը և ուխտավորաբար Մայր Աթոռում գտնվող Լիբանանի առաջնորդ տ. Տաճատ արքեպ. Ուրֆայանը:

Ա. պատարագի ավարտին Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ տեղի է ունենում հոգեհանգստյան մասնավոր արարողություն տ. Տաճատ արքեպիսկոպոսի նորոգ հանգուցյալ տիրամոր հիշատակին:

Ա. պատարագին ներկա էին նաև ուխտավորաբար Մայր Աթոռում գտնվող Բուենոս-Այրեսի ա. Գրիգոր Լուսավորիչ դպրոցի 1974 թվականի շրջանավարտների շուրջ 20 հոգուց բաղկացած երկսեռ խումբը՝ ղեկավարությամբ դպրոցի տնօրենուհի օրիորդ Բակլայանի:

Հավարտ ա. պատարագի Վեհափառ Հայրապետը բարեհաճում է ընդունել շրջանավարտներին և տալ նրանց հայրական Իր օրհնությունն ու իր պատգամը:

Վեհափառ Հայրապետը հանգամանորեն հետաքրքրվում է նաև Արգենտինայի հայոց եկեղեցական, մշակութային կյանքով և ուսանող ուխտավորների միջոցով Իր ողջուններն ու օրհնությունն է ուղարկում Արգենտինայի բովանդակ հայությանը:

Հունվարի 22-ին, չորեքշաբթի.—Այսօր, երեկոյան, Վեհաքանոն տեղի է ունենում միաբանական հերթական հավաքույթ, որի ընթացքում զեկուցում է Սարգիս արկ. Սարգսյանը՝ կրոնական արդարության մասին:

Սույն թվականի հունվարի 22—28-ը Մայր Աթոռում էր գտնվում Մոսկվայում Միացյալ Նահանգների դեսպանատան աշխատողների հոգևոր մատակարար և ամերիկյան եպիսկոպոսական եկեղեցու քահանա հայր Ռեյմոնդ Օպենհայմը՝ որպես Մայր Աթոռի Միջեկեղեցական հարաբերությունների բաժնի հյուր:

Մայր Աթոռում գտնվելու օրերին հայր Օպենհայմն այցելեց Հայաստանի պատմական վանքերն ու հուշարձանները, մայրաքաղաքի տեսարժան վայրերը, եղավ Սևանում և Սարդարապատում:

Հարգելի հյուրին Վեհաքանոն բարեհաճեց ընդունել Հայոց Հայրապետը:

Հայր Օպենհայմը մի շարք հանդիպումներ ունեցավ Մայր Աթոռի Միջնեկեղեցական հարաբերությունների բաժնի աշխատակիցների հետ՝ գլխավորությամբ բաժնի վարիչ տ. Արսեն եպս. Բերբերյանի:

Հայր Օպենհայմը հունվարի 28-ին, երեք-շաբթի օրը, առավոտյան, հրաժեշտ տվեց Մայր Աթոռին և լավագույն տպավորություններով մեկնեց Մոսկվա՝ իր պաշտոնատեղին:

* *

Հունվարի 25-ին, շաբաթ.—Տօնն ա. Սարգիս զորավարին.

Այսօր Երևանի առաջնորդանիստ ա. Սարգիս եկեղեցու ղեկավարության օրն է և եկեղեցու անվանակոչության տոնը: Այս առիթով տ. Կոմիտաս արքեպ. Տեր-Ստեփանյանի հրավերով պատարագում և քարոզում է տ. Հմայակ եպս. Ինդրյանը ա. Սարգիս զորավարի կյանքի և նահատակության հոգեվոր, բարոյական նշանակության մասին:

* *

Հունվարի 26-ին, կիրակի.—Բ կիրակի գկնի Ծննդեան.

Այսօր Մայր տաճարում ա. պատարագ է մատուցում տ. Հակոբ քհն. Հակոբյանը:

«Հայր մեր»-ից առաջ քարոզում է տ. Հմայակ եպս. Ինդրյանը՝ ա. Սարգիս զորավարի նահատակության խորհրդի մասին:

Ա. պատարագին ներկա էին Վեհափառ Հայրապետը, Մայր Աթոռում գտնվող ամերիկյան եպիսկոպոսական եկեղեցու հոգեվորական Օպենհայմը:

Ա. պատարագի ավարտին տեղի է ունենում հոգեհանգստյան մասնավոր կարգ՝ Օպենհայմի նորոգ հանգուցյալ տիկնոջ հիշատակին:

* *

Հունվարի 29-ին, չորեքշաբթի.—Այսօր, երեկոյան ժամը 18-ին, Վեհափառ Հայրապետին այցելեց Հայաստանում գտնվող սիյուռաբայ ականավոր հրապարակախոս և գրող, Բելյուրի «Նաչիրի» շաբաթաթերթի խմբագիր Անդրանիկ Ծառուկյանը:

* *

«Էջմիածին» ամսագրի սույն համարից սկսած փոխվում են նրա բոլոր գլխագարդերն ու վերջնագարդերը:

Վեհափառ Հայրապետի թելադրությամբ և ցուցմունքներով վերոհիշյալ նկարչական աշխատանքները ճաշակով և սիրով կատարել են նկարիչներ Ալբերտ և Արթուր Կարագյան եղբայրները, որոնց և հայտնում ենք խմբագրության շնորհակալությունները:

* *

Նույն օրը, երեկոյան ժամը 20-ին, ուխտավորաբար Մայր Աթոռ ժամանեց Երուսաղեմի հայոց պատրիարքարանի դիվանապետ ու Ժառանգավորաց վարժարանի և ընծայարանի տեսուչ տ. Ծաֆե արքեպ. Աճեմյանը:

Երևանի օղանավակայանում տ. Ծաֆե արքեպանին, հանուն Վեհափառ Հայրապետի, դիմավորեց Մայր տաճարի լուսարարապետ տ. Հուսիկ եպս. Սանթրոյանը՝ ընկերակցությամբ Աղվան արկ. Գասպարյանի: Մայր տաճարում իր ուխտն ու աղոթքը կատարելուց հետո, տ. Ծաֆե արքեպիսկոպոսը Վեհափառում ընդունվում է Վեհափառ Հայրապետի կողմից:

* *

Նույն օրը, երեկոյան ժամը 20-ին, Հրնդկաստանից ուխտավորաբար Մայր Աթոռ է ժամանում տ. Վազգեն վրդ. Թադրյանը:

* *

Նույն օրը, երեկոյան ժամը 20.30-ին, Վեհափառում տեղի ունեցավ միաբանական հավաքույթ, ուր Հարություն արկ. Սարգսյանը խոսեց հայտնի գրող Սերո Խանգադյանի «Մխիթար սպարապետ» պատմավեպի բովանդակության և կերպարների մասին ու ապա համառոտակի ներկայացրեց հեղինակի կենսագրությունը:

Այնուհետև տեղի ունեցավ «Մխիթար սպարապետ» պատմավեպի մասին մտքերի աշխույժ փոխանակություն, որին մասնակցեցին Մայր Աթոռի վարդապետ և սարկավագ միաբանները:

Հավաքույթին ներկա էին Վեհափառ Հայրապետը, տ. Ծաֆե արքեպ. Աճեմյանը և արն. Անդրանիկ Ծառուկյանը:

Հավաքույթին ներկա էր նաև «Մխիթար սպարապետ» պատմավեպի հեղինակ, գրող Սերո Խանգադյանը, որը հավաքույթի ավարտին խոսեց պատմավեպի ստեղծման հանգամանքների, ստեղծագործական իր որոնումների և վեպի դրական ու քացասական կերպարների և պատմավեպի օտար լեզուներով թարգմանությունների մասին:

Փ Ա Ռ Ք Մ Ե Օ Մ Ա Օ

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ*

Տ. Տ. ԳԵՎՈՐԳ Զ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ

1. ՏԵՂԱԿԱԼԱԿԱՆ ԾՐՋԱՆ

1. Հայ եկեղեցու պարտքը իր ժողովրդի հանդեպ, կոչ հայ հավատացյալներին՝ կրծքով պաշտպանելու հայրենիքի անկախությունը, «Էջմիածին», 1944, Ա. 1—3:

2. Կոչ հայ ժողովրդին, համախմբվելու մայր հայրենիքի շուրջը և պաշտպանելու հայրենիքի ազատությունը ու անկախությունը, «Էջմիածին», 1944, Ա. 6—8:

3. Կոչ հայ հավատացյալ ժողովրդին, կազմակերպելու հանգանակություն՝ «Սասունցի Դավթի» անվան տանկային շարայան կառուցման համար, «Էջմիածին», 1944, Ա. 9—10:

4. Հայրենական պատերազմը և հայ ժողովուրդը, հայ ժողովրդի Հայրենական պատերազմում ցուցաբերած անօրինակ հերոսության մասին, «Էջմիածին», 1944, Բ—Գ. 3—5:

5. Ս. Էջմիածինը, քարոզ Ամենայն Հայոց Հայրապետության, հայ եկեղեցու և Էջմիածնի դերի պատմական նշանակության մասին, «Էջմիածին», 1944, Զ. 6—7:

6. Հայրենիք, հողված հայրենի երկրի նշանակության մասին, «Էջմիածին», 1944, Է—Թ. 3—4:

* «Էջմիածին» ամսագրի 30-ամյակի առիթով հրատարակում ենք Տ. Տ. Գևորգ Զ և Տ. Տ. Վազգեն Ա Հայրապետների՝ ամսագրում տպագրված կոնդակների, քարոզների, ելույթների մատենագիտությունը: ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

7. Ս. Էջմիածնի պատվիրակության աշխատանքները, «Էջմիածին», 1944, Ժ—ԺԲ. 3—6:

8. Հայ եկեղեցու և հայ ժողովրդի բռնած դիրքը Հայրենական մեծ պատերազմի ընթացքում, հողված, «Էջմիածին», 1945, Ա—Բ. 3—5:

9. Զեկուցում՝ ս. Էջմիածնի բարձրագույն հոգևոր իշխանության, իր քառամյա գործունեության մասին (1941—1945 թթ.), «Էջմիածին», 1945, Ը—Ժ. 6—16:

2. ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԾՐՋԱՆ

10. Ուղերձ ՍՍՌ Միության ժողովրդային կոմիսարների սովետի նախագահ Ի. Վ. Ստալինին, ԱՄՆ-ի պրեզիդենտ Պարոն Հ. Ս. Տրումենին, Մեծ Բրիտանիայի պրեմիեր-մինիստր պարոն Վ. Ռ. Էտտլիին, «Էջմիածին», 1945, ԺԱ—ԺԲ. 8—10:

11. Երկու խոսք հայ ժողովրդին, «Էջմիածին», 1946, Ա. 9—10:

12. Ծրարներական գրություն «Արտասահմանի առաջնորդներին»՝ կազմակերպելու հայ ժողովրդի ներգաղթի գործը, «Էջմիածին», 1946, Ա. 12—13:

13. Կոնդակ Պ. Ռոման Եսայանին՝ Գրիգոր Լուսավորչի առաջին աստիճանի ակադեմիկոս ոսկյա շքանշանով պարգևատրելու մասին, «Էջմիածին», 1946, Բ—Գ. 3:

14. Անդրանիկ օրհնության կոնդակը (գրաբար), «Էջմիածին», 1946, Դ—Ե. 3—5:

15. Անդրանիկ օրհնության կոնդակը (աշխարհաբար), «Էջմիածին», 1946, Դ—Ե. 6—10:

16. Հայոց եկեղեցի, հողված հայոց եկեղեցու դերի

և պատմական նշանակության մասին, «Էջմիածին», 1948, 2—17—20:

17. Օրջաբերական գրություն Արտասահմանյան թեմերի առաջնորդներին, «Էջմիածին», 1948, Ը—Ժ 3—4:

18. Կոնդակ՝ Հայրապետական Աթոռը Սսից Էջմիածին տեղափոխելու 500-ամյակի առթիվ (գրաբար), «Էջմիածին», 1948, Ը—Ժ 5—7:

19. Կոնդակ՝ Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոս Գարեգին Ա-ին՝ վեղարի վրա աղամանդյա խաչ կրելու իրավունք շնորհելու մասին, «Էջմիածին», 1947, Ա—Բ 3—4:

20. Կոնդակ՝ ուղղված Համաշխարհային հայկական կոնգրեսին, «Էջմիածին», 1947, Գ—Դ 3—7:

21. Կոնդակ՝ դոկտ. Հովսեփոս Զոհնոսին, ս. Լուսավորչի առաջին կարգի ոսկյա աղամանդազարդ շքանշանով պարգևատրելու մասին, «Էջմիածին», 1947, Ե—Զ 9:

22. Կոնդակ՝ ամանօրյա ողջույնի և հայրապետական հոբոթի, «Էջմիածին», 1948, Ա—Բ 8—9:

23. Կոնդակ՝ Հայկական բարեգործական ընդհանուր միության, «Էջմիածին», 1948, Ա—Բ 10—11:

24. Կոնդակ՝ Լուս-Անջելոս քաղաքի ս. Հակոբ եկեղեցու Գեորգ քահանա Գասարճյանի կարգապետության մասին, «Էջմիածին», 1948, Ա—Բ 40:

25. Կոնդակ՝ վսեմափայլ Զարեհ Պողոսի Նուպարի և վսեմաշուք Առաքել Պողոսի Նուպարի՝ հայ դատի, Հայաստանի ազատության առնչությամբ գրագրությունների և վավերագրերի դիվանի օրինական ճանապարհով ուղարկելու մասին, «Էջմիածին», 1948, Գ—Դ 3—5:

26. Օրհնության կոնդակ՝ «Պատուարժան առեմապետաց հանձնաժողովի հայրենադարձի և գործադիր մարմնի Բարեգործական ընդհանուր միության որ ի Փարիզ և մեծարգոյ անդամոց նոցին», «Էջմիածին», 1948, Գ—Դ 9—10:

27. Օրհնության կոնդակ Եվրոպայի թեմի հայրապետական պատվիրակ Արտավազդ արքեպիսկոպոս Սյուրմեյանին, «Էջմիածին», 1948, Գ—Դ 15:

28. Օրհնության կոնդակ՝ տիար Գավուրճյանին, «Էջմիածին», 1948, Ե—Զ 15:

29. Ողջույնի խոսք ռուսաց պրավոսլավ եկեղեցու ավտոկեֆալության 500-ամյա հոբելյանի առթիվ, «Էջմիածին», 1948, Է—Թ 6—8:

30. Վեհափառի ելույթը «Վատիկանը և պրավոսլավ եկեղեցին» հարցի քննարկման առթիվ, «Էջմիածին», 1948, Է—Թ 13—14:

31. Կոնդակ՝ պաղեստինահայ աղետյալների և Երուսաղեմի ս. տեղաց օգնության կազմակերպելու մասին, «Էջմիածին», 1948, Ժ—ԺԲ 3—4:

32. Կոնդակ՝ ռումինահայ թեմի նորընտիր առաջնորդ տ. Վազգեն ծայրագույն վարդապետ Պալմյանին, իր նոր պաշտոնում հաստատվելու մասին, «Էջմիածին», 1948, Ժ—ԺԲ 6:

33. Ամանորյա ողջույնի կոնդակ, «Էջմիածին», 1949, Ա—Բ 3—5:

34. Կոնդակ՝ Վարդանանց և Ղևոնդյանց 1500-ամյակի առթիվ, «Էջմիածին», 1950, Ե—Զ 3—15:

35. Կոնդակ հայրապետական՝ Կոստանդնուպոլսի երեք անարժան հոգևորականների կարգալուծման մասին, «Էջմիածին», 1950, Թ—Ժ 5—9:

36. Կոնդակ՝ Կոստանդնուպոլսի պատրիարքական ընտրությունը թույլ տալու մասին, «Էջմիածին», Թ—Ժ 10—11:

37. Մառ՝ խաղաղության կողմնակիցների համամիութենական երկրորդ կոնֆերանսում, «Էջմիածին», 1950, Թ—Ժ 24—26:

38. Կոնդակ՝ Կոստանդնուպոլսի նորընտիր պատրիարք ամենապատիվ Տ. Տ. Գարեգին արքեպիսկոպոս Խաչատրյանի հաստատման մասին, «Էջմիածին», 1951, Ա—Գ 1—4:

39. Կոնդակ՝ Երուսաղեմի հայոց պատրիարքական տեղապահ ամենապատիվ տ. Նիկոլոս արքազանին արքություն շնորհելու մասին, «Էջմիածին», 1951, Է—Ը 3—4:

40. Սուրբ և բարի ձեռնարկ, հողված, արտատրված «Հանուն կայուն խաղաղության» ամսագրի 1951 թ. հուլիսի № 2-ից, «Էջմիածին», 1951, Է—Ը 8—9:

41. Կոնդակ՝ Հյուսիսային Ամերիկայի հայոց արեվելյան թեմի առաջնորդ գերաշնորհ տ. Տիրան արքեպիսկոպոս Ներսիսյանին արքություն շնորհելու մասին, «Էջմիածին», 1951, Թ—Ժ 3—4:

42. Մառ՝ խաղաղության կողմնակիցների համամիութենական երրորդ կոնֆերանսում, «Էջմիածին», 1951, ԺԱ—ԺԲ 3—6:

43. Կոնդակ՝ գերապատիվ տ. Սիոն եպիսկոպոս Մանուկյանին Հարավային Ամերիկայի հայոց հայրապետական պատվիրակ նշանակելու մասին, «Էջմիածին», 1952, Գ 8—9:

44. Կոնդակ՝ հնդկահայ նվիրատուներին, «Էջմիածին», 1952, Դ 7—9:

45. Մառ՝ ՍՍՍՐ եկեղեցիների և կրոնական այլ կազմակերպությունների Մոսկվայի խաղաղության կոնֆերանցիայում, «Էջմիածին», 1952, Ե 42—47:

46. Կոնդակ՝ Հարավային Ամերիկայի հայության և Եվրոպայի թեմի հայրապետական պատվիրակ գերապատիվ տ. Սերովբե վարդապետ Մանուկյանին՝ ի նպաստ սրբոց Հակոբյանց Աթոռին և Պաղեստինի աղետյալ հայության հարավային ամերիկահայության մեջ կատարվելիք հանգանակության մասին, «Էջմիածին», 1952, Է 3—6:

47. Կոնդակ՝ Ադրբեջանի և Թուրքեստանի հայոց առաջնորդական փոխանորդ բարձրապատիվ տ. Վարդգես ավագ քահանա Գրիգորյանին վարդապետական խաչ շնորհելու մասին, «Էջմիածին», 1952, Է 7—8:

48. Օրհնության կոնդակ՝ Դպրոցասեր հայ տիկնանց միության և սփյուռքի հայ ժողովրդին, «Էջմիածին», 1952, Ը 3—5:

49. Օրհնության կոնդակ՝ Եվրոպայի թեմի հայրապետական պատվիրակ գերապատիվ տ. Սերովբե ծայրագույն վարդապետին և համայն հայ ժողովրդին, «Էջմիածին», 1952, Թ—Ժ 3—6:

50. Օրհնության կոնդակ՝ Կալիֆոռնիո հայոց թեմի առաջնորդ բարձրապատիվ տ. Շնորհք վարդա-

պետ Գալստյանին և համայն հոտին, «Էջմիածին», 1953, Ե 3—6:

51. Օրհնության կոնդակ՝ Լիոնի և շրջակայքի Ազգային միության Կենտրոնական վարչության և հայ ժողովրդին, «Էջմիածին», 1953, Զ 3—5:

52. Կոնդակ՝ Կոստանդնուպոլսի պատրիարքին և թուրքահայ ժողովրդին, «Էջմիածին», 1953, Թ 3—5:

Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ

1. Ամենայն Հայոց Մայրագույն Պատրիարք և կաթողիկոս Նորին Ս. Օծուրյուն Տ. Տ. Վազգեն Ա-ի շնորհավորական թուղթը մեծանուն բանաստեղծ Ավետիք Իսահակյանի 90-ամյա հոբելյանի առթիվ, «Էջմիածին», 1955, Ժ 8:

2. Ամենայն Հայոց Մայրագույն Պատրիարք և կաթողիկոս Նորին Սուրբ Օծուրյուն Տ. Տ. Վազգեն Ա-ի ամոքական կոնդակը, «Էջմիածին», 1956, Բ 3:

3. Նորին Սուրբ Օծուրյուն Տ. Տ. Վազգեն Ա. Հայրապետի կոնդակը, գերաշնորհ տ. Դավիթ եպիսկոպոս Թումայանին Անգլիայի հայոց հայրապետական պատվիրակ նշանակելու մասին, «Էջմիածին», 1956, Լ—Թ 3:

4. Նորին Սուրբ Օծուրյուն Տ. Տ. Վազգեն Ա. Հայրապետի կոնդակը Հազկական բարեգործական ընդհանուր միության հիմնամյա հոբելյանի առթիվ, «Էջմիածին», 1956, Զ 3:

5. Նորին Սուրբ Օծուրյուն Տ. Տ. Վազգեն Ա. Հայրապետի կոնդակը Հազկական բարեգործական ընդհանուր միության վարիչ-պատվիրակ տիար Վահան Մալեզյանի ուսումնահիմնական հոբելյանի առթիվ, «Էջմիածին», 1956, Լ 12:

6. Նորին Սուրբ Օծուրյուն Տ. Տ. Վազգեն Ա. Հայրապետի կոնդակը Հարավային Ամերիկայի հայոց հայրապետական պատվիրակ գերապատիվ տ. Միոն եպիսկոպոս Մանուկյանին արքայության պատիվ շնորհելու առթիվ, «Էջմիածին», 1956, Լ 3:

7. Նորին Սուրբ Օծուրյուն Տ. Տ. Վազգեն Ա. Հայրապետի կոնդակը Հյուսիսային Ամերիկայի Հայաստանյայց եկեղեցվո երիտասարդաց կազմակերպության, «Էջմիածին», 1956, Ժ 8:

8. Նորին Սուրբ Օծուրյուն Տ. Տ. Վազգեն Ա. Հայրապետի կոնդակը Մայր տաճարի լուսարարապետ գերաշնորհ տ. Սահակ եպիսկոպոս Տեր-Հովհաննիսյանին արքայության պատիվ շնորհելու մասին, «Էջմիածին», 1956, ԺԱ—ԺԲ 6:

9. Նորին Սուրբ Օծուրյուն Տ. Տ. Վազգեն Ա. Հայրապետի հեռագիրը Լիբանանի համրապետության Նախագահ պ. Բամիլ Ծամունին Անթիլիասի վերջին իրադարձությունների առնչությամբ, «Էջմիածին», 1956, Լ—Թ 10:

10. Ամենայն Հայոց Մայրագույն Պատրիարք և կաթողիկոս Նորին Սուրբ Օծուրյուն Տ. Տ. Վազգեն Ա-ի քարոզը ա. Էջմիածնի Մայր տաճարում, «Էջմիածին», 1956, Լ 13:

11. Վեհափառ Հայրապետի քարոզը ա. Էջմիածնի Մայր տաճարում, «Էջմիածին», 1956, Լ—Թ 16:

12. Ամենայն Հայոց Հայրապետի կոնդակը Անթի-

53. Կոնդակ՝ տիար Երվանդ Հյուսիսյանին ա. Լուսավորչի առաջին կարգի աղանաղյա շքանշան շնորհելու մասին, «Էջմիածին», 1954, Գ 3—4:

54. Կոնդակ՝ 1954 թվականի սեպտեմբերի 26-ին, Վարագա ա. Խաչի տոնին, Մայր Աթոռ ա. Էջմիածնում մեռածորհմեք կատարելու մասին, «Էջմիածին», 1954, Դ 4—7:

լիսի կաթողիկոսության ոսնձգության դեմ, «Էջմիածին», 1957, Ժ 8:

18. Ամենայն Հայոց Հայրապետի կոնդակը Երուսաղեմի հայոց նորընտիր պատրիարք ամենապատիվ տ. Տիրան արքեպիսկոպոս Ներսիսյանին, «Էջմիածին», 1957, Դ 3:

14. Ամենայն Հայոց Հայրապետի կոնդակը համայն հայ հոգևորականության, «Էջմիածին», 1957, Ա 3:

15. Ամենայն Հայոց Հայրապետի կոնդակը Համա-Վասպուրականի հայրենակցական միության, «Էջմիածին», 1957, Ա 6:

16. Ամենայն Հայոց Հայրապետի կոնդակը Հեռավոր Արևելքի հայրապետական պատվիրակ գերաշնորհ տ. Ասողիկ եպիսկոպոս Ղազարյանին, «Էջմիածին», 1957, ԺԱ 7:

17. Ամենայն Հայոց Հայրապետի կոնդակը Հյուսիսային Ամերիկայի հայոց Կալիֆորնիայի թեմի առաջնորդ գերաշնորհ տ. Բարգեն եպիսկոպոս Վարժապետյանին, «Էջմիածին», 1957, ԺԱ 9:

18. Ամենայն Հայոց Հայրապետի կոնդակը Վրաստանի հայոց առաջնորդ գերաշնորհ տ. Կոմիտաս եպիսկոպոս Տեր-Ստեփանյանին, «Էջմիածին», 1957, ԺԱ 12:

19. Ամենայն Հայոց Հայրապետի հուշագիր-համակը Գալուստ Կյուլպենկյան հիմնարկության նախագահին, «Էջմիածին», 1957, Թ 9:

20. Ամենայն Հայոց Հայրապետի՝ Ամանորի և ա. Ծննդյան պատգամը սփյուռքի հայության, «Էջմիածին», 1957, Ժ 3:

21. Ամենայն Հայոց Հայրապետի՝ սուրբ Ծննդյան տոների պատգամը Միջին Արևելքի հայության, «Էջմիածին», 1957, Ա 12:

22. Ամենայն Հայոց Մայրագույն Պատրիարք և կաթողիկոս Նորին Սուրբ Օծուրյուն Տ. Տ. Վազգեն Ա-ի՝ սուրբ Էջմիածնի Մայր տաճարում փետրվարի 8-ի երեկոյան, Մեծ պահոց առաջին հսկման խոսած քարոզը, «Էջմիածին», 1957, Բ—Գ 15:

23. Ամենայն Հայոց Հայրապետի քարոզը կաթողիկե սուրբ Էջմիածնի տոնի առթիվ, «Էջմիածին», 1957, Զ 6:

24. Ամենայն Հայոց Հայրապետի քարոզը Փրկչի հրաշափառ և սուրբ Հարություն տոնի առթիվ, «Էջմիածին», 1957, Դ 22:

25. Ամենայն Հայոց Հայրապետի սուրբ Ծննդյան քարոզը, «Էջմիածին», 1957, Ա 32:

26. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի քարոզը Մայր տաճարում Խրիմյան Հայրիկի մահվան հիմնամյակի առթիվ, «Էջմիածին», 1957, ԺԱ 44:

27. Ամենայն Հայոց Հայրապետի կոնդակը Բջնիի

սուրբ Աստվածածին եկեղեցու վերաշինության առթիվ, «Էջմիածին», 1958, է 3:

28. Ամենայն Հայոց Հայրապետի կոնդակը Կոստանդնուպոլսի սուրբ Խաչ Դպրեվանդոս ուսանողության, «Էջմիածին», 1958, Ա 3:

29. Վազգեն Ա Մայրագույն Պատրիարք և կաթողիկոս Ամենայն Հայոց—Կոչ Լիբանանի հայ ժողովուրդին, «Էջմիածին», 1958, ԺԲ 10:

30. Ամենայն Հայոց Հայրապետի ողջույնի խոսքը ռուս պրավոսլավ եկեղեցու պատվիրակության վերահաստատման քառասունյակի առթիվ, «Էջմիածին», 1958, Ջ 31:

31. Ամենայն Հայոց Հայրապետի քարոզը Փրկչի հրաշափառ և սուրբ Հարության տոնի առթիվ, «Էջմիածին», 1957, Դ 10:

32. Ամենայն Հայոց Հայրապետի ուղերձը Ստոկ-հոլմի խաղաղության համաշխարհային կոնգրեսին, «Էջմիածին», 1958, Ը 9:

33. Ամենայն Հայոց Հայրապետի քարոզը սուրբ Էջմիածնի Մայր տաճարում Քրիստոսի հրաշափառ և սուրբ Ծննդյան տոնի առթիվ, «Էջմիածին», 1958, Ա 25:

34. Ամենայն Հայոց Հայրապետի քարոզը Մայր տաճարում և Լուսավորչի շքանշանի սվչություն Մաղկյա դահլիճում, «Էջմիածին», 1958, Ժ—ԺԱ 81:

35. Ամենայն Հայոց Հայրապետի կոնդակը Դուրյան Եղիշե պատրիարքի ծննդյան հարյուրամյակը նշելու մասին, «Էջմիածին», 1959, Լ 6:

36. Ամենայն Հայոց Հայրապետի կոնդակը Հարավային Ամերիկայի հայոց նորընտիր հայրապետական պատվիրակ գերաշնորհ տ. Բաբգեն եպիսկոպոս Ապատյանին, «Էջմիածին», 1959, Ե 6:

37. Ամենայն Հայոց Հայրապետի կոնդակը Հյուսիսային Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների հայոց նորընտիր առաջնորդ գերաշնորհ տ. Սիոն արքեպիսկոպոսին, «Էջմիածին», 1959, Ա 3:

38. Ամենայն Հայոց Հայրապետի կոնդակը Հունաստանի հայոց թեմի առաջնորդական տեղապահ արքանաշնորհ տ. Արմենակ-Մեսրոպ քահանա Տեր-Հովհաննիսյանին, «Էջմիածին», 1959, Ա 5:

39. Ամենայն Հայոց Հայրապետի նամակը Քենտրերիի արքեպիսկոպոսին ի նպաստ խաղաղության, «Էջմիածին», 1959, ԺԲ 9:

40. Վեհափառ Հայրապետի խոսքը հոգուտ խաղաղության ուղղված ՍՍՄՄ Մինիստրների սովետի նախագահ Ն. Ս. Խրուշչովին և ԱՄՆ-ի պրեզիդենտ Դ. Էյզենհաուերին, «Էջմիածին», 1959, Ժ 6:

41. Ամենայն Հայոց Հայրապետի կոչը թեմակալ առաջնորդներին ի նպաստ խաղաղության, «Էջմիածին», 1959, ԺԲ 11:

42. Ամենայն Հայոց Հայրապետի ճառը Մոսկվայում կայացած խաղաղության սովետական կոմիտեի համագումարում, «Էջմիածին», 1959, Լ 9:

43. Ամենայն Հայոց Հայրապետի Ծննդյան քարոզը ս. Էջմիածնի Մայր տաճարում, «Էջմիածին», 1959, Ա 23:

44. Ամենայն Հայոց Հայրապետի քարոզը Փրկչի հրաշափառ և սուրբ Հարության տոնի առթիվ, «Էջմիածին», 1959, Դ 16:

45. Ամենայն Հայոց Հայրապետի կոնդակը ամենապատիվ տ. Գարեգին պատրիարքի ուխտումնադրումը, «Էջմիածին», 1960, Ժ 3:

46. Ամենայն Հայոց Հայրապետի սիրտ և միության հրավեր-կոնդակը, «Էջմիածին», 1960, Դ 6:

47. Վեհափառ Հայրապետի օրհնության կոնդակը նկարիչ Գրիգոր Ծիլյանին, «Էջմիածին», 1960, Ե 6:

48. Ամենայն Հայոց Հայրապետի քարոզը Փրկչի հրաշափառ և սուրբ Հարության տոնի առթիվ, «Էջմիածին», 1960, Դ 17:

49. Հայրապետական հանդիսավոր պատարագ և քարոզ Մայր տաճարում Քրիստոսի հրաշափառ և սուրբ Ծննդյան տոնի առթիվ, «Էջմիածին», 1960, Ա 15:

50. Հանդիսավոր սուրբ պատարագ և քարոզ Մայր տաճարում Վեհափառ Հայրապետի զահակության հինգերորդ տարեդարձի առթիվ, «Էջմիածին», 1960, Ժ 12:

51. Ամենայն Հայոց Հայրապետի կոնդակը Ժնևի հայոց եկեղեցու շինության հանձնաժողովին, «Էջմիածին», 1961, Բ 3:

52. Ամենայն Հայոց Հայրապետի կոնդակը Հյուսիսային Ամերիկայի հայոց արևելյան թեմի առաջնորդ գերաշնորհ տ. Սիոն արքեպիսկոպոս Մանուկյանին, Հյուսիսային Ամերիկայի հայոց Կալիֆորնիայի թեմի առաջնորդ գերաշնորհ տ. Բաբգեն եպիսկոպոս Վարժապետյանին և Հարավային Ամերիկայի հայոց հայրապետական պատվիրակ գերաշնորհ տ. Բաբգեն եպիսկոպոս Ապատյանին՝ հովվապետական այցելությունից վերադառնալու առթիվ, «Էջմիածին», 1961, Դ 6:

53. Ամենայն Հայոց Հայրապետի կոնդակը Հյուսիսսիսային Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների Վարդանանց ասպետների և դստերի կազմակերպության, «Էջմիածին», 1961, Բ 5:

54. Ամենայն Հայոց Հայրապետի կոնդակը Մայր Աթոռ սուրբ Էջմիածնի տպարանի բացման առթիվ, «Էջմիածին», 1961, Ժ 3:

55. Ամենայն Հայոց Հայրապետի կոնդակը պրոֆեսոր Սիրարփի Տեր-Ներսեսյանին սուրբ Գրիգոր Լուսավորչի առաջին կարգի շքանշան շնորհելու մասին, «Էջմիածին», 1961, Ա 7:

56. Ամենայն Հայոց Հայրապետի կոնդակը սուրբ Էջմիածնի հոգևոր ճեմարանի վերատեսուչ գերաշնորհ տ. Հայկազուն սրբազանին արքության պատիվ շնորհելու մասին, «Էջմիածին», 1961, Ա 5:

57. Ամենայն Հայոց Հայրապետի կոնդակը սուրբ Մեսրոպ Մաշտոցի ծննդյան հազարվեցհարյուրամյակի առթիվ, «Էջմիածին», 1961, Ժ 3:

58. Ամենայն Հայոց Հայրապետի կոնդակը տեր և տիկին Սուրեն և Ծաթե Գալեմտերյանների բարերարությամբ Էջմիածնի սուրբ Ծողակաթ եկեղեցու վերանորոգության առթիվ, «Էջմիածին», 1961, Ա 3:

59. Ամենայն Հայոց Հայրապետի խոսքը սուրբ Մեսրոպ Մաշտոցի ծննդյան հազարվեցհարյուրամյա հոբելյանի առթիվ, «Էջմիածին», 1961, Ժ 5:

60. Ամենայն Հայոց Հայրապետի քարոզը Փրկչի հրաշափառ և սուրբ Հարության տոնի առթիվ, «Էջմիածին», 1961, Դ 14:

61. Ամենայն Հայոց Հայրապետի քարոզը Մայր տաճարում Քրիստոսի հրաշափառ և սուրբ ծննդյան տոնի առթիվ, «Էջմիածին», 1961, Ա 21:

62. Ամենայն Հայոց Հայրապետի քարոզը Մայր տաճարում Վեհափառ Հայրապետի զառակալության վեցերորդ տարեդարձի առթիվ, «Էջմիածին», 1961, Ժ 15:

63. Ամենայն Հայոց Հայրապետի դիմումը Եկեղեցիների համաշխարհային խորհրդին Հայաստանյայց եկեղեցու անդամակցության համար, «Էջմիածին», 1962, Թ 8:

64. Ամենայն Հայոց Հայրապետի զեկուցումը Ազգային-եկեղեցական ժողովին, «Էջմիածին», 1962, Ժ—ԺԱ 28:

65. Ամենայն Հայոց Հայրապետի հայտարարությունները «Մովեստական Հայաստան» ամսագրի համար, «Էջմիածին», 1962, Ժ—ԺԱ 61:

66. Ամենայն Հայոց Հայրապետի կոնդակը Ազգային-եկեղեցական ժողովի գումարման և սրբալույս մեռածի օրհնության մասին, «Էջմիածին», 1962, Է 3:

67. Ամենայն Հայոց Հայրապետի կոնդակը Ազգային-եկեղեցական ժողովի գումարման և սրբալույս մեռածի օրհնության մասին, «Էջմիածին», 1962, Ժ—ԺԱ (ներդիր):

68. Ամենայն Հայոց Հայրապետի կոնդակը Արևմտյան Եվրոպայի հայրապետական պատվիրակ և Ֆրանսիայի հայոց թեմի առաջնորդ գերաշնորհ տ. Սերափեոս արքեպ. Մանուկյանին, «Էջմիածին», 1962, ԺԲ 3:

69. Ամենայն Հայոց Հայրապետի կոնդակը Երուսաղեմի սուրբ Հարության տաճարի վերանորոգման հանգանակության առթիվ, «Էջմիածին», 1962, Ե 3:

70. Ամենայն Հայոց Հայրապետի կոնդակը Թուրքիայի հայոց նորընտիր պատրիարք, ամենապատիվ տ. Ծնորդք արքեպիսկոպոս Գալստյանին, «Էջմիածին», 1962, Բ 3:

71. Ամենայն Հայոց Հայրապետի կոնդակը Կոստանդնուպոլսի հայոց պատրիարքության հաստատման հինգհարյուրամյակի առթիվ, «Էջմիածին», 1962, Թ 3:

72. Ամենայն Հայոց Հայրապետի կոնդակը Կալիֆորնիայի թեմի առաջնորդ գերաշնորհ տ. Թորգոմ եպիսկոպոս Մանուկյանին, «Էջմիածին», 1962, ԺԲ 5:

73. Ամենայն Հայոց Հայրապետի կոնդակը սուրբ Հովսեփիմի տաճարի վերանորոգման առթիվ, «Էջմիածին», 1962, Դ 3:

74. Ամենայն Հայոց Հայրապետի կոնդակը Տ. Տ. Գարեգին Ա. կաթողիկոս Հովսեփյանցի մահվան տասներորդ տարելիցի առթիվ, «Էջմիածին», 1962, Գ 3:

75. Ամենայն Հայոց Հայրապետի հուշագիրը Եկեղեցիների համաշխարհային խորհրդի Հայաստանյայց եկեղեցու մասին, «Էջմիածին», 1962, Թ 10:

76. Ամենայն Հայոց Հայրապետի քարոզը Մայր տաճարում Քրիստոսի հրաշափառ Մեծնյան տոնի առթիվ, «Էջմիածին», 1962, Ա 17:

77. Ամենայն Հայոց Հայրապետի քարոզը Մայր

տաճարում Քրիստոսի հրաշափառ և սուրբ Հարության տոնի առթիվ, «Էջմիածին», 1962, Դ 11:

78. Վազգեն Ա Մայրազույն Պատրիարք և կաթողիկոս Ամենայն Հայոց—Հայրապետական կոչ հայ ժողովուրդին որ ի սփյուռս աշխարհի, «Էջմիածին», 1963, Դ 17:

79. Ամենայն Հայոց Հայրապետի կոնդակը Հյուսիսային Ամերիկայի հայոց արևմտյան թեմի Հայաստանյայց եկեղեցու երիտասարդաց միության տարեկան տասնչորսերորդ համագումարին, «Էջմիածին», 1963, Թ—Ժ 3:

80. Ամենայն Հայոց Հայրապետի քարոզը Մայր տաճարում Քրիստոսի հրաշափառ Մեծնյան տոնի առթիվ, «Էջմիածին», 1963, Ա 18:

81. Ամենայն Հայոց Հայրապետի քարոզը Մայր տաճարում Քրիստոսի հրաշափառ և սուրբ Հարության տոնի առթիվ, «Էջմիածին», 1963, Դ 14:

82. Ամենայն Հայոց Հայրապետի կոնդակը Անգլիայի հայոց հայրապետական պատվիրակ գերաշնորհ տ. Պաակ արքեպիսկոպոս Թումազյանին արքության պատիվ շնորհելու մասին, «Էջմիածին», 1964, Բ—Գ 7:

83. Ամենայն Հայոց Հայրապետի կոնդակը Ապրիլյան մեծ եղեռնի 50-ամյակի առթիվ, «Էջմիածին», 1964, Ը—Թ 3:

84. Ամենայն Հայոց Հայրապետի կոնդակը գերաշնորհ տ. Հայկազուն արքեպ. Աբրահամյանին Հնդկաստանի և Հեռավոր Արևելքի հայոց թեմի հայրապետական պատվիրակ մշահակելու մասին, «Էջմիածին», 1964, Ե 7:

85. Ամենայն Հայոց Հայրապետի կոնդակը Երուսաղեմի հայոց պատրիարք ամենապատիվ տ. Եղիշե արքեպիսկոպոսին Երուսաղեմի ուխտավորությունից և արտասահմանյան ուղևորությունից վերադարձի առթիվ, «Էջմիածին», 1964, Բ—Գ 3:

86. Ամենայն Հայոց Հայրապետի կոնդակը Երուսաղեմի սրբոց Հակոբյանց վանքի լուսարարապետ գերաշնորհ տ. Հայրիկ արքեպ. Ապանյանին արքության պատիվ շնորհելու մասին, «Էջմիածին», 1964, Բ—Գ 5:

87. Ամենայն Հայոց Հայրապետի կոնդակը երջանկահիշատակ Տ. Տ. Գևորգ Զ կաթողիկոսի մահվան տասներորդ տարելիցի առթիվ, «Էջմիածին», 1964, Ե 3:

88. Ամենայն Հայոց Հայրապետի կոնդակը Հարավային Ամերիկայի հայոց հայրապետական պատվիրակ գերաշնորհ տ. Բաբգեն արքեպ. Ապանյանին արքության պատիվ շնորհելու մասին, «Էջմիածին», 1964, Ը—Թ 6:

89. Ամենայն Հայոց Հայրապետի կոնդակը Մեծի Տանն Կիլիկիո Տ. Տ. Խորեն Ա կաթողիկոսին՝ երջանկահիշատակ Զարեն Ա կաթողիկոսի մահվան տարելիցի առթիվ, «Էջմիածին», 1964, Դ 3:

90. Ամենայն Հայոց Հայրապետի կոնդակը Չիկագոյի հայոց սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցու օծման առթիվ, «Էջմիածին», 1964, Ժ 3:

91. Ամենայն Հայոց Հայրապետի ճամակը քույր եկեղեցիների հոգևոր պետերին Ապրիլյան մեծ ե-

դեռնի 50-ամյակի առթիվ, «Էջմիածին», 1964, ԺԱ 8:

92. Ամենայն Հայոց Հայրապետի քարոզը Մայր տաճարում Փրկչի հրաշափառ և սուրբ Մննդյան տոնի առթիվ, «Էջմիածին», 1964, Բ-Գ 23:

93. Ամենայն Հայոց Հայրապետի քարոզը Մայր տաճարում Փրկչի հրաշափառ և սուրբ Հարության տոնի առթիվ, «Էջմիածին», 1964, Դ 10:

94. Ամենայն Հայոց Հայրապետի խոսքը հայ ժողովրդի հերոս զորավար Անդրանիկի գերեզմանի վրա ծննդյան հարյուրամյակի առթիվ, «Էջմիածին», 1965, Բ-Գ-Դ 27:

95. Ամենայն Հայոց Հայրապետի կոնդակը Ապրիլյան մեն եղեռնի 50-ամյակի առթիվ, «Էջմիածին», 1965, Ա (նկարախ):

96. Ամենայն Հայոց Հայրապետի կոնդակը եկեղեցիների միության հարցի վերաբերյալ, «Էջմիածին», 1965, Ե-Զ-Լ 3:

97. Ամենայն Հայոց Հայրապետի մամակը Քեմալի արքեպիսկոպոս և համայն Անգլիայի եպիսկոպոսապետ և միտրոպոլիտ դոկտ. Մալք Ռեմզիին անգլիկան եկեղեցում Ապրիլյան եղեռնի հիսնամյակը նշելու առթիվ, «Էջմիածին», 1965, Ե-Զ-Լ 24:

98. Ամենայն Հայոց Հայրապետ-Խոսք աղոթքի և ուխտի, «Էջմիածին», 1965, Ա (նկարի):

99. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի կոնդակը Հայկական բարեգործական ընդհանուր միության հիմնադրման վաթսուամյակի առթիվ, «Էջմիածին», 1966, Ա 3:

100. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի կոնդակը Կոստանդնուպոլսում Գալֆայան որբանոցի հիմնադրման հարյուրամյակի առթիվ, «Էջմիածին», 1966, Ա 5:

101. Ամենայն Հայոց Հայրապետի կոնդակը Կիպրոսի Մելքոնյան կրթական հաստատության հիմնադրման քառասնամյակի առթիվ, «Էջմիածին», 1966, Ա 7:

102. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի կոնդակը Մարսելի և Հարավային Ֆրանսիայի հայոց, «Էջմիածին», 1966, Ա 9:

103. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի կոնդակը Ֆիլադելֆիայի հայոց ս. Երոտրդություն եկեղեցու օծման առթիվ, «Էջմիածին», 1966, Բ 3:

104. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի կոնդակը հայերեն Աստվածաշնչի առաջին տպագրության գրեթեհարյուրամյակի առթիվ, «Էջմիածին», 1966, Գ 3:

105. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի կոնդակը Իրաքի հայոց թեմի նորընտիր առաջնորդ գերաշնորհ տ. Ասողիկ եպիսկոպոս Ղազարյանին, «Էջմիածին», 1966, Ե 6:

106. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի կոնդակը Հյուսիսային Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների հայոց նորընտիր առաջնորդ գերաշնորհ տ. Թորգոմ եպիսկոպոս Մանուկյանին, «Էջմիածին», 1966, Ե 8:

107. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի կոնդակը Հյուսիսային Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներ

ի Կալիֆորնիայի թեմի նորընտիր առաջնորդ գերաշնորհ տ. Նդիշե եպիսկոպոս Սիմոնյանին, «Էջմիածին», 1966, Ե 10:

108. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի կոնդակը Վարդանանց ասպետներին՝ կազմակերպության հիսնամյակի առթիվ, «Էջմիածին», 1966, Ե 12:

109. Ամենայն Հայոց Հայրապետի քարոզը Մայր տաճարում Փրկչի հրաշափառ Մննդյան տոնի առթիվ, «Էջմիածին», 1966, Ա 26:

110. Ամենայն Հայոց Հայրապետի քարոզը Մայր տաճարում Փրկչի հրաշափառ Հարության տոնի առթիվ, «Էջմիածին», 1966, Դ 18:

111. Վեհափառ Հայրապետի սրբատառ կոնդակը Թուրքիո հայոց ամենապատիվ տ. Շնորհք սրբազան պատրիարքին ուղղյալ՝ տ. Շահան և տ. Խոսրով եպիսկոպոսների ձեռնադրության առթիվ, «Էջմիածին», 1967, Ա-Բ 3:

112. Վեհափառ Հայրապետի սրբատառ կոնդակը գեր. տ. Գարեգին եպս. Գազանճյանին Հնդկաստանի և Հեռավոր Արևելքի հայրապետական պատվիրակի փոխանորդ նշանակելու առթիվ, «Էջմիածին», 1967, Ա-Բ 5:

113. Վեհափառ Հայրապետի սրբատառ կոնդակը Ուստրի հայոց ս. Փրկիչ եկեղեցու յոթանասունհինգամյակի առթիվ, «Էջմիածին», 1967, Ա-Բ 7:

114. Վեհափառ Հայրապետի սրբատառ կոնդակը Փարիզի հայոց աղքատախմբա ընկերակցության յոթանասունհինգամյակի առթիվ, «Էջմիածին», 1967, Ա-Բ 9:

115. Վեհափառ Հայրապետի խոսքը-«Յիշատակն արդարոց», «Էջմիածին», 1967, Զ 3:

116. Վեհափառ Հայրապետի կոնդակը պոլսահայ տպագրության չորսհարյուրամյակի առթիվ, «Էջմիածին», 1967, Թ 3:

117. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի կոնդակը Մոսկվայի և համայն Ռուսիայի Պատրիարք, Նորին Սրբություն Տ. Տ. Ալեքսի Սրբազան Պատրիարքի ծննդյան իննսունամյակի առթիվ, «Էջմիածին», 1967, ԺԱ 3:

118. Վեհափառ Հայրապետի քարոզը Մայր տաճարում Փրկչի հրաշափառ և սուրբ Մննդյան տոնի առթիվ, «Էջմիածին», 1967, Ա-Բ 35:

119. Վեհափառ Հայրապետի քարոզը ս. Զատիկի առթիվ խոսված Մայր տաճարում կիրակի՝ մարտի 26-ին, «Էջմիածին», 1967, Դ 9:

120. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի քարոզը Երևանի ս. Սարգիս եկեղեցում, «Էջմիածին», 1967, Դ 13:

121. Վեհափառ Հայրապետի կոնդակը գերաշնորհ տ. Գարեգին եպս. Գազանճյանին Ավստրալիայի և Նոր Զելանդիայի առաջնորդ նշանակելու մասին, «Էջմիածին», 1968, Բ 3:

122. Վեհափառ Հայրապետի կոնդակը «Երիտասարդ հայուհի» ամսագրի տասնհինգամյակի առթիվ, «Էջմիածին», 1968, Բ 5:

123. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի գիրը Մոսկվայի և համայն Ռուսիայի Պատրիարք, Նորին Սրբություն Տ. Տ. Ալեքսի Սրբազան Պատրիարքին՝

ռուս պրավոսլավ եկեղեցու պատրիարքության վերականգնման հիմնադրման ատոմի, «Էջմիածին», 1968, Դ 3:

124. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի ողջույնի գիրը ռուսներ օրթոդոքս եկեղեցու պետ, Նոտրին Սրբություն Տ. Տ. Ժուստինյան Սրբազան Պատրիարքի գահակալության քսանամյակի ատոմի, «Էջմիածին», 1968, Զ 3:

125. Վեհափառ Հայրապետի քարոզը Փրկչի հրաշափառ սուրբ Հարության տոնի ատոմի Մայր տաճարում, «Էջմիածին», 1968, Դ 9:

126. Վեհափառ Հայրապետի քարոզը Մայր տաճարում Փրկչի հրաշափառ Մենդյան տոնի ատոմի, «Էջմիածին», 1968, Ա 16:

127. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի կոնդակը գերաշնորհ տ. Սիոն արքեպիսկոպոս Մանուկյանին՝ Եզրպատոսի հայոց հայրապետական պատվիրակ նշանակելու մասին, «Էջմիածին», 1969, Ա 3:

128. Ամենայն Հայոց Հայրապետի կոնդակը Կոմիտաս վարդապետի ծննդյան հարյուրամյակի ատոմի, «Էջմիածին», 1969, Բ 3:

129. Վեհափառ Հայրապետի կոնդակը «Էջմիածին» ամսագրի խմբագիր Արթուր Հատիսյանին՝ ամսագրի հրատարակության քսանհինգամյակի ատոմի, «Էջմիածին», 1969, Զ 3:

130. Վեհափառ Հայրապետի կոնդակը ազգային բարերար Գալուստ Կյուպեմկյանի ծննդյան հարյուրամյակի ատոմի, «Էջմիածին», 1969, Թ 3:

131. Վեհափառ Հայրապետի նամակը տ. Թորգոմ արքեպիսկոպոս Մանուկյանին, «Էջմիածին», 1969, Բ 6:

132. Վեհափառ Հայրապետի ողջույնի գիրը ազգային հերոս Սողոմոն Թեհլերյանի հուշարձանի բացման ատոմի, «Էջմիածին», 1969, Է—Ը 43:

133. Վեհափառ Հայրապետի ողջույնի խոսքը երջանկահիշատակ Տ. Գարեգին կաթողիկոս Հովսեփյանցի ծննդյան հարյուրամյակի ատոմի ԱՄՆ-ի հայոց թեմի կազմակերպած հոբելյանական հանդիսությանը, «Էջմիածին», 1969, Թ 5:

134. Վեհափառ Հայրապետի խոսքը ուղղված ամերիկահայությանը՝ Իր ծննդյան 80-ամյակի ատոմի ԱՄՆ-ի թեմի Նյու-Յորքի Հայկ Գավուրճյան մշակութային սրահում կազմակերպված հանդիսությանը, «Էջմիածին», 1969, Թ 7:

135. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի շնորհակալական գիրը Նորին Սրբություն Պավոս Զ Սրբազան Պապին՝ Իր ծննդյան 80-ամյակի ատոմի, «Էջմիածին», 1969, Ժ—ԺԱ 19:

136. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի շնորհակալական գիրը Կոստանդնուպոլսի հունաց Տիեզերական Պատրիարք, Նորին Սրբություն Աթենագորասին, «Էջմիածին», 1969, Ժ—ԺԱ 19:

137. Վեհափառ Հայրապետի ողջույնի խոսքը եպիսկոպոսաց ժողովի բացման ատոմի, «Էջմիածին», 1969, Ժ—ԺԱ 3:

138. Վեհափառ Հայրապետի քարոզը Մայր տաճարում Փրկչի հրաշափառ Մենդյան տոնի ատոմի, «Էջմիածին», 1969, Ա 14:

139. Վեհափառ Հայրապետի քարոզը Փրկչի հրաշափառ սուրբ Հարության տոնի ատոմի Մայր տաճարում, «Էջմիածին», Դ 4:

140. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի կոնդակը Առաքել վարդապետ Դավրիժեցու մահվան երեքհարյուրամյակի ատոմի, «Էջմիածին», 1970, Ա 3:

141. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի կոնդակը Ներսես կաթողիկոս Աշտարակեցու ծննդյան 200-ամյակի ատոմի, «Էջմիածին», 1970, Բ 3:

142. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի կոնդակը Հայաստանում սովետական կարգերի հաստատման հիմնադրման ատոմի, «Էջմիածին», 1970, Դ 3:

143. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի կոնդակը Առաքել վարդապետ Դավրիժեցու մահվան երեքհարյուրամյակի ատոմի, «Էջմիածին», 1970, Ե 3:

144. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի կոնդակը Ներսես կաթողիկոս Աշտարակեցու ծննդյան 200-ամյակի ատոմի, «Էջմիածին», 1970, Թ 3:

145. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի կոնդակը Հայաստանում սովետական կարգերի հաստատման հիմնադրման ատոմի, «Էջմիածին», 1970, ԺԱ 3:

146. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի կոնդակը Խորհյան Հայրիկի ծննդյան 150-ամյակի ատոմի, «Էջմիածին», 1970, ԺԲ 3:

147. Վեհափառ Հայրապետի քարոզը Փրկչի հրաշափառ սուրբ Հարության տոնի ատոմի, «Էջմիածին», 1970, Գ 14:

148. Վեհափառ Հայրապետի քարոզը Փրկչի հրաշափառ Մենդյան տոնի ատոմի, «Էջմիածին», 1970, Ա 16:

149. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի կոնդակը Արևմտյան Եվրոպայի հայրապետական պատվիրակ գեր. տ. Սերովյե արքեպ. Մանուկյանին՝ Գերմանիայում հայկական կրոնական համայնք կազմակերպելու մասին, «Էջմիածին», 1971, Գ 3:

150. Հայոց Հայրապետի կոնդակը Եթովպիայի եկեղեցու Պատրիարքի ընտրության ատոմի, «Էջմիածին», 1971, Դ 3:

151. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի կոնդակը մայր հայրենիքում Նոր Այնթապի անվանակոչության ատոմի, «Էջմիածին», 1971, Ե 3:

152. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի կոնդակը Կալիֆորնիայի թեմի նորընտիր առաջնորդի ընտրության ատոմի, «Էջմիածին», 1971, Ե 5:

153. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի կոնդակը Կալիֆորնիայի հայոց Մարդասիրական ճեմարանի 150-ամյակի ատոմի, «Էջմիածին», 1971, Զ—Է 4:

154. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի կոնդակը Ամերիկայի Միացյալ Նահանգաց Թրոյ քաղաքի հայոց ս. Պետրոս եկեղեցու օծման ատոմի, «Էջմիածին», 1971, Զ—Է 7:

155. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի կոնդակը Ամերիկայի Միացյալ Նահանգաց հայոց եկեղեցու երիտասարդաց կազմակերպության 25-ամյակի ատոմի, «Էջմիածին», 1971, Զ—Է 9:

156. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի կոն-

դակը կհոն քաղաքի քաղաքագլուխ տիար Լուի Պրոդելին, «Էջմիածին», 1971, ժԲ 3:

157. Վեհափառ Հայրապետի կոնդակը տ. Նարեկ վարդապետ Ծաքարյանին՝ Ծիրակի թեմի առաջնորդական տեղապահ նշանակելու առիթով, «Էջմիածին», ժԲ 5:

158. Վեհափառ Հայրապետի քարոզը Փրկչի հրաշափառ Մենդյան տոնի առթիվ Մայր տաճարում, «Էջմիածին», 1971, Ա 3:

159. Վեհափառ Հայրապետի քարոզը Փրկչի հրաշափառ սուրբ Հարության տոնի առթիվ Մայր տաճարում, «Էջմիածին», 1971, Դ 4:

160. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի կոնդակը Մայր Աթոռի տպարանի հիմնադրության երկուհարյուրամյակի առթիվ, «Էջմիածին», 1972, Բ 3:

161. Վեհափառ Հայրապետի ցավակցական կոնդակը հայ մեծ նկարիչ Մարտիրոս Սարյանի մահվան առթիվ, «Էջմիածին», 1972, Ե 3:

162. Վեհափառ Հայրապետի կոնդակը Արարատյան թեմի նորընտիր առաջնորդական փոխանորդ տ. Կոմիտաս եպիսկոպոսին արքայության պատիվ շնորհելու առթիվ, «Էջմիածին», 1972, Զ 3:

163. Վեհափառ Հայրապետի կոնդակը Սարգսրապետի հերոսամարտում զոհվածների հիշատակը ամեն տարի մայիսի 22-ին նշելու մասին, «Էջմիածին», 1972, Թ 3:

164. Վեհափառ Հայրապետի կոնդակը Մաղարասի հայոց ա. Աստվածածին եկեղեցու կառուցման 200-ամյակի առիթով, «Էջմիածին», 1972, Թ 6:

165. Վեհափառ Հայրապետի կոնդակը տ. Գևորգ վրդ. Սերադյարյանին վրահայոց թեմի առաջնորդական տեղապահ նշանակելու առիթով, «Էջմիածին», 1972, Թ 8:

166. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի կոնդակը Մայր Աթոռի տպարանի հիմնադրության երկուհարյուրամյակի առթիվ, «Էջմիածին», 1972, ժԲ 3:

167. Վեհափառ Հայրապետի քարոզը Փրկչի հրաշափառ Մենդյան տոնի առթիվ Մայր տաճարում, «Էջմիածին», 1972, Ա 3:

168. Վեհափառ Հայրապետի քարոզը Փրկչի հրաշափառ սուրբ Հարության տոնի առթիվ Մայր տաճարում, «Էջմիածին», 1972, Դ 3:

169. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի կոն-

դակը ա. Ներսես Ծնորհալու մահվան 800-ամյակի առթիվ, «Էջմիածին», 1973, Ա 3:

170. Վեհափառ Հայրապետի կոնդակը ԱՄՆ-ի հայոց առաջնորդարանի «Կոմիտաս» երգչախմբի 25-ամյակի առիթով, «Էջմիածին», 1973, Ա 6:

171. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի կոնդակը ամերիկահայ թեմի կազմավորման 75-ամյակի առիթով, «Էջմիածին», 1973, Բ 3:

172. Վեհափառ Հայրապետի կոնդակը տ. Նորայր եպիսկոպոս Պողարյանին և տ. Ծահե եպիսկոպոս Անեմյանին արքայության պատիվ շնորհելու մասին, «Էջմիածին», 1973, Թ 3:

173. Վեհափառ Հայրապետի կոնդակը փարիզաբնակ Կարպիս Զրբաշյանին և Գրիգոր Լուսավորչի Ա կարգի շքանշանով պարգևատրելու առթիվ, «Էջմիածին», 1973, ժ 10:

174. Հայոց Հայրապետի նամակը Նորին Սրբություն Պողոս Զ Պապին՝ «Նաղաղության օրվա» կապակցությամբ Նրա ուղերձի առիթով, «Էջմիածին», 1973, Ա 11:

175. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի ողջույնի և օրհնության խոսքը Միացյալ Նահանգաց արևելյան թեմի պատգամավորական ժողովին, «Էջմիածին», 1973, Ե 3:

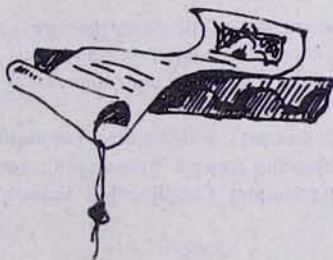
176. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի ողջույնի և օրհնության խոսքը Միացյալ Նահանգաց հոգևորականաց համագումարին, «Էջմիածին», 1973, Ե 11:

177. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի նամակը Ամերիկայի Միացյալ Նահանգաց արևելյան թեմի առաջնորդ տ. Թորգոմ արքեպ. Մանուկյանին՝ ԱՄՆ-ի հայոց առաջնորդարանի և հայ ավետարանական համայնքների ներկայացուցիչների միջև Նյու-Յորքում կայացած հանդիպումների մասին, «Էջմիածին», 1973, ժԱ 25:

178. Վեհափառ Հայրապետի քարոզը Փրկչի հրաշափառ Մենդյան տոնի առթիվ Մայր տաճարում, «Էջմիածին», 1973, Ա 8:

179. Վեհափառ Հայրապետի քարոզը Փրկչի հրաշափառ սուրբ Հարության տոնի առթիվ Մայր տաճարում, «Էջմիածին», 1973, Դ 3:

180. Վեհափառ Հայրապետի քարոզը Փրկչի հրաշափառ Հարության տոնի առթիվ, «Էջմիածին», 1973, Դ 17:

ՄՈՎՍԵՍԻ ՀԱՅՈՑ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ* ԳՐԵԱԼ ՊԱՏԱՍԽԱՆԻՔ
ԹՂԹՈՅՆ ՏՐԱՊԻԶՈՆԻ ԱՌ ՀԱՏՈՒԱԾԵԱԼՆ
ԳՐԻԳՈՐ ԵՐԷՑ**

Բնալից բարեաց պարգևատում զճշմարտություն միշտ անտարանձ սիրելեաց իւրոց, ոչ միայն գործով կատարել, այլ և բանի խօսել: Իսկ յառաջարկություն բանից քոց յայտնապէս զստություն ծանուցանէ, ո Գրիգորիէ տրապիզոնացիոյ, զի թէպէտ և գործոց քոց ոչ եմք տեղեակ, այլ բանքս քո յայտնի աղաղակեն, զի զստություն բարբառիս: Դու կարծես, թէ ի մէջ յունականաց բնակեալ ես և տեղեակ ես դոցին իրաց, այլ կամ խաբիս դոցին պատիր բանիք, կամ կեղծաւորիս ստութեամբ: Ես ի մէջ յունականաց ծնեալ և սնեալ եմ և բազում խօսակցութեամբ ծանօթացեալ, և չեմ անտեղեակ դոցին ամբարտաւան բարոց: Ջի ոչ տգէտ, և ոչ գիտուն բնաւ ոչ առնեն յանձն յինքեանս թիրութիւն ասել, զի թէպէտ և սուտ են ի խմորն, այլ իբրև զճշմարիտ քարոզեն, և եթէ կեղծաւորին, չէ պարտ հաւատալ դոցա:

Իսկ վասն ջրոյն զի՞նչ հարկ է երկարել զբանս, զի ի սրբոցն բազում բանիք հաստատեալ է, զի ի բերոյ որթոյ ասէ անտարանիչն և Յովհանն զջուր արկանելն հերձուած կոչէ, և ի կողէն Տեառն զջուրն սուրբ հարքն ի մկրտութեան են առեալ խորհուրդ և ոչ ի հաղորդու-

* Հրատարակում ենք ԺԳ—ԺԴ դդ. մատենագիր-դավանաբան Մովսէս վրդ. Երզնկացու «Պատասխանիք թղթոյն Տրապիզոնի առ հատուածեալն Գրիգոր երէց» գրութիւնն ըստ Երեւանի Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի ամենաճին օրինակի՝ № 2678 ձեռագրի (1426—1476 թթ.):

Հրատարակութեան պատրաստելով սույն թուղթը, ուղղել ենք ձեռագրում եղած տառաւիպները, բացել տպագրությունները և լրացրել պակաս կամ անընթեռնելի մասերը այլ ձեռագրերից: Իսկ աստվածաշնչական մտքերը և արտահայտությունները մատնացույց ենք արել տողատակում:

Սույն թղթի մասին ավելի հստակ գաղափար կազմելու համար տես մեր հոդվածը՝ «Մովսէս Երզնկացու «Պատասխանիք թղթոյն Տրապիզոնի առ հատուածեալն Գրիգոր երէց» դավանաբանական թուղթը» վերնագրով («Էջմիածին» ամսագիր, 1974, № ԺԲ, էջ 41):

ԵԶՆԻԿ ԱՐԵՂԱ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

** Ձեռագրում՝ Էրեց:

թեան: Եւ վասն աշակերտացն Տեառն զոր գրեալ էս, թէ բաժակ ասելովն տեղեակ առնէր մահուն իւրոյ՝ զայն լառաջ գուշակեալ էր թէ՝ Որդի մարդոյ մատնելոց է ի ձեռս մեղաւորաց, և զճաղոս արժանի բանքս զոր գրեալ էս, թէ՝ Տէրն բաժակ ասաց և ոչ գինի, և յետ ընթերցան էր և թէ ընթերիք էր, առանց ջրի զհա՛րդ ըմպէին գինի, և թէ բաժակ ամանն է, մի՞թէ գինարբուս էին առաքեալքն, նաև թէ էր այնպէս, ըստ ձեզ, յետ ընթերցան ասելով, ցուցանէ անտարանիչն, թէ այլ իրս աւանդէր Տէրն, զխորհուրդ մարմնոյ իւրոյ անապակ գինով և բնութիւնդ իսկ ընդէ՛ր ոչ ոսուցանէ զձեզ, թէ անապական վայել է Աստուծոյ, քան թէ ապականեալն: Զի որպէս խմորն զհացն ապականէ, նոյնպէս և ջուրն՝ զգինին: Կոյս որքան ունի զկուսութիւնն, անապական ասի, իսկ յորժամ լուծանի, ապականեալ կոչի, զի ել ի բնութենէն և զոր ունէր կորոյս, այլայլեցաւ, և յայլմէ յայլ փոխեցաւ: Անմիտն ընդ անձին մաքսոյ և ոչ իմանա: Գրեալ էք թէ ի Մովսէս մկրտեցան յամպն և ի ծովն, և թէ զհոգևոր կերակուրն կերան, և զըմպելին արբին, և թէ բաժակն ըմպելի թարքմանի, ընդէ՛ր ոչ իմանայք թէ լառաջ մկրտեցան ի ջուրն, և ապա արբին զարիւնն, և թէ բաժակն հոմանուն է և ի վերայ բազմաց ասի իրաց: Եւ զհոգևոր վէմն զոր յիշեալ էք ի գրի աստ, օրինա՛կ կարծէք թէ ճշմարտութիւն, զի ի վիմէն՝ ջուր միայն բոխէր, զայն արեա՛նն առնուր խորհուրդ թէ ի ջրոյն: Յիշեալ էք զՍողոմոն, թէ «Խառնեաց, ասէ, ի խառնելիս զգինի իւր, և թէ ի կողէն արիւն ել և ջուր»¹: Վասն այնորիկ ի բազում վայրի ճառեալ [եմք], զի արիւնն և ջուրն [ոչ իշ] եալ և ոչ խառնեալ, [որ և] զաստուածութիւնն և զճշմարիտ մարդկութիւնն յայտ առնէր և զանշփոթ միութիւնն և Սողոմոնի բանքն յայտ է զի ի դաստիարակութիւն կոչէ և ոչ ի հաղորդութիւն, զի զանգագամսն և զպակասամիտսն կոչէ, և ոչ զկատարեալսն, որով յայտ է թէ դաստիարակութիւն խառնմամբ հնոց և նորոց Կտակարանացն էր, այլ ոչ բաժակաւ և ջրով զոր ասէք:

109ա Իսկ վասն ծննդեան երկար բանից ոչ են պէտք, զի թէ զանտարանիչն Դուկաս սուտ առնէք և ասէք, թէ ոչ էր լցեալ ամն .Լ. ի մկրտութեանն Քրիստոսի ապա և մեք ընդ նմա սուտ եղիցուք: Զի թէ ի դեկտեմբեր ծնաւ ըստ ձեզ և ի յունուար մկրտեցաւ, ապա .ԼԱ. ամաց պարտ էր ասել զՔրիստոս և ոչ .Լ.: Որպէս և վասն նոյի ասէ գիր, եթէ ի .ԶԾ.երորդի և ի միում ամի կենացն Նոյի: Թէպէտ նորայն ոչ էր կատարեալ, այլ Քրիստոսին կատարեալ է: Եւ յայտ է թէ յայլ ամի էր մուտն ի տապանն և յայլ ամի ելն ի տապանէն: Իսկ եթէ .ԻԹ. ասէք զմկրտութիւն, ապա սուտ առնէք զանտարանիչն, որպէս ասացաւ, որ է մեծ լրբութիւն: Զի թէ յայս սուտ է, ապա և յայլ ամենայն գրեալսն սուտ եղիցի ըստ՝ ձեզ, ապա ջրեցան ամենայն դաշինքն, որ արեամբն Քրիստոսի եղան:

Իսկ որ գրեալ էք թէ յայսմ ատուրքն յունիսի .ԻԴ. է Յովհաննու Մկրտչին տօն ծննդեան, դարձեալ սուտ առնէք զանտարանիչն, որ ասէ վասն Զաքարիայ. «Իբրև լցան ատուրք պաշտաման նորա, գնաց ի տուն իւր»²: Եւ ատուրք պաշտամանն էր .Ե. օր քաւութեանն և .Է. օր տա-

¹ Սաղմ. Հէ 20, Սաղմ. ԾԴ 41:

² Առակ. Թ 2:

³ Դուկաս Ա. 28:

դատարահարացն, զկնի միմեանց և յետ ատուրցն այնոցիկ ասե՝ Յղացաւ Եղիաքէթ⁴: Եւ թէ ձեր երկեղդ բառնայ⁵, որ յորժամ յաստուածային խորանէն ելանէք ի կինն գնայք, ապա զարդարն Զաքարիայ այնպէս մի կարծէք: Եւ զի⁶նչ զարմանք, թէ որ զՔրիստոսի ծնունդն որ է ի .Զ.ն յունուարի, փոխեցին .ԻԵ.ն դեկտեմբերի, նոքին և զծնունդն Յովհաննոս որ է ի յուլիսի .ԺԱ.ն, փոխեցին յունիսի ի .ԻԴ.ն: Եւ դու որ ասաղես ասելով, թէ յայս մեծ և յաշխարհակեցոյց տօնս եկեղեցիք⁷ մեր փակեալ, այլ մեծաւ տօնախմբութեամբ պայծառացեալ յիշատակաւ Դաւթի մարգարէի և Յակովբայ առաքելոյն: Իսկ եթէ քո թերակատար գոյով, ոչ իմանաս, երբեմն առօրեայ⁸ բարբառիս, երբեմն առ ժամանակեայ⁹: Զանձն քո ողբաւ, ոչ այսպէս գոյով և ոչ այսպէս և մի զազգս Հայոց: Զի ոչ փոքունք էին, որ զմեզ վարժեցին, այլ լուսաւորիչք մեծք հոգիւնկալք և հայք լուծցեն, բարոք վարկան, քան թէ հեթանոսաբար որովայնի կարգ և օրէնք եկեղեցոյ, ճշմարիտ ունելով ի Լուսաւորչէն մերմէ սրբոյն Գրիգորէ: Եւ զծնունդն Յովհաննոս և զծնունդն Փրկչին ոչ այլ և այլ տօնեմք, այլ ճշմարտապէս ըստ թոյնոյ ատուրցն: Իսկ թէ դու ստուեր կարծես որպէս գրեալ էս, քեզ միայն կարծէ և ոչ զմեզ:

Նաև Զաւետեացն ունիմք տօնել յԱպրիլի .Զ.ն, բայց քանզի երբեմն յՂազարու տօնին գայ, երբեմն յԱսագ Ծաքաթն և ի Զատիկն, և տըխմարք զմեծամեծ տօնս զերկոսին ոչ կարէին ի միասին տօնել, և գայթաղութիւն լինէր, մանաւանդ զի յոյնք լուծանէին ի ձուկն և ի ձէթն և մեզ երբեմն Ասագ Ծաքաթին գայ տօն Աւետեացն, զի մի նախանձելով և հայք լուծցեն, բարոք վարկան, քան թէ հեթանոսաբար որովայնի տօնել, յաւորս պահոցն սրբութեամբ պահել, զի ամենայն ուրեք գիրք սուրբք զպարկեշտութիւն առաւել քարոզեն քան զտօնասիրութիւն, որով պարծին և գործովք աղտեղին յոյնք: Այլ թէ զԶատիկն, որ մեծ է քան զամենայն, փոխեցին ի Կիրակէ, որպէս ոչ զայլ ատուրս տօնիցն, զի Աստուած զխորանս ատուրց ոչ կամի, այլ զհաւատով և զսիրով տօնելն: Գտանեմք և Յայսմատուրքն բազում տօնք արտաքոյ ատուրց, զոր և յոյնք տօնեն, տօնեմք և մեք զպատկեր ատուրն հարեանցի, որպէս և յոյնք շարականաւ և վերծանութեամբ պատմութեամբք սրբոցն այլ զկատարեալ տօնսն ի սահմանեալ ատուրսն կատարեմք և զատուրս երկուս կամ զերիս զկատարեալ պատմութիւնսն ընթեռնուք: Այլ զի սովորութիւնն քաղցր թուի բազմաց և զի մի պարզամիտքն գայթակղեցին, զպատկեր ատուրն ոչ ճշդեմք ի վերայ ամենեցուն, իսկ որք հաւանին¹⁰ քարոզեմք, յիշատակել զսուրբս շարականաւ և վերծանութեամբ տառից:

Իսկ Յունվարի ի .Ե.ն մեք ոչ Աւետեաց տօնեմք: Զէ պարտ թեթեամտութեամբ գայթաղել, այլ զոր օրինակ թէ ոք ունէր անտիք տայ խնդութեան որպէս Աբրահամու Աւետիքն, կանուխ ժամանակաւ և ի լնով խնդութեանն ասեն՝ Ուրախ լեր, զի յառաջագոյն անտեալն առ
109բ քեզ կատարեցաւ, այսպէս և առ սրբուհի կոյսն Մարիամ դաշնա/կումն¹¹ երգոյն յիշատակումն է Գաբրիէլի ողջունաբեր անտեալն, իբր թէ կատարեցաւ առ քեզ քան անտեալն, այսօր ծննդեամբ Փրկչին մերոյ և

⁴ Դուկաս Ա. 24:

⁵ Զեռագրում՝ եկեղեցիկ:

⁶ Զեռագրում՝ բառնայ, առօրեայ, առժամանակեայ:

⁷ Զեռագրում՝ դան շա-կումն:

Աստուծոյ: Այլ ով դու իմաստակո, թէ ընդունիս զՏէրն Ներսէս և զՍարկաազ վարդապետն, ընդէ՞ր ոչ ի միտ առնուս զլոցին զամենայն բանսըն, զոր գրեալ են վասն ծննդեան և յայտնութեանն, զոր ասեն ի միում ատուր տօնել և վասն այլոց կարգաւորութեանցն հաստատութեանն: Այլն զծաղրակից բանս, որ գրեալ ես ի նամակի աստ, թէ միում առն անհնար է երկու ճանապարհաւ գնալ, կամ միով ձեռամբ ձմերուկս ունել երկուս, զիտեա ով քաջո, զի մարմնոյ է անհնարին միոյ զերկեակ ընդունել, իսկ տօնելն մտաց է գործ, որոյ կարի յոյժ հնար է: Գրիգոր Աստուածաբանն զՄամասայ տօնն ի նորում կիրակէին կատարէր, որոյ և զտօնականսն պատմաբանէր և յոյնք ի կիրակէին, որ յետ Համբարձմանն Նիկիայ ժողովոյն տօնեն և յերկշաբաթոջ ատուրսն, ընդ այլ տօնս և Հրեշտակապետացն և յերեքշաբթին՝ Յովհաննու Մկրտչին, չորեքշաբթին՝ Աստուածածնին, հինգշաբթի՝ առաքելոց, յուրբաթ՝ Խաչի և ի շաբաթոջ՝ մարտիրոսաց: Ապա յամօթ եղեն քոյին ապացուցական ձմերուկքն և մոլորական ճանապարհքն, զի այլևս բազումս գտանեմք ի գիրս սուրբս այսպիսի վկայութիւնս տօնից:

Այլ և վասն երկու բնութիւն ասելոյն ի Քրիստոս երկար բանիս յայլում վայրի յիշատակեալ ենք զբանս սրբոցն, զոր աստ ոչ է հարկ երկրորդել: Բայց զարմանամ ընդ յաճախութիւն քո աստ մակագրութեանս զի դու որ այդչափ ձևացուցանես զքեզ իմաստունս, և կամիս ճոռոմական բանիքս զմեզ հիացուցանել, ընդէ՞ր իբրև անծանօթ մերոց կարգաց զբանքս զայս առ մեզ գրես—իբր գայթաղեալ ի մեզ: Իսկ թէ տեղեկութեան աղագաս, ոչ էր պէտք այսքան երկայն բանից: Ապա թէ կարծես զմեզ աշակերտել քոյին իմաստից, զայդ անհնար[է] յաւետ գիտաւսջիր, որպէս մեռելոյ առաջնորդել և կենդանոյ զկնի ընթանալ: Իսկ յունականքդ թէ միայն նախանձով կամին ընդ մեզ մաքառել, վասն եպերելոյ սուտ են, զի Քրիստոս զսէր օրինադրեաց: Ապա թէ տգիտաբար յանտեղեկութենէ ի մեզ գայթաղին, կարի անմիտ են, զի մեք մի բնութիւն ասելով, ոչ զԵւտիքին խորհիմք, այլ նզովեմք զԵւտիքէս և զհամախոսն նորին: Եւ որպէս յոյնք ի մեզ գայթաղին ի մի բնութիւն ասելն, Եւտիքի զմեզ կարծելով համախոսն, այսպէս և մեք ի նոքա յերկու բնութիւն ասելն նեստորական զնոսին կարծեմք: Ապա թէ ոչ, յորժամ Աստուած և մարդ ասեմք զՔրիստոս, այլ զհնչ պարտ է իմանալ, քան թէ երկու բնութիւն, բայց ոչ բաժանեալ, որպէս նոքայն ասեն, այլ միաւորեալ անշփոթ միութեամբ, որպէս Աստուածաբանն ասէ՝ ով նոր խառնմանս և սքանչելի խառնութեանս, զի յետ անճառ միաւորութեանն այլ չէ պարտ երկու ասել, այլ յերկուց միացեալ, որպէս կայ իսկ ի գրի: Սուրբն Աթանաս ասէ. գրէ անտարանիչն՝ Բանն մարմին եղև⁵, և հաւատամք, ասէ, թէ մարմինն բան եղև, և զի՞նչ այլ նշանակէ, քան թէ զանճառ միաւորութիւնն: Եւ զի՞նչ հարկ է զամենեսեան ժողովել զսրբոցն բանսն, զի ընդ գիտունս խօսիմք, որք մայր իմաստութեան են, թէ ունիցին և ոչ կեղծաւորեալք: Գամք և ի բնութիւնս մեր: Մարդ հոգի է և մարմին: Երկու՞ բնութիւն պարտ է իմանալ, թէ՞ մի: Բան ընդ գրի կապեալ, անմարմինն ընդ մարմնոյ երկու իմանի, թէ մի գոյ հնար բաժանեալ զայսպիսի միացեալս և թէ զայս ոչ, ապա զԱստուծոյն և զարարչին ամենեցուն, զիա՞րդ հարկ է բաժանել զմիաւոր-

⁵ Յովհ. Ա, 14:

րութիւնն: Զի յորժամ գիրն ի բանէ բաժանի, այլ գիր չէ: Այսպէս և զբնութիւն Աստուծոյ և զմարդոյն բաժանել, այլ Քրիստոս ոչ է, զի մի անձն ասել և մի Որդի Բանին և մարմնոյն իրաքանչիւր բնութեամբ ասի, և ոչ թէ արտաքոյ բնութեան: Զի յորժամ որոշէ որ զբնութիւն մարմնոյն ի մարմնոյն և զբնութիւն բանին ի բանէն, այլ ոչ բանն բան է ոչ մարմինն մարմին և մի անձն և մի որդի ասել և բնութիւն երկու: Այլ ի՞նչ է բան թէ բաժանել զբնութիւն Բանին ի բանէն և զբնութիւն մարմնոյն ի մարմնոյն, զի թէ կատարեալ մարդ է Քրիստոս և կատարեալ Աստուած, որպէս և է ճշմարիտ, ապա յայտ է թէ յիրաքանչիւր բնութեանցն միատրութեամբ է: Եւ զի՞նչ հարկ է միանձն ասել և մի բնութիւն ոչ ասել, 110 ա զի թէ միատրութիւն անձինն անվնաս է, ապա ի բնութեանն միատրութիւն վնաս ընդէ՞ր է: Զի թէ մի Քրիստոս է և մի Որդի և մի անձն, ապա և մի բնութիւն է ճշմարտապէս: Զի անձն առանց բնութեան ոչ է իմանալ: Իսկ թէ բաժանեալ ասէք բնութիւն և անձն միատրեալ, սուտ էք, զի կամ միոյ անձին մի բնութիւն հարկ է ասել, կամ երկու բնութեանն երկու անձն, որ է Նեստորին: Զի անձին ի բնութենէ զատանիլ անհնար է և ամենայն միատրութիւն իրի բնութեամբ իւրով լինի, և ոչ առանց բնութեան: Հուրն ընդ երկաթոյ բնութեամբ իւրով միատրի և ոչ թէ արտաքոյ բնութեան, զի ելցէ ի բնութենէ, միատրութիւն ոչ կարէ ընդունել: Ահա յայտնի եղև, զի ի բաժանել բնութեանցն, և անձանց լինի բաժանումն: Որ ստուգապէս զՆեստորին ցուցանէ: Վասն այնորիկ հրաժարեցան սուրբ հարքն ի խմորէն և ի ջրոյն, զի հերձուածողքն ի սուրբ խորհրդոյն զջուրն մարդկութեանն տան և զարիւնն աստուածութեանն, որ է բաժանումն և երկութիւն:

Եւ վասն խմորոյն ասեն, թէ մանուկն անէր, գրեալ է: Վասն որոյ սուրբն Եփրեմ գրէ. «Խմորն յեայտ բնութեանս ապականութիւն եղև մինչև եկն ի բաղարջն Մարիամ որ սրբեաց և մաքրեաց»: Եւ Ոսկէքերանն Յոհան զքրարկուսն հերձուած կոչէ, զի որք բանի ասեն երկու բնութիւն, այսոքիւք գործով յայտս առնեն զբաժանումն բնութեանցն կեղծիւք: Եւ վասն Բանին անտարանին որ ասէ, թէ հրեշտակ զօրացուցանէր զՅիսուս, չէ պարտ զմեզ գրաքանել, զի ունիմք զճշմարտապէս և մեկնութեամբ ևս: Եւ գրեալ է ոչ վասն երկու բնութեան, այլ վասն ճշմարիտ մարդեղութեան Փրկչին մերոյ և Աստուծոյ և առ մեզ բանն այն, ոչ է հանած յանտարանէն, այլ թէ ի գիրս ուրէք գտանի, որ ոչ է գրած, կամ ի գրչաց է շփոթած, կամ թէ առաջին թարգմանիչքն պարզամտացն զայթակրութիւն համարելով անփոյթ արարին: Իսկ զկնի եկեալ սուրբ հարքն յորժամ իմացան, ողղեցին և հաստատեցին ոչ միայն զայս, այլև որ վասն կնոջն շնացելոյ ի Յովհան և զՄարկոսին որ սակս յարութեան մեք բնաւ չեմք լուեալ, թէ բանն այն որ ի Ղուկասէ հանած է ի մերոց անտարանաց: Եւ ոչ վասն երկու բնութեան ունիմք զայն որպէս ասացի, այլ յաղագս ճշմարիտ մարդկութեան Տեառն և զերկու բնութիւնն ոչ ուրանամք, քայց բաժանեալ ոչ ասեմք:

Իսկ վասն եղոյն լուսոյ զոր գրեալ ես, թէ ասեն պտղին գոլ զձէթն իրաւացի և ոչ զայլ միւրոյ կարի անմտաց է բանս ոչ միայն լսողաց, այլև հաւատողաց: Եւ դու, որ անցա բանից զմերն Տէր Ներսէս բազում անգամ վկայ բերես, զոր վասն այսր բանի խօսեցեալ է և պատասխանի արարեալ, թէ միւրոյն ոչ է շնորհն այլ աստուածային օրհնութեանցն, որ լինին գրքովք սրբովք և առանց օրհնութեան լոկով ձիթով թէ որ

օծանի, չէ քրիստոնեայ: Իսկ օրհնությամբք հանդերձ ամենայն ձեթ միապես սրբէ և աղանույն բերելն զտերն ձիթենույն ոչ թէ զգնիթն սուրբ ցուցանէր, այլ զցամաքումն ջրոյն քարոզէր: Եւ թէ անիմաստաբար ոք ի նիւթն յուսայ, ապա ուսողք ձիթենեօք և արմատենեօք ելին յերուսաղէմ ընդ առաջ Քրիստոսի և մարգարէն Երեմիայ զաազան ընկուզի տեսանէր և Յակովբ յաազանն ունէր և ևս բազումս այսպիսիս է գտանել ի գիրս սուրբս, որք ոչ զգնիթոյն առաւելութիւն քարոզեն, այլ զխորհրդոյն զօրութիւն: Եւ յոյնք որ զխաչ ոչ օրհնեն, այլ զանունն Աստուծոյ ի վերայ գրելով բաւական համարին, ապա բազում անգամ ի տախտակի գրեն զանունն Աստուծոյ և յորմս տանց և ի կոսաս և ի գօտիս եղիցին ամենայնքն խաչ պատուեալք: Նաև բազումս տեսանեմք յունականաց խաչ, որ է գրեալ անունն Աստուծոյ ի վերայ և ոչ է օրհնած և զայն ինչ պարտ է համարել և թէ գիր միայն գրեալ բաւականէ, ապա զեկեղեցի և զսեղան և զայլ կահս սրբութեան մի օրհնեացեն, այլ զգիր միայն բաւական համարեացին և ծաղր լիցին: Եւ առաքեալքն ձիթով օծանէին, բայց ոչ թէ նիւթոյն ընտրութիւն առնէին այլ որ և դիպէր օրհնէին և օծանէին և ոչ վայրապար: Այլ ի ջուր աազանին ձեթ արկանել և զհիւանդսն օծանել ունիմք առաքելական աւանդությամբ և ճշմարիտ է: Այլ ի հեղգացելոց ոմանց խափանեալ է և մօռացօնք են

110^ր տիլեալ // և մեր այժմ քարոզելով նորաձևութիւն և առասպել համարին, ոչ միայն այս, այլ բազումս այլս գոր յետոյ գրեցուք յիրում տեղոջ: Բայց հոգով հիւանդին սուտ են յունականքդ, որ կանթել օրհնեն, զի առաքեալ մարմնով հիւանդին աւէ և ոչ հոգով:

Իսկ վասն ծննդեանն գոր դարձեալ յիշեալ ես, միանգամ ցուցեալ եմք և չէ հարկ երկրորդել Տէր Ներսէս և եղբայրն իւր Վկայասէրն, որ յոյժ տեղեակք էին յունականաց և ի թագաւորեալ քաղաքն բազում ժամանակ Վկայասէրն և այլք ի թարգմանութեան եղեալ և քննութիւն առ նոսին արարեալ ստուգիւ պատճառ զյորդանանու հեռութիւնն են ցուցեալ և ոչ գոր դոքա շաղակրատեն: Այլ մեզ ճշմարիտ աւետարանչին բանքն է, գոր վերոյ գրեալ եմք և ստայօդ պատմութեանց ամբարտաւանից չէ իրաւացի հաւատալ: Ձի թէ այդպէս էր, որպէս ասեն, ապա ոչ էր պարտ նոցա առելութիւն առ միմեանս ունել և ո՛ւմ էր առաջին եղած սահմանն որ յունարի .Ջ.ն առնէին զծնունդն և յետոյ փոխեցին: Յայտ է թէ յառաքելոցն: Կարի լրբութիւն էր զառաքելոցն սուտ համարել և յայլ խնդիր ելանել, զի ճշմարիտ է մեզ աւետարանիչն Ղուկաս, որպէս և է ճշմարիտ: Նա յետ ատուրց տօնին աւէ զլոյսութիւն Եղիսաբեթի և ատուրք տօնիցն .ծք. օր էր և ոչ որպէս բաղբաջեն* յոյնք թէ վեց անդ քահանայապետ էին և երկոտասան օր պաշտէին: Ձի ըստ այսմ և ինքեանցն զայ տօն արտաքոյ ատուրն և յանդիմանին սուտ գոյ յամենայնի: Որպէս և Սոփրոնն, գոր ստութեամբ ասեն առ Յոթնադ առաքեալ վասն տօնին, զի որք զճշմարտութիւն ոչ ունին ի բարորս, ապաւինին կեղծաւորեալ կարկատտուն բանիւք: Ձի ճշմարտապէս Թշրին ի .ժ. ևս սեպտեմբեր ի .իէ. պապանձումն էր Զաքարիայի և առաջին օր էր տօնին և .քծ.ն օր տօն էր .ե. օր քաութեանն և .է. օր տաղաւարահացն, գոր ի միասին զկնի միմեանց տօնէին և ոչ որպէս լրբին յոյնք, թէ յայնմ ատուր յաջաւ Եղիսաբեթ զի և ոչ ուսմիկքն յայս մտաբերէին,

* Զկոագրում՝ բաժաղեն:

թող թէ որ քահանայապետն էր արդար վկայեալ: Այլ որպէս վիպէ անտարանիչն Ղուկաս, թէ յետ ատուրցն այնոցիկ, որ է յետ .թժ.նից ատուրց տօնից, գնաց Զաքարիայ ի տուն, որ է Թշրին ի .ի. և հոկտեմբեր .ը. և Թշրին .իբ. և հոկտեմբեր յ.թ. յոյսիսն Եղիսաբերթի, ճշմարիտ և ստույգ ըստ առաքելական հրամանին: Եւ լինի աստ մինչև յուրիս ի .ժա. ինն ամիս և .ե. օր և թամուզ ի .իբ. ըստ օրինի անդրանկան ծնունդն Յովհաննու Մկրտչի, որ է օրս այս, յորում զգիրս գրեցի: Եւ որ միտս ունի և աչք ի գլուխն իցէ, կարէ իմանալ, թէ առաքելակա՞ն ճշմարիտ հրամանացս պարտ է հաւատալ, թէ՞ ստալոյ առասպելական բանից շաղակրատողաց ոմանց: Եւ դու, որ վարդապետ ձևանաս և կամիս զմեզ քեզ աշակերտել, ասես թէ առաքելքն ոչ արարին վասն տօնից փոյթ, յայտ արարէր, թէ ոչ ընդունիս զանտարանիչն Ղուկաս, որ գրեաց զպապանձումն Զաքարիայ յառաջին օր տօնին և զերեսնամեայ մկրտիլն Յիսուսի և սուտ ասես զՅովհաննէս, որ ասէ. «Յետ այսորիկ տօն էր հրէից»⁶, և թէ իբրև տօնն ընդմիջեցաւ, և ստես զՄարկոս, որ ասէ. «Էր զատիկ և բաղարջակերք»⁷, և զՄաթէոս ծաղր առնես, որ ասէ. «Յառաջնում ատուր բաղարջակերպացն»⁸, որք զնոյն հիմն եղին և զմերս հաստատեցին: Զի թէպէտ և ամենայնին ոչ պարապեցին, սակայն զտէրունականսն ծանուցին, զի հոգւովն գիտացին զհակառակութեամբ վեճան, որ լինելոց էր: Որպէս և Պօղոս ասէր. «Գիտեմ թէ յետ իմոյ ելանելոյ յաշխարհէ գայցեն գայլք յափշտակօղք ի ձեզ, որ ոչ խնայեցեն հօտիդ»⁹: Այլ և Տէրն իսկ պատուիրէր «Զգոյշ լերուք՝ որք գան առ ձեզ հանդերձիք ոչխարաց, և ի ներքոյ են գայլք յափշտակօղք»¹⁰: Եւ այլ առաքելքն հոգք կալան սակս այսորիկ: Վասն որոյ և թէ զամենայն ոչ, այլ զգլխաւորսն ի տօնիցն գրով աւանդ եղին, զի մի ոք խաբեքայիքն պատրեսցի: Իսկ վասն Աստուածաբանին Գրիգորի, մի թէ կարծէ որ թէ հակառակ անտարանիչն երգէր: Քաւ լիցի, զի վասն այն ասաց այլ գործ Քրիստոսի, որ ի նոյն Քրիստոսն, այլ և այլ գործ պատմէր, բայց ուղիղ մտօք ամենայն հաճո է Աստուծոյ, թէ գայլակոյրիսն տկարացն ոչ լինէր: Զի Պօղոս և ի կերակրոյ հրաժարեցոյց սակս տկարացն գայ-

111ա թագղութեան, // այլ ճշմարտութեանն պարտ է յաղթող լինել յամենայնի և յառաքելական աւանդիցն ոչ է պարտ խոտորել ընդ որ առաւել հաճի Աստուած:

Այլ և վասն պատկերացն դարձեալ զոր յիշեալ էք, գրեալ ենք և զայս ընդ երկար բանիս յայլում տեղոջ: Իսկ այժմ գիտես, զի ունիմք աւանդած և ի մերոց վարդապետաց և մանաւանդ ի Տեառն Ներսիսէ, զի երկրպագելի պատկեր միայն Քրիստոսին է: Իսկ այլ սրբոցն պատկեր պատուելի է, զոր պատուեմք և համբուրեմք, այլ ոչ երկրպագելի: Այլ նշխարք սրբոցն երկրպագելի է, զի շնորհք աստուծային հանգուցեալ է յոսկերս նոցա: Բայց յոյնք բազում եպերանաց գործս գործեն ի պատկերս, որովք յոյովից պատճառք լինին գայլթագղութեանն: Նախ՝ զի մանուն անեն և չուանօք կախեն, որք ի հողմոց տարբերին: Ապա զի մենքենայիք խաղալ առնեն պատկերաց ոմանց, և այլոց արտատուել

⁶ Յովհ. Ե 1:

⁷ Մարկոս ԺԴ 1:

⁸ Մատթ. ԻԶ 17:

⁹ Գործք Ի 28:

¹⁰ Մատթ. Է 15:

և զազգի իւրոց մեռելոց պատկերս գրեն ընդ սրբոցն, որք ոչ տարբերին ի միմեանց: Եւ այսոքիւք բազումք գայթաղիւն տեսողք և լսողք: Եւ չէ զարմանք, թէ արհամարհեն և մեղացն, պարտականք գայթաղեցուցիչքն են: Այլ մեք ամենեցուն պատուիրենք զսրբոցն պատկերսն պատուել և Փրկչին երկրպագել:

Իսկ վասն Ծաբաթուն Զատիկն զոր յիշեալ էս, յերկայս գամ, թէ զի՞նչ զքեզ առ ասացից, զի ամենայն բանքս քո երկդիմիք և հերձականք են, դէմս ունին տգիտութեան, ունին և ամբարտաւանութեան և պարտ էր քեզ կամ ջերմն լինել, կամ ցուրտ, այլ գաղջելով քո միտագոյն գոս թէ մակացու զքեզ ձևացուցանես: Պարտ էր զամենայն զօրութիւն գրոց սրբոց իմանալ, ապա թէ ոչ, ոչ այդպէս ամբարտաւանութեամբ ճոխանալ: Գրեալ էս թէ որկրամոլութեամբ և արբեցութեամբ չէ պարտ լուծանել զերեկոյն: Եւ մեք ասեմք, թէ և ոչ զվաղիւն, չէ պարտ որկրամոլել և արբեմալ և ոչ բնաւ զամենայն ատուրս կենաց մերոց, և զերեկոյն ոչ վասն որկրամոլութեան լուծանեմք, այլ ըստ գրոց սրբոց հրամանի: Եւ այնքիկ որ զայն ամենայն այլատարազ դրուատս յայնմ երեկոյի կարգեալ են, կարծեմ թէ քան զիս և զքեզ և զայտ քո մաքառակիցքդ բանիս իմաստուն և գործովք մաքուրք եղեալ են: Եւ որք զկնիւնցիւն եկին մինչև զմեզ ոչ խոտեցին զկարգեալսն, այլ ընկալան: Այլ որկրամոլութիւն լուծաց յայտնի է, զի ամենայն ուրեք գտօնս գարշացուցանեն և պարծին յեւն առնել տօնիւքն և ժայթքել իբրև լսող սարիւնացն և ոչ գործողք: Ի պահս քառասնորդացն Աւետեաց տօնեն և ձկամբ և զինով մորզգայթին և ի մեծի հինգշաբաթոջն և ի Թէոդորոսի տօնին և յայլ բազում ատուրս, զոր ոչ ունին ի գրոց և ոչ ամաչեն: Եւ զմի օրն որ գրոց վկայութեամբ է, և ստուգապէս յարութեանն Քրիստոսի, սկիզբն և նախատօնակ ի հնոցն սրբոցն կարգեալ բամբասեն, զոր ի կատարեալ կերակրոյ պահեմք: Այլ եղև և ձու, ձուկն և ձէթ, միապէս լուծանեն զպահք: Եւ մի վասն այդորիկ պարծեսցին յոյնք: Ազգ հռովմայեցոց յատուրս քառասնորդաց պահոց ալէլու* ոչ երգեն: Եւ ի Զատիկն շաբաթ երիկունն ամենեքեան զալելուն*՝ քարձրահնչին ձայնի գոչեն Ծարութեան տալով անտիս, զի երգ յարութեան է ալելուն, և զսգոյ նշանակ կտաւսն յերեսաց խաչիցն ի բաց պատառեն, և զգալի լուսոյն պայծառութեամբ ջահիցն և լապտերացն իմանալի լոյս Ծարութեանն քարոզեն, որով յայտ է, թէ հին է սահման կարգաորութեանն և ամենայն ազգ յառաջագոյն կալեալ են, թէպէտ և յայժմ իիիք իիիք զանազանին: Մեծն Կիրել Աղեկսանորդացին յայտնապէս ասէ. «Յերեկոյին լուծանեմք, զի զԾարութիւնն քարոզեմք, զի կարապետ է վաղուեան ատուրն և կարապետն ուրախութեան քերէ անտիք և ոչ տըխրութեան»: Եւ հասարակ բառ է զի ի շաբաթ երեկոյն կիրակամուտ կոչեմք: Այսինքն Ծարութեան սկիզբն և զլոյսդ որ յառաջ քան զյաիտեանս շարականն յայն խորհուրդն է երգած, որ ասէ՝ «Յնծութեամբ երգեսցուք ի յարութեան երեկոյիս», և միս շարականն որ ասէ. «Սուրբ էս Տէր զօրութեանց»¹¹, վասն քառասնորդաց պահոցն է երգած, զի այդ միայն ասի որ յարութիւն ոչ յիշէ: Զի յառաջնոցն սահմանեալ է, զի բովանդակ տարին զկիրակէ մուտսն զՍուրբ Աստուածն յարեար ասեն:

* Ձուագրում՝ աղէլու:

¹¹ «Զայնքաղ Ծարական», Վաղարշապատ, 1888, էջ 471:

Իսկ աղուհացիցն, թէպէտ այլ երգն յարութեան պաշտի, Սուրբ Աստուածըն խաչեցար ասի: Զի միովն նշանակի որպէս Յիւնացն գրովանդակ 111բ չորեքշաբթսն և գորբաթսն յարեար ասեն, և զի յաղո//հացիցն շաբաթ արսն զսրբոց տօնսն երգովք պատուենք, ասկա այսորիկ զկիրակէսն ոչ ապաշխարութեամբ այլ յարութեան երգենք: Բայց զՍուրբ Աստուածն խաչեցար ասենք, զի անտիք Զատկին փառաւոր երևի: Որպէս գոչենք Ասագ Ծաբաթ ար երեկոյն Սուրբ Աստուած, Սուրբ և հգար, Սուրբ և անմահ, որ յարեար ի մեռելոց, ողորմես մեզ¹²: Եւ որք զայս Սուրբ և անմահ, որ յարեար ի մեռելոց, ողորմես ոմանք էին, այլ հրատոսիկ կարգեցին և հաստատեցին ոչ փոքունք ոմանք էին, այլ հրաշարարք և սքանչելագործք, որք կոյրս լուսաւորէին յանուն Տեառն, կաղս գնացուցանէին, մեռեալս յարուցանէին և այլ զարդարինս բազումս կատարէին: Իսկ անտարանիչն Մաթեոս յերեկոյի ասէ շաբաթուն և Մարկոս՝ ընդ առաւատս միաշաբաթուն, Ղուկաս՝ քաջ ընդ առաւատս, Յովհաննէս՝ ընդ արշալոյսն: Այլ գիտել պարտ է զի եղաբեր կանայքն չորք անգամ եկին ի գերեզմանն և անտարանիչքն ոմն զանաջնոցն զայն գրեաց, ոմն զերկրորդացն և զայսն մի ըստ միոջէ: Եւ Մատթեոս ասէ թէ հրեշտակն առաջի կանանցն զվէմն թաւալեցոյց և ոչ եթէ յայնժամն յարեաւ, այլ վաղ յարուցեալ էր, որպէս հրեշտակն ցուցանէր կանանցն զտեղին ոմնայն: Նոյնպէս և ամենայն կանայքն որք եկին, լուսն ի հրեշտակացն զայն: Եւ զոր արիմակ թէ թագաւոր որ ի խոր երեկոյ ի քաղաք մտանէ, ոմանք յերեկոյին տեսին, ոմանք առաւօտին, կէսք ընդ արշալոյսն, և այլք ընդ, արևագալն: Եւ իրաքանչիւր որ զիր տեսն պատմէ, այսպէս և կանանցն իղաբերից և մուտ թագաւորին վաղին, ապա բազմացն յայտ լինի և հաւասարակաց խնդրոյին: Ըստ այսմ օրինակն իմա ինձ և զՅարութեանն բանն: Զի ըստ մեծին Գրիգորի Աստուածաբանի, վաղին տօնենք մեծապէս զՅարութիւնն և միմեանց գիրկս արկանենք: Այլ զերեկոյն տօնախմբենք իբրև զկարապետ ուրախարար, որպէս և Աստուածաբան զառատութիւն լուսոյն ասէ: Նա և ոչ թէ որկրամոլութեամբ լուծանենք և վասն միոյ ուտելոյ այսպէս զինիմք, այլ զաւանդութիւն սրբոց հարցն պահել որ մինչև ի մեզ եկն, ոչ կամիմք թէ ի մեզ լուծանի, զի որ քակէ, ասէ զօրէնս սրբոց հարց, օճաճար լինի յիմանալի վիշապէն, զի թէ այս ոչ էր, ոչ թէ միայն լուծանէի զերեկոյն զայն, այլև բնաւ ինչ ոչ ճաշակէի: Այլ յորժամ Տէրն Ներսէս և եղբայրն իւր Գրիգոր և Վկայասէրն և մեծն Կիրեղ Աղեկսանդրացի և գրեթէ ամենայն սուրբքն պատշաճն համարեալ և արարեալ են, մեզ ո՞րչափ լրբութիւն է նոցին շաղացն արտաքոյ գնալ և կարի անմտութիւն է լուսաց վասն միոյ ուտելոյ այնքան հակառակիլ: Զի առաքեալ ասէ՝ «Որ ուտէ, Տեառն ուտէ և գոհանայ զԱստուծոյ, և որ ոչն ուտէ, Տեառն չուտէ և գոհանայ»¹³: Ոմն պահէ օրըստօրէ, և ոմն պահէ զօրհանապագ: Ամենայն ի փառս Աստուծոյ է, յորժամ սիրով լինիցի:

Եւ այն զի զշաբաթն հրեական ասես: Բազում անգամ ասացար, թէ շաբաթն եղեալ էր և ամենայն իրաւք կիրակեւին էր սկիզբն: Այլ դու թոյի թէ ընդ խոր գնալով ետեղազերծ լինիս հաւատով ամբարտաւանիցոյ ալոյցիկ և ոմնայնաբանից և գրեալ ես թէ Քրիստոս զտէրն կամի:

¹² «Ատենի ժամագիրք», Երուսաղեմ, 1915, էջ 401:

¹³ Հռոմ. ԺԳ 6:

Ալերն յերկուց կողմանց պիտի, միակողմանին ոչ զօրանա: Ըղծամ թե հաւատաս և ասեմ, երանի թե աշով միով կոյր էի, եւ թող հնար գոյր սիրոյ և միաբանութեան: Բայց երբ չէ հնար, զի՞նչ գործեսցուք ընդ այլ ազգ քրիստոնէայոյ: Յոյնք սէր ընդէ՞ր ոչ ունին որ բազում իրօք միաբանեալ են ընդ նոսա, զի զդպրացն և զփարիսէցոցն զքարձրամըտութիւնն ստացեալ են, /և ասեն, թե այլ քրիստոնէայ ոչ գոյ բայց միայն յոյնք և վիրք: Եւ ոմն յունական յերուսաղէմ քաղաքի, հրամանաւ Հռովմայ պապուն, և ոչ ասաց թե գոյ այլ քրիստոնէայ, զի զայրիւն լաւ համարեցաւ, քան թե ասել թե գոյ այլ քրիստոնէայ, քան զինքեան: Յեղանակ միաբանութեան այսպէս լիցի. յորժամ մեծն խոնարհի առ նուաստն, որպէս երկայն հասակն առ կարնն, զի ի համբոյր եկեացեն, ոմն զայս ինչ թողլով յիրոց սովորութեանցն վասն սիրոյ, և ոմն զայն ինչ: Ապա թե ո՞րպէս առնեն յոյնք: Նախ՝ զճնօղսն տան նգովել և ապա զառաջնորդսն, և զողորմութիւնն որ հաց՝ աղքատի արարեալ է և յառաջնորդին յերեսն թթանել և քերեն զերեսն զի զմեռոնն հանցեն, լուծանեն զգօտին և ասեն՝ հրաժարել և դաւանել: Եւ մկրտեն 112ա վերստին // և նգովիւք ընդ բանիւ առնեն զպահքն ուտել որ յետ Հոգւոյ Գալստեանն, զՎարդապետին, զԾննդեան, զԱռաջաորին, նգովել զՄանդակունի Յոհանն և զՄայրավանեցին, զՕձնեցին, զսուրբ Սարգիս, զԴէռակորոս, զԵւագրիոս, զԴիդիմոս զայրն Աստուծոյ և զամենայն հայոց հայրապետսն որք հաւանեցան նոցին, զՏէր Ներսէս և զեղբայր նորին և զՎկայաւերն, զՆարեկացին և զՍարկաազ վարդապետն, և զայլսն զամենեսեան զհամախոսն Մանդակունեցոյն: Եւ այսպիսի գործս սիրոյ՝ է պատճառ, թէ՞ ստեղծութեան, միաբանութեան, թէ՞ բաժանման, դաւանութեան, թէ՞ ուրացութեան:

Չորք էիր գրեալ դու զյունաց սխալանքն.

ա.—զխմորն**

բ.—զի կանայք գործեն զնշխարն

գ.—զի զներքինացեալս քահանայս առնեն

դ.—զի արտաքոյ ազաւանին մկրտին:

Այլ եւ բազումս այլս յաւելում, զի սուտ են և ի ջուրն և յերկու բնութիւն ասելն, և ի Ծնունդն և զԶատկին շաբաթն ոչ լուծանելն, և զձուկն և զձէթ և զգինին պահոց քարոզել, երկրորդ մկրտութիւն առնել, զպտղին ձէթն միայն արժանի միոռնի ասել, զյանցաւորն զառողջն մարմնով հոգւով հիւանդ ասել և օծմամբ ձիթոյն միայն քաւութիւն համարել, զխաչ ոչ օրհնել և զվերոյ գրեալ պահսն և զսուրբսն զոր յիշեցաք ոչ ընդունել, քրիստոնէայ միայն զինքեանս ասել, փոխանակ երրորդ ժողովոյն Եփեսոսի, զՔաղկեդոնին պատուել և այլս բազումս զորս այժմ ոչ է ասել մի ըստ միոջէ, զի զայսոսիկ և որոշ սոցին նման է գործեն, զկանոնք և զնթերցումն ոչ ընդունին և ամբարտաւանութեամբ զմեզ անիմաստ ասեն:

Ու՞ր դիցեն յոյնք և զայն զի մեծի թագաւորին Յուստինեայ ժողովն, որ եղև, նգովեցին նախ զաղանդն Մարկիանի և զԱրտեմոնի և որ զկնի նոցին, և որ ի դեկտեմբերի .իւն. Ծնունդ առնէ և ի փետրուարի

* Ձեռագրում՝ հայ:

** Ձեռագրում՝ չիք, այլ ձեռագրից:

.p. Տեսանքնդատաւ, և որ ի սուրբ խորհուրդն խմոր և ջուր խառնեն և լուծցին, աւէ ի կարգէ: Էին ի ժողովն և հռովմայեցիք և նգովեցին զԼեւոն: Իսկ Զենոն կայսր .բժ.ն գլովս նգով գրեաց ժողովոյն Քաղկեդոնի, և գիր վասն ուղղափառութեան գրեաց: Եվ դարձեալ յետ .ԺԶ. ամի հաւատալոյն հայոց յոյնք և ֆռանգք, հայք և վիրք ի միասին նգովեցին զժողովն Քաղկեդոնի՝ հրամանաւ Զենոնի կայսեր: Եւ դարձեալ յոյնք ի նոյն դարձան և անկան ինքեանց ընդ նգովիւք իրեանց:

Այլ և Տէր Ներսէս Լամբրոնացին* ի թուղթն որ առ յունական ճրգնատրն Յուսիկ գրէ այսպէս. «Մի բնութիւն ստելն՝ բացաճայնութիւն է և ոչ ճշգրտութիւն, որ զմին ըստ միոյ տայ իմանալ, այլ որպէս Տէրն յատեարանին աւէ. «Էջ յերկնից Որդին մարդոյ, որ էն յերկինս»¹⁴, զորս ի քննելն ընդ մարդոյն դասանէք զԱստուածն, յայլ բանէ ոյժ առեալ և ընդ Աստուծոյն զմարդն և որպէս Գրիգորի Աստուածաբանի աւելն Աստուած խաշեալ, զորս ի լուծանելն ի վերայ բերեմք մարմնով: Գրէ և վասն Քաղկեդոնի ժողովոյն նոյն ինքն ի նոյն թղթի, թէ ի Կոստանդինուպոլիս անարգեցաւ ժողովն Քաղկեդոնի և մի բնութիւն դասանեցաւ ի ժամանակս Զենոնի կայսեր, յԱնաստասի, ի Կոստանդին Կաւալի-նոսին և Լեւոնի** Սաւոսին և Յուստիանոս, որ զսուրբն Սոփի շինեաց և ապա յետ այց թագաւորեաց Կոստանդին և մայրն իւր Երինէ: Արարին զժողովն և պատուեցին վերստին զժողովն Քաղկեդոնի և փոխեալ ի մի բնութեանն դասանութեանէ, երկուս դասանեցին: Եւ դու նայեալ և տես, զի զմերս են կալեալ յառաջ, և ամենայն ուրեք գիրք սուրբք մեզ վկայեն ամենայնի: Բայց զգոյշ լեր Գրիգորիէ, զուցէ նմանիցիս և դու արանցն զոր յիշէ սոյն Տէր Ներսէս յայսմ թղթի՝ զԿոստանդին Ուոհայեցին, զգրամարտիկ Կլայեցին*** և զՅենոք երեց Վահկայցին, որք ի յոյնս հատուածեցան և վատթարք եղեն: Աւէ և զայս Տէր Ներսէս ի թղթիս յայս, «Թէն օրինադիրքն յունաց ոչ էին ի ճշմարտիցն այլ յայն-ցանէ որք վասն առ եգիպտացիսն հակառակութեան, զձն կրօնատրայ, այլայեցին և զփայտ խաշին առանց Բնեոյ պատուեցին և յառաջատրն զՈրբաթ և զՉորեքշաբթին լուծին և ինքեանք պոռնկութեամբ պղծեալք և ի նոյն կացեալ առանց ապաշխարութեան սահմանի, զձեռնադրու-
112p թիւնն և զպա//տարագն արհամարհանօք վճարեն և յաջակողմ և ի ձախակողմ խոտորին»: Ահա յայտ եղև ի սրբոյս որ ստուգիս գիտէր զնոցին, զի այժմ սնոտի և ստութեան հետևեալ են յոյնք և թիրեալ են յառաջին սահմանէն իրեանց:

Բազում ինչ ունէի գրել, բայց քանզի գրածան ստեամբք կրկին կախեալ կան մանկունք և այժմ անպարապ գոլով, սակս որոյ և երբեմն հեղգացայ:

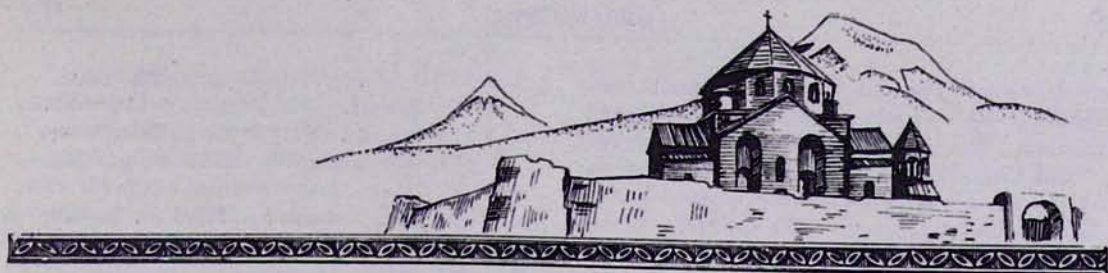
(Ծարումակելի)

* Ձեռագրում՝ Դամբրոնացին:

¹⁴ Յովն. Գ. 13:

** Ձեռագրում՝ Դեւոնի:

*** Ձեռագրում՝ Կլայցին:

Լ. Հ. ՏԵՐ-ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

ՍԱՀՄՈՍՆԵՐԻ ՀԱՅԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՆՐԱ ՆԱԽՕՐԻՆԱԿԸ

Սաղմոսների ժողովածուն Հին Կտակարանի ամենատարածված գիրքն է և քրիստոնեական եկեղեցու համար իր ունեցած նշանակությամբ կարող է մրցել նույնիսկ Ավետարանների հետ: Դարեր շարունակ այն եղել է հավատացյալների սիրելի ընթերցարաններից մեկը, իսկ հոգևորականների կողմից սովորաբար անգիր է արվել: Համարյա ամենուրեք սաղմոսների բնագիրն իր ընդօրինակությունների թվով գրավում է առաջին տեղը Աստվածաշնչի գրքերի շարքում: Չկա ծիսական մի ժողովածու, որտեղ սաղմոսները ընդգրկված չլինեն, չկա եկեղեցու որևէ արարողություն, որը կատարվի առանց նրանց մասնակցության: Սաղմոսների բարերար ազդեցության տակ է ծնունդ առել քրիստոնեական հոգևոր երգը. նրանց նմանությամբ են գրված հայկական հրաշալի շարականներից շատերը: Անգիր արվելու հանգամանքը նպաստել է, որ սաղմոսների բնագիրը մեր պատմագրական երկերում ամենահաճախ հղվող աստվածաշնչյան գիրքը լինի: Սակայն, չնայած իրենց մեծ նշանակությանը, սաղմոսները առաջին հայագիտության հատուկ ուսումնասիրության առարկան չեն դարձել*: Սույն աշխատության նպատակն է՝ ընդհանուր գծերով վերհանել սաղմոսների հայերեն թարգմանության գլխավոր առանձնահատկությունները և լույս ափել նրա մաթիոնականի հետ կապված էական խնդիրների վրա:

* Անշուշտ չի կարելի այստեղ չհիշատակել Բ. Մ. Չամչյանի հույակապ աշխատությունը (Մեկնություն Սաղմոսաց, Բ. Ա.—Ժ, Վենետիկ, 1815—1823), որն իր պարունակած բազմաթիվ բանասիրական ճշգրտումների շնորհիվ կարող է հուսալի ուղեցույց հանդիսանալ սաղմոսների հայերեն թարգմանության բնական բնագրի պատրաստման և ընդհանրապես նրա հետագա համակողմանի ուսումնասիրման գործում:

1. ԲՆԱԳՐԵՐԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՄԱՆ ԱՐԴԻ ՎԻՃԱԿԸ

Ինչպես հայտնի է, Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանության առաջին ամենավատաբանի հրատարակությունը Ջոհրապյանինն է, միակը, որ պատրաստված է զգալի թվով ձեռագրերի համեմատությամբ¹: Միայն Հին Կտակարանի համար Ջոհրապյանն օգտագործել է ութ ձեռագիր՝ հիմք ընդունելով Վենետիկի Մխիթարյան Մատենադարանի № 1 Աստվածաշունչը, գրչագրված 1319 թ.: Նախագաղափար օրինակը վերաբերում է հարազատորեն, առանց հեղինակային միջամտության, իսկ մյուս ձեռագրերի տվյալները տեղ են գտել միայն տողատակում: Սա ցույց է տալիս, որ Ջոհրապյանը Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանության սկզբնական բնագիրը վերականգնելու նպատակ չի հետապնդել: Այսպիսի ձեռնարկում 1860 թ. կատարեց Բ. Արսեն Բագրատունին, տարբեր ընդօրինակություններից կազմելով հայերեն Աստվածաշնչի մի ընդհանուր բնագիր²: Սակայն որքան էլ Բագրատունու փորձը հաջողված լինի³, մինչև է, բանասիրական ուսումնասիրությունների համար միակ պիտանի բնագիրը մնում է Ջոհրապյանի հրատարակածը, քանի որ այստեղ ձեռագրական տվյալները մատուցված են իրենց անաղարտ ձևով⁴: Ավե-

¹ Աստվածաշունչ Մատենա Հին և Նոր Կտակարանաց, յաշխատասիրութենէ Հ. Ջոհրապյան վարդապետի, Վենետիկ, 1805:

² Գիրք Աստվածաշունչէ Հին և Նոր Կտակարանաց, Վենետիկ, 1860:

³ Կարապետ Ժ. վարդապետ Տեր-Մկրտչյան, Աստվածաշնչի մի հրատարակությունը, «Արարատ», 1902, էջ 1077:

⁴ Ինչ վերաբերում է Աստվածաշնչի կուստանդուպոլսյան հրատարակությանը (Աստվածաշունչ Մատենա Հին և Նոր Կտակարանաց, Կ. Պոլիս,

լին, հիմքեր կան ենթադրելու, որ Զոհրապյանի հրատարակությունը, չնայած օգտագործած ձեռագրերի փոքր քանակին, ըստ էության ճիշտ պատկերացում է տալիս Աստվածաշնչի հայերեն բնագրի ձեռագրական ավանդույթի մասին: Այսպես, Մաշտոցյան Մատենադարանի պատահաբար ընտրված № 195 ձեռագրի (1284/8 թ.) ուսումնասիրությունը պարզում է, որ այն պարունակում է սաղմոսների հայերեն թարգմանության սկզբնական բնագիրը վերականգնելու տեսակետից ուշադրության արժանի ընդամենը 9 բառային տարբերությամբ, որոնք չեն մշակված Զոհրապյանի մոտ: Դրանք են՝ Թ 18 չիք Տեր, ԽԱ 1 չիք Սաղմոս Ի Դաիթ, ԽԱ 10 մոռացար փխ մերծեցեր, ՀԹ 1 Ասափայ փխ առացեալ, ԶԴ 6 չիք Տեր, ԶԸ 47 ունի Տեր, ԾԺ 4 չիք ուղղոց, ԾԽԴ 15 չիք տաա դու անցա և կերակրին, ԾԽԴ 20 չիք Տեր: № 142 ձեռագիրը (1269 թ.) տալիս է այս կարգի 18 ընթերցված, որոնցից 15-ը սաղմոսների վերնագրերում (ԻԲ, ԻԳ, ԻԹ, ԼԴ, ԼԸ, ԽԱ, ԽԲ, ԽԳ, ԾԸ, ԿԱ, ՀԹ, ԾԽԳ, ԾԽԴ, ԾԽԹ, ԾԽԱ) և միայն երեքը բուն բնագրում՝ ԽԱ 10 մոռացար փխ մերծեցեր, ԾԺԷ 8 ունի զի բարի է, ԾԺԸ 106 չիք զամենայն: Վերնագրերի տեղում կտեսնենք, դրանք ոչ թե բնորոշ են սաղմոսների հայերեն թարգմանության ողջ բնագրին, այլ մեծ մասամբ արդյունք են հետազոտված խմբագրման: Նշված ձեռագրերի մյուս տարբերությունները ընդհանուր առմամբ զուտ գրչական են՝ մնան տառերի շփոթում, հոդերի, շաղկապների և դերանունների հավելում կամ բացթողում, բայց ժամանակների, գոյականի թվի և հոլովի փոփոխում և այլն:

Այնուամենայնիվ, չնայած իր արժանիքներին, Զոհրապյանի հրատարակությունը արդի բանասիրության պահանջները լիովին չի կարող բավարարել: Նրա ընդգրկված սահմանափակ թվով ձեռագրերը համեմատյալ դեպի ի վիճակի չեն մերկայացնելու հայերեն Աստվածաշնչի ձեռագրական տվյալների ողջ հարբստությունը, մանավանդ որ շատ հնագույն ընդօրինակություններ դուրս են մնացել դրանցից: Միայն Մաշտոցյան Մատենադարանում պահպանվում է սաղմոսների հայերեն թարգմանության 255 ամբողջական ընդօրինակություն, չնաշված ծիսական գրքերի պարունակած հատվածները: Ընդօրինակությունների մի զգալի մասը ծագում է ԺԳ—ԺԴ դարերից: Ահա դրանց լիակատար ցանկը, որը քաղել ենք Օ. Եզանյանի «Մատենագիտական ուղեցույց Մաշտոցի անվան Մատենադարանի Աստվածաշունչ Գրքերի» անտիպ աշխատությունից:

1895), ապա այն բոլորովին չի կարող ծառայել հայերեն բնագրի քննության խմբին:

Նախ ուզում ենք հեղինակին խորին շնորհակալություն հայտնել աշխատության ձեռագիրը սիրալիր կերպով մեզ տրամադրելու համար, ապա առիթից օգտվելով, մասնագետների ուշադրությունը հրավիրել այն բանի վրա, որ «Ուղեցույցի» շուտափույթ հրատարակությունը կարող է մեծ օգնություն ցույց տալ Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանությանը զբաղվող

- №№ 142, Ժողովածու, 1269 թ., թ. 76բ—124բ.
 177, Աստուածաշունչ, ԺԳ դ., թ. 286բ—324ա.
 179, Ժողովածու, 1292 թ., թ. 256ա—280բ.
 180, Աստուածաշունչ, 1295 թ., թ. 288ա—318բ.
 182, Աստուածաշունչ, 1303/4 թ., թ. 320բ—361բ.
 183, Աստուածաշունչ, 1808 թ., թ. 34ա—80բ.
 184, Աստուածաշունչ, 1400/1 թ., թ. 127ա—144ա.
 195, Մատուց Աստուածաշնչի, 1284/8 թ., թ. 275ա—331ա.
 199, Մատուց Աստուածաշնչի, 1271 թ., թ. 30ա—107բ.
 206, Աստուածաշունչ, 1318 թ., թ. 259ա—285ա.
 287, Մատուց Աստուածաշնչի, 1258 թ., թ. 14բ—68բ.
 345, Աստուածաշունչ, 1270 թ., թ. 404բ—439ա.
 346, Աստուածաշունչ, 1390/1400 թթ., թ. 280ա—308ա.
 352, Աստուածաշունչ, 1367/71 թթ., թ. 197ա—214բ.
 353, Աստուածաշունչ, 1317 թ., թ. 310ա—338բ.
 354, Աստուածաշունչ, ԺԴ դ., թ. 362ա—390ա.
 1500, Ժողովածու, ԺԳ դ., թ. 270բ—285ա.
 2827, Ժողովածու, 1338 թ., թ. 280բ—284ա.
 2705, Աստուածաշունչ, 1368/1660 թթ., թ. 188բ—218բ.
 4113, Աստուածաշունչ, 1334 թ., թ. 246բ—267ա.
 3412, Սաղմոսարան, 1316 թ., թ. 4ա—267ա.
 4244, Սաղմոսարան, ԺԴ դ., թ. 1ա—193բ.
 5299, Սաղմոսարան, ԺԴ դ., թ. 1ա—169բ.
 5580, Մատուց Հին Կտ., 1285 թ., թ. 26ա—81բ.
 6230, Աստուածաշունչ, 1314 թ., թ. 258բ—281բ.
 6473, Սաղմոսարան, Պատարագամատուց, 1298 թ., թ. 2ա—165ա.
 6569, Աստուածաշունչ, ԺԴ դ., թ. 217ա—239բ.

բանասերներին, մանավանդ այժմ, երբ լիովին հատկացել է նրա քննական բնագրի պատրաստման հարցը: Ավելորդ չէ մշել, որ Լեդենի համալսարանը, նախքան Աստվածաշնչի ասորերեն բնագրի հրատարակմանը ձեռնարկելը, լույս ընծայել վերջինիս ընդօրինակությունների ամբողջական ցուցակը. List of old Testament Peshitta manuscripts (preliminary issue), ed. by the Peshitta Institute Leiden university, Leiden, Brill, 1961. Ժիշտ է, հայերեն ստվածաշնչյան ձեռագրերի այդպիսի ցուցակ հրատարակվել է դեռևս 1902 թ., բայց այն արդեն հնացած է. տե՛ս Месроп Тер-Мовсесян, История перевода Библии на армянский язык, СПб., 1902.

րականությունը միայն այժմ է դրվում գիտական հիմքերի վրա: 80-ական թթ. սկզբին Լեյդենի համալսարանը ասորական աստվածաշնչյան ձեռագրացուցակի լույսընծայումով ազդարարեց, որ այդ ուղղությամբ որոշակի աշխատանքներ են տարվում: Հստ երևույթին արդեն առանձին հատորներ պետք է հրատարակված լինեն: Այսպիսի մեզ հայտնի է միայն մեկը, որն ընդգրկում է Երգ երգոցը, Տուբիթը և Եզրասի 4 գրքերը¹⁴: Սույն աշխատության մեջ ասորական բնագրին վերաբերող համեմատությունները կատարել ենք ըստ լոնդոնյան բազմալեզու հրատարակության¹⁵: հաշվի առնելով նաև վերևում նշված մյուս երկու տպագրությունները:

Բոլոր այն համեմատությունների դեպքում, երբ լրացուցիչ ատուգումների կարիք է զգացվել, դիմել ենք Աստվածաշնչի հայերեն և հունարեն Համաբարբառների օգնությանը¹⁶:

2. ՆԱԽՕՐԻՆԱԿԻ ՀԱՐՑԸ

Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանության ուսումնասիրումը առայժմ ընթացել է մի հիմնական ուղղությամբ՝ նրա մաթիոնական խնդրի քննությամբ: Բոլոր հետազոտողները համաձայն են այն հարցում, որ Աստվածաշնչը հայերենի է թարգմանվել Ե դարի սկզբին և որոշ ժամանակ անց խմբագրվել ըստ ձևեր բերված ստույգ հունարեն օրինակների: Ինչ վերաբերում է առաջին, այսպես կոչված՝ փութանական թարգմանության սկզբնագրին, ապա այստեղ կարծիքները իրարից տարբերվում են: Բանասերների մի մասը պնդում է, որ առաջին թարգմանությունը կատարված է նույնպես հունարենից, մի ուրիշ մասը կողմնակից է ասորերենին, իսկ ըստ այլոց՝ Աստվածաշնչի որոշ գրքեր թարգմանվել են հունա-

րենից, որոշ գրքեր՝ ասորերենից: Ընդ որում, այս կարծիքները մեծ մասամբ հիմնվում են ոչ թե բնագրերի քննության, այլ հայ պատմագրության տեղեկությունների վրա¹⁷:

Սաղմունների մեզ հասած հայերեն բնագիրը անտարակույս թարգմանված է հունարենից: Բնագրական համեմատությունը ցույց է տալիս, որ հունական մաթիոնական հայերեն թարգմանության մեջ ըստ ամենայնի հարազատորեն է վերարտադրված, թեև կան բացատրելի շեղումներ, որոնց մասին խոսք կլինի հետագայում: Ազատ թարգմանության դեպքերը սահմանափակ են, բառերի դասավորության խախտումը՝ հազվադեպ: Լեզուն սահուն է, անկաշկանդ, պնդամենայնիվ հանդիպում են սկզբնագրի ստրկական պատճենմանից բխող անհարթություններ: Այսպես.

ԻԶ 2. Ի մերձեմալ առ իս չարաց ուտել զմարմին իմ, մեղիչք իմ և թշնամիք իմ նոքա տկարացան և անկան (... *oi elibonvce me xai oi exproi mou avtoi...*): Հմմտ. նաև ԻԲ 4:

Լ 8. Լեր իմ, Աստուած, պաշտպան և տուն ապաւինի ապրեցուցանել զիս (շօմ *soxai me*):

ԼԳ 17. Երեսք Տաուն ի վերայ չարագործաց, սատակել յերկրէ զիշատակս նոցա (շօմ *ezalepexai ex yez*)...: Հմմտ. նաև ԸԼ 17:

ԸԺԸ 178. Եղիցի ձևոն քո կեցուցանել զիս (*veze-llaw i xer son to soxai me*): Հմմտ. նաև ԸԻԺ 2:

Ինչպես տեսնում ենք, նշված մաթիոնականությունները հայերեն թարգմանությունը վերարտադրել է ոչ թե որպես իմաստային ամբողջություններ, այլ անդամատված, բառ առ բառ: Հետևյալ համարում շարահյուսական ստրկաբանությունը հայ թարգմանչին հասցրել է նույնիսկ իմաստի աղավաղման.

ՂԴ 11. Որպես երդումս ի բարկութեան իմում, թե մտցեն ի հանգիստ իմ (*ei sezelebovcai*):

Պետք է լինե՞ր «թե ոչ մտցեն»: Նույն կառուցվածքը ճիշտ է թարգմանված ԶԼ 36 և ԸԼԱ 2—3 համարներում:

Սկզբնագրի լեզուն մատնում են նաև սաղմունների հայերեն թարգմանության բազմաթիվ բառապատճենումները. ալլագումել (ՀԲ 21)¹⁸, ալլագի (ԾԺ 10), անբան (ԽԼ 18), անբիծ (Թ 8, ԺԴ 2), անբծութիւն (Լ 9), անգիտութիւն (ԻԴ 7), անգործ (ԸԼԼ 16), անդադար (ԸԻԳ 5), անզգամ (ԺԳ 1), անզգամութիւն (ԼԼ 8), անժառանգել (ԼԴ 12), անիրաւ (ԺԼ 49), անիրաւութիւն (ԺԶ 8), անմեղութիւն (ՀԼ 72),

¹⁷ Բացառություն են կազմում Ֆ. Կոմիքերի, Ֆ. Մակլերի, Ս. Լիոնի, Ա. Մերկի, Բ. Պ. Էսպայայանի և այլոց՝ Ավետարաններին նվիրված աշխատությունները և Բ. Ս. Կոզյանի ու Բ. Հ. Ոսկյանի ուսումնասիրությունները Մակաբայեցվոց և Երգ երգոց գրքերի մասին:

¹⁸ Նշում ենք միայն առաջին հիշատակումները: Երբ հղված է երկու համար, նշանակում է, հայերեն նույն բառին հունարենում համապատասխանում է երկու տարբեր բառ:

¹³ Biblia sacra polyglotta, ed. Brianus Waltonus, Londini, t. I-VI, 1657. Vetus Testamentum Syriace, ed. S. Lee, Londini, 1823. Ktāba qadisha d-diāleqe 'atīqtā (Vetus Testamentum Syriace), Urmiae, 1852. Մեր ձեռքը չի անցել սաղմունների ասորերեն բնագրի համեմատական հրատարակությունը (հրատ. Thomas Dathe, Halle, 1788).

¹⁴ The old Testament in Syriac according to the Peshitta version, sample ed.: songs of songs-tobit-4 ezra, Leiden, Brill, 1966.

¹⁵ Նույն հրատարակությանը ենք համեմատել նաև արաբերեն թարգմանությունը, իսկ եբրայական բնագրից օգտվել ենք ըստ հետևյալ տպագրության. Священные книги Ветхого Завета (еврейский текст с русским переводом), т. I, Вена, 1877, т. II, Берлин, 1913.

¹⁶ Համաբարբառ Հին և Նոր Կտակարանաց, աշխատաարթութիւն Թադեոս վրդ. Աստվածատուրյան, Երուսաղեմ, 1895: A concordance to the Septuagint and the other greek versions of the Old Testament, by Edwin Hatch and Henry A. Redpath, II ed., vol. I-III, Graz-Austria, 1954.

ամմիտ (ԽԼ 11, ՀԵ 6), անյայտ (Մ 8), անպիտանալ (ԺԳ 3), անջուր (ԿԲ 3), անջրդի (ՀԼ 17), անտես առնել (Թ 1), անօրէն (Ե 6), անօրէնություն (Ե 5), անօրինել (ՀԴ 5), արագագիր (ԽԴ 2), արծաթապատ (ԿԼ 14), բազմածին (ՄԽԳ 13), բազումողորմ (ՁԵ 5), բարեկենդանություն (ԻԹ 7), երկայնամիտ (Լ 12), երկայրի (ՄԽԹ 6), զօրհանապազ (Լ 12, ԻԴ 5), թերահաւատ (ԿԼ 19), թիկնամէջ (ԿԼ 17), խոտակեր (ՄԵ 20), խստասիրտ (Դ 3), կարճմըտություն (ՄԴ 9), հաստարմատ (ԽԼ 3), ձեռագործ (ՄԺԳ 4), ձեռակերտ (Լ 7), ձեռնակապ (ՄԽԹ 8), ձեռնկալու լինել (ԼԶ 24), մարդահաճոյ (ՄԲ 6), մեծաբան (ԺԱ 4), մեծաբանել (Թ 18, ՄԴ 13), մեծվալելություն (Լ 2), միաբանություն (ՄԴ 15), միակրօն (ԿԼ 7), միամոր (ԻԴ 16), միամօրություն (ԻԱ 21), միեղջերու (ԻԱ 22), մրգապահ (ՀԼ 1), մորատունկ (ՄԻԼ 3), շանաճանճ (ՀԼ 45), ողջակէզ (ԽԹ 8), չարագործ (ԼԳ 17), պտղաբեր (ՄՁ 84), սաղմոսարան (ԼԲ 2), վերնայարկ (ՄԳ 3), տասնադի (ԼԲ 2), տարածամ (ՄԺԼ 147), օրէնագէտ առնել (ԻԴ 8), օրէնադիր (Թ 21), օրհասարակ (ԼԶ 6): Իհարկէ, չպետք է կարծել, որ բոլոր այս բառերը ստեղծվել են անմիջապէս սաղմոսների թարգմանության ժամանակ. շատերը կարող էին գոյություն ունենալ նաև դրանից առաջ: Կարևորը միայն այն է, որ նրանք այստեղ հանդես են գալիս իրենց հունարեն կաղապարների համոյիսկալացությանը: Երբ, օրինակ, հայը ունի շանաճանճ հունարեն *καυόμαζα* և ասորերեն *xašmā*, կամ միակրօն՝ հունարեն *μονοθεός* և ասորերեն *yixidāyā* բառերի դիմաց, ապա պարզ է, որ բիւմ է հունարենից, քանի որ արան համապատասխանում է ոչ միայն իմաստով, այլ նաև ձևով: Հատուկ ուշադրության է արժանի նաև այն փաստը, որ թվարկված բառերից մի քանիսը Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանության գրքերի մեջ վկայված են միայն սաղմոսներում: Դրանք են՝ անբան—*անկրօն*, անգործ—*անապրոստոս*, արագագիր¹⁹—*բնորոշ*, թիկնամէջ—*բեռնաբեռն*, խոտակեր—*բնօր շնոր*, հաստարմատ—*բն օրհն*, ձեռակերտ²⁰—*բրդա տն շնոր*, միակրօն—*բնօրեթեոս*, տասնադի—*բնաշնոր*: Հետաքրքիր պատճենում է նաև նախ անկանիմ բառը, որը դրված է հունարեն *προπίπτω*-ի դիմաց (ՀԱ 9):

Հունական սկզբնագիրը հավաստող ավելի զորեղ փաստեր են թարգմանական թուրիմացությունները, որոնցից, ինչպես հայտնի է, համարյա ոչ մի թարգմանություն չի կարողացել խուսափել: Ընդ որում, նրանց քանակը նշանակություն չունի. մեկ-երկու դեպքն էլ բավական են ցույց տալու, թե որ լեզվից է կատարված թարգմանությունը: Սաղմոսների հայերեն բնագիրը մատուցում է այս կարգի չորս-հինգ օրինակ: Այսպես.

¹⁹ Կա նաև Բ Եզր. Է 6 համարում, բայց ծագում է, ըստ երևույթի, Սաղմ. ԽԴ 2-ից:

²⁰ Կա նաև Եբր. Բ 7 համարում, որը սակայն բացառություն է փոխադրված է Սաղմ. Լ 7-ից:

Լ 12. Քան զամենայն թշնամիս իմ եղէ ես նախատ դրացեաց իմոց յոյժ:

Յոթանասանիցը արա փոխարեն ունի՝ *παρὰ πάντας τούς ἐχθρούς μου ἐγενήθη ἐνείθεός καὶ τοῖς γείτοσιν μου σφόνδρα*: Այսպիսով պարզվում է, որ թարգմանիչը *παρὰ* նախորդի բազմազան նշանակություններից ընտրել է *քան*-ը և ամբողջովին աղավաղել նախադասության իմաստը: Ընդհանուր թարգմանության դեպքում պետք է լիներ. «Առ ամենայն թշնամիս իմ եղէ ես նախատ և դրացեաց իմոց յոյժ»:

ԼԴ 8. Հասցէ ի վերայ նոցա որոգայթ, գոր ոչ գիտացին. և որս գոր թաքուցին առցէ զոտս նոցա (*καὶ ἡ θήρα, ἣν ἐκρύβαν. συλλαβέτω αὐτούς*):

Ամմիջապէս աչքի է ընկնում, որ հայերեն թարգմանությունը մթազնել է նախադասության միտքը, քանի որ պարզ չէ, թե ինչ է նշանակում «որս գոր թաքուցին առցէ զոտս նոցա»: Հունարեն *θήρα* բառը իսկապէս նշանակում է որս, սակայն թարգմանիչը չի իմացել, որ այն ունի նաև *թակարդ*, որոգայթ իմաստը, որով տվյալ նախադասությունը արդեն հասկանալի է դառնում: Թարգմանիչը չի օգնել նույնիսկ այն, որ սաղմոսների Թ 16 համարում նույն նախադասությունը դրված է «որոգայթ» գոր թաքուցին առցէ զոտս նոցա՝ ձևով, որոգայթ, քանի որ այստեղ հունարեն *παγίς* բառը ունի որոշակի այդ իմաստը: Ի դեպ, Թ 16 և ԼԴ 8 համարների ընդհանրությունը հայտնի է եղել. վերջինս հայերեն բնագրում հունարեն *զնոսս* բառի փոխարեն ունի *զոտս նոցա*, որն անընշտ ծագում է Թ 16-ից²¹:

ՄԼ 8. Ի լարել աղւղամ նորս տկարացին (*ἐνταυσεὶ τὸ τρέφον αὐτοῦ ἔως οὗ ἀποσφύσσειν*):

Հունարենը բառացի նշանակում է. «Լարիցէ զաղեղ իւր մինչև տկարացին»: Հստ երևույթին հունարեն *ἐνταύτω* բայի ապտոնի III դեմքը՝ *ἐνταυσεὶ* (լարիցէ) հայը կարդացել է անջատ *էն* և *տաւե*՝ ու նախադասությունն իմաստավորել այլ կերպ: Դա հնարավոր է, որովհետև *էն* նախածանցը ունի նաև նախդրային գործածություն և առանձին նշանակում է «ի», իսկ *տաւե*՝ բառը պահպանում է բայի արմատական իմաստը, մանավանդ որ նրա վերջավորությունն էլ հիշեցնում է եզակի տրականի կազմությունը:

ՀԼ 2. Արկին գդիակունս ծառայից քոց գէշ թռչնոց երկնից, և գմարմինս սրբոց քոց գազանաց երկրի:

Ընդգծված բառի փոխարեն մյուս բնագրերն ունեն կերակուր (*βρώματα*. ասոր. *mēka'ā*), և սպասելի էր, որ հայերենում էլ այդպես լիներ: Նույն նախադասությունը ճիշտ է թարգմանված Երեմիայի գրքի

²¹ Հմմտ. սույն աշխատության 4-րդ՝ «Նմանակություն» դրվագը: Հ. Մ. Չամչյանը, անդրադառնալով ԼԴ 8 համարում որս փխ որոգայթ ընթերցվածին, ստախ է բոլորովին այլ բացատրություն. «Քանու որս դնի աստ փոխանակ որոգայթի կամ թակարթի. զի որսն կամ որսալն է գործ որոգայթի. և զի բազում անգամ գործն դնի փոխանակ պատճառին, ըստ այսմ և աստ որսն՝ որ է գործ որոգայթի, դնի փոխանակ նոյն իսկ որոգայթի» (Աշխ. Բ. Գ, էջ 733—734):

ԼՂ 20 համարում. «Արկից գդիակունս անցս կերակուր թոշնոց երկնից և գազանաց երկրի»: Ուստի սաղմոսների բնագրի շեղման մեջ չի կարելի որևէ միտումնավորություն ենթադրել: Պարզապես թարգմանիչը շփոթել է հունարեն *ἐρωμα* (հոգն. *ἐρώματα*) «կերակուր» և *ἐρωμας* «գարշափտություն» բառերը: Հետաքրքիր է, որ Խորենացին նկատել է այս սխալը և իր Պատմության մի հատվածում ուղղել՝ կերակուր, սակայն հավատարիմ մնալով Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանության հեղինակությանը, պահպանել է նաև գեշ բառը. «Բայց Մեհրոման հրամայե պալկացն՝ գրեղիցն պարսպաց կախել գկանայս մախարաբացն, մինչև մեղցին. և թողուլ անյնպես ի կախաղանին գդիակունսն, զի լուծեալ անկցին՝ գեշ կերակուր լինել թոշնոց»²²:

ԸԼԸ 20. Ի հակառակություն և ի մախանն, առցեն ի անմիր գբաղաքս քո (ἐν τῇ ἐρείς εἰς διὰλογισμὸν. *λῆμψονται εἰς ματαίωσιν τὰς πόλεις σου*):

Այստեղ էլ հալը շփոթել է հունարեն *ἐρείς* «խուսեցիս» և *ἐρείς* (*ἐρίς*) «վեճ, հակառակություն» բառի հոգն. ուղղ.-հայց.) բառերը, ըստ երևույթին իր համար էլ չկարողանալով պարզել մախադասության իմաստը: Դիտելի է, որ եթե վերացնենք նշված հունարեն բառերի շեշտերը, որոնք ձեռագրերում հաճախ չեն դրվում, ապա նրանք գրությանը բացարձակապես մույնամույն են:

ԸԼԸ 16 համարում հայերեն թարգմանությունն ունի «ի տունէ մոլորեցան» մյուս բնագրերի ստեղծան *πλανάζονται* բառի փոխարեն: Ծեղման պատճառը կրկին տարիմաստ բառերի գրության մեմանությունն է՝ *πλανάζονται* և *πλανήθονται*: Ի դեպ, մույն

²² Մովսես Խորենացի, Պատմություն Հայոց, աշխատությունը Մ. Արեղյանի և Ս. Հարությունյանի, Տփղիս, 1913, էջ 302:

սխալը հանդիպում է նաև սաղմոսների լատինական բնագրում²³: Այս հանգամանքը բնականաբար կարող է ենթադրել տալ, որ *πλανάζονται* ընթերցվածը եղել է նաև հունական բնագրի ձեռագրերում, սակայն հայերեն և լատիններեն թարգմանությունները հեշտությամբ կարող էին նաև նրանից և իրարից անկախ շփոթել նշված բառերը:

Թվում է, թե բերված փաստերը բավական են համոզելու, որ սաղմոսների հայերեն թարգմանության մախորհմանը իսկապես հունարեն բնագիրն է²⁴:

²³ Rahlfs, LaR Aug. Ըստ Ռ. Մ. Չամչյանի, հայերեն թարգմանության մեջ մոլորեցան բառի սակայությունը կարելի է բացատրել նրա հունական սկզբնագրում *πλανάθονται* ընթերցվածի գոյությանը (նշվ. աշխ., հ. Ժ, էջ 581):

²⁴ Մի թարգմանական թյուրիմացություն էլ նշել է Եղիշե վրդ. Դուրյանը և կրկնել Գ. Աբգարյանը (տե՛ս Ե. Դուրյան, Սրբագրություններ մեր մախանաց Աստուածաշունչին վրայ, «Մասիս» շաբաթաթերթ, Կ. Պոլիս, 1896, էջ 229: Գ. Աբգարյան, Սիրաքի գրքի հնագույն թարգմանության նորահայտ հատվածներ, «Էջմիածին», 1966, ԺԱ—ԺԲ, էջ 60—61): Ըստ նրանց՝ հայ թարգմանիչը ԽԳ 16 համարի *ἀλάγμα* «գին, փոխ, պարզ» բառը կարդացել է *ἀλάγμα* «աղաղակ»: Սակայն հունարեն բնագրի Ռաֆսի պատրաստած քննական հրատարակությունը ցույց է տալիս, որ ձեռագրերի մի մեծ խումբ ունի *ἀλάγμα* «աղաղակ» ընթերցվածը, և որ թյուրիմացության հեղինակը ոչ թե հայ թարգմանիչն է, այլ հույն գրիչներն են կամ խմբագիրները: Այս հարցում ըստ էության ճիշտ եզրակացության է հանգել դոկտ. Ռ. Մ. Չամչյանը (թեև որոշ վերապահումով բացատրված չհամարելով նաև հայ թարգմանիչի շփոթման հնարավորությունը). տե՛ս նշվ. աշխ., հ. Ժ, էջ 219:

3. ԵՐԱԺԾՏԱԿԱՆ ԳՈՐԾԻՔՆԵՐԻ ԱՆՎԱՆՈՒՄՆԵՐԻ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Սաղմոսների հայերեն թարգմանության մեջ նկատվում է մի չափազանց հետաքրքիր երևույթ: Այնտեղ, որտեղ հունարենում և մյուս բնագրերում հիշատակվում են երաժշտական գործիքներ, հայերենը դրանց անվանումները փոխարինում է վերացական, «որհմա-

բանական» բառերով: Այս տեսակետից հատկապես ուշագրավ է վերջին՝ 150-րդ սաղմոսը, որում հանդիպող երաժշտական գործիքների իմն անվանումներն էլ հայերեն թարգմանությունն արտահայտում է տվյալ սկզբունքով: Այսպես.

Հայերեն թարգմանություն

ԸՄ 8. Օրհնեցէք զնա ի ձայն օրհնութեան.

Օրհնեցէք զնա սաղմոսիք և օրհնութեամբ.

ԸՄ 4. Օրհնեցէք զնա ցնծութեամբ.

Գովեցէք զնա ուրախութեամբ.

ԸՄ 5. Օրհնեցէք զնա ի բան քաղցուն.

Օրհնեցէք զնա ի բարաք լսելի:

Ցոթանամից և մյուս բնագրերը

3. ἐν ᾗ γ' ὁ σάλπιγγος (ի ձայն փողոյ)
ἐν ψαλτηρίῳ καὶ κιθάρᾳ (սաղմոսարանաւ և բնարաւ)

4. ἐν τυμπάνῳ καὶ χορῶ (թմբկաւ և պարոյք)
ἐν χορδαῖς καὶ ὄργάνῳ (սաղեօք և տաղաւ)

5. ἐν κυμβάλοις ἐὺ ᾗχοις (ի ծնծղաւս քաղցուն)
ἐν κυμβάλοις ἀλάσγη δὺς (ի ծնծղաւս ցնծութեան):

Նրե 150-րդ սաղմոսն իր այս միտվածքում միայնակ լինելը, ապա երևույթը գուցե կարելի է լինել բացատրել ինչ-որ խմբագրի կամ գրչի քմահաճությամբ: Սակայն սաղմոսների հաշվերեն թարգմանությունը մատուցում է ևս մոտ երեք տասնյակ նման դեպք՝ մի քանի մեկնելի բացատրություններով:

ԼԲ 2. Խոստովան եղերով Տեսում **օրհնութեամբ** (փխ. *են չիծարք-քնարաւ*), **տասնադէս** **սաղմոսարանաւ** (*=փալտիւթ Եւսաքործ*) սաղմոս ասացէր նմա:

ԽԲ 4. Խոստովան եղէց **քեզ օրհնութեամբ** (փխ. *են չիծարք-քնարաւ*) Աստուած, Աստուած իմ:

ԽԶ 6. Համբարձաւ Աստուած **օրհնութեամբ**, և Տէր մեր **ձայնի փողոյ** (*=են քօնջ սէլալլոս*):

ԽԸ 5. Բացից զառախ **օրհնութեան** (փխ. *են փալտիւթ* սաղմոսարանաւ) ի սկզբանէ:

ԾԶ 9. Զարթոյր փառք իմ զարթոյր **սաղմոսիւք** (փխ. *փալտիւթ* սաղմոսարան) և **օրհնութեամբ** (փխ. *չիծարք-քնար*):

ԿԷ 26. Կանխեցին իշխանք հանել զօրհնութիւն ի մէջ կուսանաց և **գովչաց** (փխ. *չեանծօն տառապանքիւն* կուսանաց թմբկահարաց):

Հ 22. Սաղմոս ասացից **քեզ օրհնութեամբ** (փխ. *են չիծարք-քնարաւ*) սուրբոյ Իսրայելի:

Ձ 3. Առէր սաղմոս և սուր **օրհնութիւն** (փխ. *տառապանք* թմբկ), սաղմոս ասացէր նմա ի **ձայն բաղրորութեան** (փխ. *փալտիւթ տերսնոն մետ չիծարք* սաղմոսարան քաղոր հանդերձ քնարաւ):

Ձ 4. **Փող հարէք** (*=սալալլոս*) ի գոլիս ամսոց (Յորթանանիցը ավելացնում է՝ *սալալլոս* փողով):

ՂԱ 4. **Տասնադէս** **սաղմոսարանաւ** (*=են Եւսաքործ փալտիւթ*) ի **ձայն օրհնութեան** (փխ. *են չիծարք քնարաւ*) գովել:

ՂԷ 5. Սաղմոս ասացէր Աստուծոյ մերում **օրհնութեամբ** (փխ. *են չիծարք-քնարաւ*), **օրհնութեամբ** (փխ. *են չիծարք-քնարաւ*) և ի **ձայն սաղմոսաց**:

ՂԸ 6. Ի **ձայն օրհնութեան** կուծոյ **փողոյ** (*=են-սալալլոս*), **օրհնութեամբ** **ցնծութեամբ** և ի **ձայն եղջեր փողոյ** (*=սալալլոս քառնից*):

ՄԷ 3. Զարթոյր **սաղմոսիւք** (փխ. *փալտիւթ* սաղմոսարան) և **օրհնութեամբ** (փխ. *չիծարք-քնար*): Հմտ. ԾԶ 9:

ՄԸ 2. Ի մէջ ոռեաց նոցա կախեցաք **գկտակարանս** մեր (փխ. *ծրչանա-գտալիդ*):

ՄԽԳ 9. **Տասնադէս** **սաղմոսարանաւ** (*=են փալտիւթ Եւսաքործ*) սաղմոս ասացից **քեզ**: Հմտ. ԼԲ 2:

ՄԽԶ 7. Սաղմոս ասացէր նմա **օրհնութեամբ** (փխ. *են չիծարք-քնարաւ*):

ՄԽԹ 3. Օրհնեցեն զանուն նորա **օրհնութեամբ** (փխ. *են չիծարք-քնարաւ*), **սաղմոսիւք** (փխ. *են տառապանք* թմբկաւ) և **օրհնութեամբ** (փխ. *փալտիւթ* սաղմոսարանաւ) սաղմոս ասացեն նմա:

ՄԾԱ 2. Ձեռք իմ արարին **զսաղմոսարանս** (փխ. *ծրչանա-գտալիդ*), և մատուցեք իմ կազմեցին **գործի օրհնութեան** (փխ. *փալտիւթ* սաղմոսարան):

Ինչպես տեսնում ենք, նկատված սկզբունքը այնքան հետևողական է կիրառված, որ այն չի կարելի կապել պատահականությունների, գրչական սխալների, խմբագրական միջամտությունների հետ: Առա-

ջին հաշվարկից զուտ բանասիրական թվացող այս հարցը առնչվում է մի ավելի ընդհանուր, հայ եկեղեցու պատմության համար կարևոր նշանակություն ունեցող խնդրի հետ:

Հայտնի է, որ քրիստոնեական եկեղեցին սկզբից ի վեր մերժել է նվագարանների մասնակցությունը պաշտոնեղբայրության մեջ: Ինչպես նշում է Բ. Վ. Հացունի, «նախկին դարերու Հարք հակառակությամբ ունեին անոնց դէմ, որովհետև նախ հեթանոսաց և ապա քրիստոնեաց մեծատանց ձեռնարկում մէջ դարձած էին հեշտասէր մեղկութեան և անառակ նուագածութեան գործիներ»²⁵: Այս խնդրի նկատմամբ հայ եկեղեցու վերաբերմունքը առաջին պարզված չէ:

Նույն Բ. Վ. Հացունին, հենվելով Խորենացու, Փավստոսի վկայությունների և Բ. Ղ. Այիշանի մի տեղեկության վրա, եզրակացնում է, որ Ղ.—Ե դարերում հողարկապիտոսյան ժամանակ Հայաստանում գործածվել են երաժշտական գործիքներ (փող, տավիղ, փանդիոն, վին և այլն) և, որ այդ ավանդույթը շարունակվել է նաև հետագայում, չնայած արգելվել էր արդեն Ներսես Մեծ կաթողիկոսի կողմից: Այնուամենայնիվ Բ. Վ. Հացունին նշում է. «Դիտելի է, որ յիշեալ պատմական գործիքները մինչև եկեղեցուց մէջ չեն մտած, կամ գոնէ չի պատմուի թէ մտած լինին»²⁶: Այդ պատճառով մի փոքր անհետևողական է թվում հենց հաջորդ էջում արտահայտված կարծիքը. «Հայ եկեղեցին իր սկզբնապիտոսներէն մինչև վերջերը՝ սկզբամբ և իրապէս ընդունել է նուագաբանաց գործածությունը, հոգևոր պաշտամանց մէջ»²⁷: Սա, ըստ երևույթին, պետք է բացատրել Բ. Վ. Հացունու հոգևածի բնույթով, որ ոչ այնքան գիտական, որքան գործնական նպատակ էր հետապնդում՝ արդարացնել նվագարանների գործածությունը հայ մեր եկեղեցում:

Հօգուտ Բ. Վ. Հացունու արտահայտած կարծիքի մեր կողմնակից է քերական Ն. Թահմիզյանը. «Դեռևս մի մեծ հարց է,—գրում է նա,—թե հայ եկեղեցին այս ժամանակներում (վաղ միջնադարում՝ Լ. Տ.—Պ.) հունականի օրինակով իրոք մերժել է գործիքային նվագի մասնակցությունը պաշտոնեղբայրության մեջ: Իրոք վաղ միջնադարյան հայ հեղինակների մի քանի ասույթներ ցույց են տալիս, որ եկեղեցին այս շրջանում ոչ միայն չի մերժել նվագարանների գործածությունը, այլև կարծես պաշտպանել է այն: Վերը ծանոթացանք Հովհ. Իմաստասերի (Օձնեցու՝ Լ. Տ.—Պ.) ցուցանշական խոսքերին (պարտ է ուսումնասիրացնել... նուագարանք քնարահարու լինել երաժշտական հոգույն՝ Լ. Տ.—Պ.): Թեոդորոս Քոթեմալորը Աստվածածնին նվիրված իր գովեստում ասում է. «Ընդհանրական առաքելաշէն եկեղեցիք Քրիստոսի, փառատրոդական երգաբանութեամբ, հոգեզուարճ նուագարանք վերագոչեսցուք ի սերկեան աւուրս դասախմբութեամբ»: Եվ դեռ նրանից շատ առաջ

²⁵ Բ. Վ. Հացունի, Եկեղեցական երաժշտության մասին, «Բազմավեպ», 1917, էջ 207:

²⁶ Ամր, էջ 208:

²⁷ Ամր, էջ 209:

Մենք ունենում ենք Մաշտոցը ապաշխարության շարականներից մեկում հորդորում է. «Հնչմամբ փողոյ, սաղմոսաբանաւ և քնարի օրհնեցէք զՏէրն ի յերկինս», որ մեզ գաղափար է տալիս մաս երեք գործիքից բաղկացած մի այլ, ուրույն անսամբի մասին²⁵:

Նախ և առաջ պետք է նշել, որ Օճնեցու և Քոթեմալորի կողմնակի վկայությունները ամենևին էլ չեն կարող պարզել հայ եկեղեցու դիրքը տվյալ հարցում, մասնավորապես նրա համար: Այլևի որոշակի և կարեկիր է Մաշտոցի խոսքը, մասնաշաղկապով տեղեկություն, երկրորդ՝ այն պատճառով, որ արտահայտված է հենց շարականի, այսինքն պաշ-

տոնեցության մեջ: Սակայն մի չնկատված հանգամանք կասկածի տակ է դնում մաս այս վկայության օգտակարությունը: Պարզվում է, որ շարականի նշված տողը մույնությամբ քաղված է Սաղմ. ԾԾ 3-ից: Ընդ որում, ամենք է այդ կապը բացահայտել սաղմոսների հայերեն թարգմանության միջոցով, քանի որ, ինչպես տեսանք, վերջինս երաժշտական գործիքների անվանումները փոխարինում է այլևայլ վերացական օրհնաբանություններով: Նույնությունն ամփոփապես ի հայտ է գալիս, երբ այդ տողը համեմատում ենք սաղմոսների հունարեն բնագրի հետ:

Մաշտոց

**Հընչմամբ փողոյ
սաղմոսաբանաւ և
քնարի. օրհնեցէք
զՏէրն ի
յերկինս²⁶:**

Սաղմոսների հայերեն թարգմանություն

**ԾԾ 3. Օրհնեցէք զմա
ի ձայն օրհնութեան,
Օրհնեցէք զմա սաղ-
մոսիք և օրհնու-
թեամբ:**

Ցոթանանից

αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν ᾗχῳ σάλπιγγος.
αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν ψαλτηρίῳ κα-
κιθάρα.

Օրհնեցէք զմա հնչմամբ (=ի
ձայն) փողոյ, օրհնեցէք զմա
սաղմոսաբանաւ և քնարաւ:

Այսպիսով, հետազոտողները չեն նշում հայ եկեղեցու պաշտոնեական մեջ նվագարանների մասնակցությունը հաստատող որևէ ուղղակի և արժանահավատ վկայություն: Դրա կողքին սաղմոսների հայերեն թարգմանության հետևողականորեն իրականացված միտումը ամերկայեղիորեն ապացուցում է, որ հայ եկեղեցում երաժշտական գործիքների գործածությունը մերժված է եղել²⁷:

Այնուամենայնիվ Մաշտոցի շարականի տվյալը մի հետաքրքիր միտք է հուշում: Ըստ երևույթին, ինչպես բոլոր այլաբանական բնագրերում, սաղմոսների հայերեն թարգմանության մեջ մույնացան երաժշտական գործիքների անվանումները սկզբնապես վերարտադրված են եղել համապատասխան հայերեն համարժեքներով: Հետագայում, Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանության վերջնական սրբագրության ժամանակ, խմբագիրները նկատելով հակասությունը մի կողմից հայ եկեղեցու բռնած դիրքի, մյուս կողմից՝ այն հանգամանքի միջև, որ սաղմոսներում Աստծո փառաբանությանը մասնակցում են մաս երաժշտական գործիքներ, ստիպված են եղել պատշաճ ձևով քողարկել վերջիններիս հիշատակումները: Իսկ շարականներում այդպես էլ աննկատելիորեն մնացել է մի սկզբնական ըմբռնցված: Այդ են վկայում մաս սաղմոսների հայերեն թարգմանության մեջ պահ-

պանված երաժշտական գործիքների հատուկ նշան անվանումները՝ տասնադի սաղմոսաբան (ԼԲ 2, ՂԱ 4, ԾԽԳ 9, ԾԾԱ 2) և փող (ԽԶ 6, Զ 4, ՂԷ 8): Սակայն արանց կողքին կան դեպքեր, երբ մույն անվանումները փոխարինված են այլ, անորոշ բառերով՝ օրհնութիւն (փխ սաղմոսաբան՝ ԽԶ 5, ԾԽԹ 3), սաղմոս (փխ սաղմոսաբան՝ ԾԶ 9, Զ 8, ԾԷ 3, ԾԾ 3), օրհնութիւն (փխ փող՝ ԾԾ 3): Թե ինչու է հանդուրժվել տասնադի սաղմոսաբան անվանումը, պարզ է. ըստ երևույթին Հայաստանում այդպիսի գործիք չի եղել, և սաղմոսաբան բառն էլ, կապված լինելով սաղմոս-ի հետ, հավատացյալների մոտ որևէ հետաքրքրանք չի առաջացրել: Իսկ փողը, ինչպես հայտնի է, հնում ոչ այնքան նվագածության գործիք էր, որքան հանդիսությունների, տոնախմբությունների ազդանշան:

Դժվար չէ պատասխանել մաս այն հարցին, թե ինչու սաղմոսներում երաժշտական գործիքների անվանումները տարափոխվել են, իսկ Աստվածաշնչի մյուս գրքերի հայերեն թարգմանության մեջ վերարտադրվել իրենց համարժեքներով: Օրինակ, Բ Թագ. Զ 5, «Եւ Դաւիթ և որդիքն Իսրայելի խաղային առաջի տապանակին Տեառն՝ տալօք և ճառագարանօք զօրութեամբ, և երգօք, և քնարօք, և սրբգօք, և թմբօք, և ծնծղայիք, և փողովք», կամ՝ Դան. Գ 10. «Դու հրաման ետոր ամենայն մարդոյ՝ որ լսիցէ զձայն փողոյ՝ զսրբակի՝ և զքնարի՝ և զտաղի՝ և ճառագարանաց, և զամենայն ազգաց արուեստականաց» և այլն²⁸: Հասկանալի է, որ սաղմոսներն էին կազմում պաշտոնեական հիմնական բովանդակությունը, և այստեղ էր, որ առավել ցայտունությամբ պիտի երևար վերևում նշված հակասությունը:

²⁸ Հմմտ. մաս Բ Թագ. Զ 14. Ա Մնաց. ԺԵ 16, 28. Դան. Գ 5, 7. ավելի մանրամասն տե՛ս Աստվածատուրյանի Համաբարբառի քննար, տալիղ, փող, թմբուկ, ծնծղա, սրինգ, ճառագարան հոդվածները:

²⁵ Ն. Թահմիզյան, Քննական տեսություն հայոց հին և միջնադարյան երաժշտության պատմության, «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 1971, № 1, էջ 44:

²⁶ Չայնքաղ շարական, Կ. Պոլիս, 1852, էջ 128:

²⁷ Ի դեպ, դեռևս Ռ. Մ. Չամչյանն այսպես է բացատրել նշված միտումը. «...որոշ պատճառն ոչ այլ ինչ երևի լինի, բայց եթե այս, զի ոչ գոյր յազգի մերում ճառագարանօք ապրմունք» (նշվ. աշխ., Բ. Թ, էջ 549. տե՛ս մաս, Բ. Ա, էջ 120):

4. Ն Մ Ա Ն Ա Կ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

Սաղմոսների հայերեն թարգմանությունը հաճախ շեղվում է բոլոր մյուս բնագրերից և տալիս թարգմանչի ազատությամբ կամ գրչականորեն, իմաստային երանգներով և բառերի նմանությամբ բոլորովին չթացատրվող ընթերցվածներ: Այսպես.

Լ 8. Յնծացայց և ուրախ եղեց ի փրկութեան քում (փխ իբի տօ ճլէսի սոս- յողորմութեան քում):

ԼԴ 27. Յնծացեմ և ուրախ լիցիմ ի քեզ ամենեքեան... (մյուս բնագրերում չիք ամենեքեան):

ԽԱ 7. Անձն իմ յոյժ խոովեցաւ (փխ բրօս ճիսստօն ի փսչի մոս ի տարչի) առ իս անձն իմ խոովեցաւ):

ԿԲ 12. Թագաւոր յուսացաւ ի Տէր (փխ սօփրանիճ-էտաւ- ուրախացի):

ՁԹ 14. Յնծացաք և ուրախ եղաք զամենայն աւուրս կենաց մերոց (փխ ին բնօսիս տալիս իմօն- զամենայն աւուրս մեր):

ԾԳ 17. Անդ թոչունք երկնից ձագս հանցեմ (մյուս բնագրերում չիք երկնից):

Նման դեպքերը մեծ թիվ են կազմում և ստորև առանձին-առանձին կմշկեն: Ինչպես տեսնում ենք, շեղումներն այնքան մշակակալից են, որ չեն կարող պատահական համարվել: Համաթարբասային քննությունը ցույց է տալիս, որ դրանց աղբյուրը մույն ինքն՝ սաղմոսների հայերեն թարգմանությունն է: Պարզապես սաղմոսների նմանօրինակ բովանդակություն ունեցող հատվածները ազատորեն ազդել են մեկը մյուսին: Այսպես, Լ 8 սաղմոսի շեղումը բացատրվում է հետևյալ հատվածների ազդեցությամբ. Թ 16—ցնծացայց ի փրկութեան քում. ԺԲ 6—ցնծացաւ սիրտ իմ ի փրկութեան քում. ԺԹ 6—ցնծացաւ մեք ի փրկութեան քում. Ի 2— ի փրկութեան քում ցընծացել յոյժ. ԼԴ 9—ուրախ եղիցի ի փրկութեան մորա. Ծ 14—սուր ինձ ցնծութիւն փրկութեան. ԾԺԷ 15—ձայն ցնծութեան փրկութեան: ԼԴ 27 համարը մույնությամբ փոխադրված է ԼԹ 17 և ԿԹ 5 համարներից (ցնծացեմ և ուրախ լիցիմ ի քեզ ամենեքեան...), ԽԱ 7-ը՝ Զ 4-ից (անձն իմ յոյժ խոովեցաւ), ԿԲ 12-ը՝ Ի 8-ից (թագաւոր յուսացաւ ի Տէր): ՁԹ 14 համարի «զամենայն աւուրս կենաց մերոց» արտահայտությունը քաղված է ԻԲ 2 և ԻԶ 4 համարներից (զամենայն աւուրս կենաց իմոց): Եվ, վերջապես, ԾԳ 17 համարը կրել է ԾԳ 12-ի ազդեցությունը (անդ թոչունք երկնից բոյնս դիցեմ):

Ահա ման ևկատված մյուս դեպքերը.

Բ 11. առաջի մորա փխ մնա (հմմտ. ԺԴ 4, ԺԷ 7, ԻԱ 30, ԿԷ 4, 5 և այլն):

Դ 9. մնչեցից և զարթեաց փխ մնչեցից և ի քում եղեց (հմմտ. Գ 6("):

Ձ 8. զանձն իմ փխ զիս (հմմտ. Ձ 5, ԺԶ 13, ԻԴ 20, Լ 8 և այլն):

Ձ 11. և խոովեցիմ չիք մյուս բնագրերում (հմմտ. ՁԲ 18):

Թ 4. իսկ ընդէր՝ չիք մյուս բնագրերում (հմմտ. Թ 13):

Թ 18. երեսաց՝ չիք մյուս բնագրերում (հմմտ. Ա 4):

ԺԳ 2. յամենայն՝ չիք մյուս բնագրերում (հմմտ. ԼԲ 13, ԿԵ 5): Նույնը տե՛ս ման ԽԴ 8 (զամենայն) և ԾԲ 3:

ԺԶ 5. զշափոյս իմ ի ճանապարհի քում փխ զգնացս իմ ի շափոյս քո (հմմտ. ԽԴ 19):

ԺԷ 7. աղօթից՝ չիք մյուս բնագրերում (հմմտ. Ե 3, ԻԷ 6, Լ 23, ԾԺԴ 1 և այլն):

ԺԷ 51. ազգէ միմչև յազգ փխ յախտեանս (հմմտ. ԽԸ 12, ՀԱ 5, ՀԶ 9, ՁԹ 1 և այլն):

ԻԵ 12. մեծս՝ չիք մյուս բնագրերում (հմմտ. ԻԱ 28):

ԻԶ 3. ի քեզ Տէր՝ չիք մյուս բնագրերում (հմմտ. Լ 2, 15, ԼԷ 16, ԾԴ 24 և այլն):

ԻԶ 12. ի ձեռս փխ յանձիմս (հմմտ. Թ 14, Լ 6, Խ 3, ԾԵ 41, ԾԺԸ 121):

ԼԲ 12. Աստուած օգնական է մնա փխ Աստուած է մորա (հմմտ. ԾԱ 9, ԾԳ 6, ԾԸ 10, ԿԱ 9, ՀԷ 35 և այլն):

ԼԴ 8. զոտս մոցա փխ զմոսա (հմմտ. Թ 16):

ԼԴ 27. մեծ է Աստուած փխ մեծացի Աստուած (հմմտ. ԽԷ 2, ՁԵ 10, ՁԸ 2, ՂԵ 4, ԾԽԴ 3, ԾԽԶ 5): Նույնը տե՛ս ման ԼԹ 17, ԿԹ 5:

ԼԵ 10. լուսով երեսաց քոց փխ լուսով քով (հմմտ. Դ 7, ԽԳ 4, ՁԸ 16, ՁԹ 8):

ԼԶ 26. յախտեան՝ չիք մյուս բնագրերում (հմմտ. ԽԴ 3, ՀԱ 17, ՁԸ 37, ԾԱ 29):

ԼԶ 28. ի միասին՝ չիք մյուս բնագրերում (հմմտ. ԼԶ 38):

ԼԶ 38. հալածեցիմ փխ աստակեցիմ. զաւակ փխ մնացուածք (հմմտ. ԼԶ 28):

ԼԹ 4. Տեսում Աստուծոյ փխ Աստուծոյ (սաղմոսների հայերեն թարգմանության մեջ 50 անգամ գործածված է Տէր Աստուած):

ԽԳ 8. թշնամեաց փխ մեղաց (հմմտ. ԺԷ 18, 48, ԾԸ 2, ԾԽԲ 9):

ԽԴ 22. քննէ փխ գիտէ (հմմտ. Է 10):

ԽԵ 9. զնշանս և՛ չիք մյուս բնագրերում (հմմտ. ՀԷ 43, ԾԼԴ 9):

ԽԶ 8. մեծ՝ չիք մյուս բնագրերում (հմմտ. ԽԶ 3, ԽԷ 3, ՂԴ 3):

ԽԷ 5. թագաւորութիւնք փխ թագաւորք (հմմտ. ԿԷ 33):

ԽԸ 11. ընդ ամենայն տիեզերս փխ ի ծագս երկրի (հմմտ. ՁԹ 2, ՂԴ 4):

ԽԹ 10. ամենայն՝ չիք մյուս բնագրերում (հմմտ. ԾԽԸ 10):

ԽԹ 17. բանս բերանոյ իմոյ փխ բանս իմ (հմմտ. ԺԸ 15, ԼԵ 4, ԾԳ 4, ՀԷ 1 և այլն):

Ծ 19. զսիրտ սուրբ և զհոգի խոմարն փխ զսիրտ խոմարն և տառապեալ (հմմտ. Ծ 12, 19):

ԾԲ 6. և յամօթ լիցիմ՝ չիք մյուս բնագրերում (հմմտ. ԼԴ 4, 26):

ԿԱ 8. զօրութիւն փխ փրկութիւն (հմմտ. ԿԱ 12):

ԿԳ 5. ալմոցիկ ոյք ուղիղ եմ սրտիւք փխ զանբիծմ (հմմտ. Է 11, Ժ 3, ԼԱ 11, ԿԳ 11 և այլն):

ԿԸ 5. և ատելիք իմ փխ ոյք հալածէիմ զիս (հմմտ, ԺԷ 18, 41, ԽԳ 8, 11, ՁԲ 3, ՁԸ 24):

- ԿԼ 15. բազմաց՝ չիք մյուս բնագրերում (հմմտ. ԺԷ 17, ՀԶ 18, 20, ԾԶ 28, ԾԽԳ 7):
- ԿԼ 16. խորոց՝ չիք մյուս բնագրերում (հմմտ. ԿԷ 28, ԿԼ 2, ԾԶ 24): Նույնը տե՛ս նաև Հ 20:
- ԿԼ 36. շինեացեմ՝ չիք մյուս բնագրերում (հմմտ. ԿԼ 36):
- Հ 17. զարդարությունն փխ զքանչելիս (հմմտ. ԼԴ 28, ԼԹ 10, ԽԹ 6, 16, Հ 15 և այլն):
- Հ 20. մխիթարեցեր փխ կենդանացուցեր (հմմտ. Հ 21):
- ՀԱ 12. զաղքատ՝ չիք մյուս բնագրերում (հմմտ. ԼԶ 14, ԼԹ 18, Խ 2, ԿԹ 6, ՀԱ 18):
- ՀԲ 20. և եղեմ՝ չիք մյուս բնագրերում (հմմտ. ՀԲ 19):
- ՀԳ 10. սուրբ՝ չիք մյուս բնագրերում (հմմտ. ԼԲ 21, ՀԱ 19, ԾԲ 1, ԾԵ 47 և այլն): Նույնը տե՛ս նաև ՀԳ 18, 21:
- ՀԶ 10. և ևս՝ չիք մյուս բնագրերում (հմմտ. ՀԶ 8):
- ՀԷ 17. բարկացուցին փխ դառնացուցին (հմմտ. ՀԷ 40):
- ՀԸ 40. զբարձրեալն փխ զնա (հմմտ. ՀԷ 17):
- ՀԹ 48. արար զնշանս և զարուեստս իւր յերկրին եգիպտացոց և ի դաշտին Տալամու փխ եղ յեգիպտոս զնշանս իւր և զարուեստս իւր ի դաշտին Տալամու (հմմտ. ՀԷ 12):
- ՀԺ 50. զարտմտութիւն բարկութեան փխ շաղի բարկութեան (հմմտ. ՀԷ 49 և այլն):
- ՀԻ 54. զվիճակ ծառանգութեան փխ չափով զծառանգութիւնս (հմմտ. ՀԳ 2):
- ՀԻ 58. դարձան՝ չիք մյուս բնագրերում (հմմտ. ՀԻ 41, 57):
- ՁԱ 3. որբոյն և աչրոյ փխ որբոյն և աղքատի (հմմտ. ԾԽԵ 9, նաև ԵԼԶ ԻԲ 22, Բ օր. ԺԴ 29, ԺԶ 11, ԻԳ 17 և այլն):
- ՁԲ 8. ամենայն՝ չիք մյուս բնագրերում (հմմտ. ԼԲ 8, 14, ՀԴ 4, ԴԷ 7):
- ՁԳ 18. զողորմութիւն փխ զբարիս (հմմտ. ԿԵ 20, ՀԶ 9, ԶԼ 34):
- ՁԴ 9. յախտեան՝ չիք մյուս բնագրերում (հմմտ. ԶԵ 12):
- ՁԵ 14. ձեռն փխ աջ (հմմտ. Թ 12):
- ՁԶ 47. դարձուցանես զերեսս քո փխ դառնաս (հմմտ. ԺԲ 1, ԻԶ 9, ԻԹ 8, ԶԷ 15 և այլն):
- ՁԷ 58. Աստուած. յախտեմից՝ չիք մյուս բնագրերում (հմմտ. Խ 14, ԾԵ 46):
- ՁԹ 2. զամենայն՝ չիք մյուս բնագրերում (հմմտ. ԴԴ 4):
- ՁԲ 6. որպէս դալարի՝ չիք մյուս բնագրերում (հմմտ. ՁԹ 5):
- ՁԲ 16. ձեռաց՝ չիք մյուս բնագրերում (հմմտ. Թ 17, ԻԷ 5, ԶԹ 17, ԴԱ 5 և այլն):
- Ղ 4. հովանի՝ չիք մյուս բնագրերում (հմմտ. ԺԶ 9, ԼԵ 8, ԾԶ 2, ԿԲ 8):
- ՂԱ 6. մեծ եմ փխ մեծ եղեմ (հմմտ. ԾԳ 24):
- ՂԱ 27. յախտեան՝ չիք մյուս բնագրերում (հմմտ. Թ 8, Կ 8):
- ՐԳ 28. ձեռաց՝ չիք մյուս բնագրերում (հմմտ. ԾԻԷ 2):
- ՐԴ 29. զգետս փխ զջուրս (հմմտ. ՀԷ 44):
- ՐԴ 39. ի տուէ... ի գիշերի փխ ի գիշերի (հմմտ. Ա 2, ԻԱ 3, ԽԱ 9, ԾԴ 11 և այլն):
- ՐԴ 45. զվկայությունն փխ զարդարությունն (հմմտ. ՀԷ 56, ԴԼ 7, ԾԺԼ 88, 146, 167, 168):
- ՐԵ 7. բարկացուցին փխ դառնացուցին (հմմտ. ՀԷ 40, 58, ԾԵ 16, 29 և այլն):
- ՐԵ 11. ծով փխ ջուր (հմմտ. ՀԷ 53):
- ՐԵ 44. ձայնի՝ չիք մյուս բնագրերում (հմմտ. Ե 3, ԻԷ 6, Լ 23, ԾԺԴ 1 և այլն):
- ՐԶ 17. յոյժ՝ չիք մյուս բնագրերում (հմմտ. ԼԷ 7, 9, ԾԺԵ 10, ԾԽԱ 7):
- ՐԶ 18. սիրտք փխ անձինք (հմմտ. ԾԶ 12):
- ՐԶ 38. յերկիր ծարաւոտ փխ ի ծարաւ (հմմտ. ԾԶ 35):
- ՐԺ 7. արդարութիւն փխ ճշմարտութիւն (հմմտ. ԶԼ 15, ԴԳ 15, ԴԶ 2, ԴԼ 4 և այլն):
- ՐԺԳ 5. զո՞ տեսեր՝ չիք մյուս բնագրերում (հմմտ. ԾԺԳ 8):
- ՐԺԳ (8). յերկինս և յերկրի փխ յերկինս ի վեր, յերկինս և յերկրի (հմմտ. ԾԺԳ 6, ԾԼԴ 6):
- ՐԺԼ 67. յոյժ՝ չիք մյուս բնագրերում (հմմտ. ԾԺԼ 4):
- ՐԺԼ 105. լոյս տայ շաղաց իմոց փխ լոյս շաղաց իմոց (հմմտ. ԺԲ 4, ԾԴ 39):
- ՐԺԼ 181. անձն իմ՝ չիք մյուս բնագրերում (հմմտ. ԶԳ 2, ԾԺԼ 20):
- ՐԺԼ 158. զպատուիրանս փխ զխօսս (հմմտ. ԶԼ 32, ԾԺԼ 60, 63, 184, 188):
- ՐԻ 2. եկեաց՝ չիք մյուս բնագրերում (հմմտ. ԾԻ 1):
- ՐԻԹ 8. մեղութեանց փխ անօրէնութեանց (հմմտ. ԻԴ 22, ԼԳ 5, 7, 18, ԾԳ 9):
- ՐԼԱ 5. յարկի՝ չիք մյուս բնագրերում (հմմտ. ԻԵ 8):
- ՐԼԵ 10. զերկիրն եգիպտացոց փխ զեգիպտոս (հմմտ. ՀԷ 12, Զ 6, 11):
- ՐԼԵ 18. մեծ փխ կարմիր (հմմտ. ԾԳ 25):
- ՐԼԼ 16. որ առաջնորդէր մոցա փխ ի մոսա (հմմտ. ԾԼԼ 10, 24):
- ՐԽԲ 7. յիւնէմ՝ չիք մյուս բնագրերում (հմմտ. ԾԽԱ 4)³²:
- Նմանակությունը զգալի փոփոխություններ է առաջացրել նաև սաղմունների վերնագրերում: Այսպես, ԻԲ 1, ԼԴ 1 և ԾԹ 1 համարներում հայերեն թարգմանությունը բազմաթիվ այլ վերնագրերի ազդեցությամբ ափելացրել է ի կատարած, իսկ ԺԵ 1, ԾԴ 1 և ԾԼ 1 համարներում՝ սաղմոս բառը: ՀԴ սաղմոսի վերնագրում ՀԵ 1-ից փոխանցվել են առ սաղմոս-տանեայս, իսկ ընդհակառակ՝ մի ապականեր բա-

³² Սաղմունների հայերեն թարգմանությունը ունի նաև մի շեղում, որը կատարվել է, ըստ երևույթին, Աստվածաշնչի մյուս գրքերի ազդեցությամբ. ԼԼ 18. պանդուխտ եմ ես... Ածղեմ փխ պանդուխտ եմ ես (հմմտ. ԾՁԱ. ԻԳ 4, ԴԼԿ. ԻԵ 28, Ա Մնաց. ԻԹ 15, Ա Պետ. Բ 11):

ները: ԽԸ 1 և ՂԷ 1-ը ստացել են **օրհնութեան** բառը:

Նմանակության դեպքերի այսպիսի հաճախակիությունը պետք է բացատրել այն հանգամանքով, որ սաղմոսներն անգիր են արվել, և առանձին արտահայտությունների մույնությունն զգալը դժվարություն է հարուցել: Ընդ որում, հարկ է ենթադրել, որ այս գործում կարևոր, եթե ոչ՝ վճռական, դեր են խաղացել գրիչները: Դրա պերճախոս վկայությունն այն է, որ հաճախ սաղմոսների հայերեն թարգմանության մեջ հունարենին և մյուս բնագրերին համապատասխանող ձևերի կողքին ձեռագրերը նշում են նաև նմանակությանը ստեղծված տարբերակներ: Այսպես, օրինակ, ԺԺԷ 26 համարի «և օրհնեցաք զքեզ ի տանէ Տեառն» նախադասության փոխարեն Զոհրապյանի հրատարակության որոշ ձեռագրեր տալիս են՝ «և օրհնեցաք զքեզ յանուանէ Տեառն», մույնամաղով ԺԻԸ 8 համարին: Վերջինս, իր հերթին, ԺԺԷ 26 համարից առանձին ընդօրինակություններում ստացել է՝ ի տանէ **փխ** յանուանէ տարբերակներ: ԽԳ 8 համարի «այլ դու փրկեցեր զմեզ ի թշնամեաց մերոց» նախադասությունը որոշ ձեռագրեր նման այլ հատվածների ազդեցությամբ դարձրել են «...ի **ձեռաց** թշնամեաց մերոց» (հմմտ. ԺԷ 18, 48, ՄԸ 2, ԺԽԲ 9): Իսկ ԺԻԹ 5 համարի «յուսացաւ աճճն իմ ի Տէր» նախադասության փոխարեն ձեռագրերից ոմանք ունեն «յուսացաւ **Խարայէ** ի Տէր», որը բխում է ԺԻԹ 7 կամ ԺԸ 3 համարից: Այսպիսի օրինակները, որոնք, ինչպես նշվեց, հազվադեպ չեն, ցույց են տալիս, որ նմանակությունը նշանակալից դեր է խաղացել սաղմոսների հայերեն թարգմանության ձևազրկական տարբերակների հարստացման գործում³³:

Պետք է նշել սակայն, որ տվյալ երկուսը հայերեն թարգմանության յուրահատկությունը չէ: Մյուս բնա-

գրերում, թեկուզ ոչ մույն չափով, այն մույնպես դրսևավորվում է: Ռալֆսի հրատարակության տողատակում հազվագյուտ չեն այն դեպքերը, երբ որևէ տարբերակների համար հղվում է սաղմոսների մի այլ հատված: Այսպիսով, ստացվում է այնպես, որ իրար հետ բոլորովին կապ չունեցող երկու բնագրեր, նմանակությանը ազդվելով սաղմոսների միևնույն հատվածից, կարող են շեղվել մյուս բնագրերից և որևէ տարբերակներով մեկուսի մույնամաղ: Օրինակ, ԺԼԴ 8 համարում հայերեն թարգմանությունն ունի «ո եհար **զամենայն** անդրամիկս եգիպտացոց»: Ընդգծված բառը բացակայում է մյուս բնագրերում, բացի, այսպես կոչված, վերինեգիպտական խմբագրության երկու բնագրից: Վերջիններս հայերեն թարգմանության հետ ոչ անմիջական, ոչ էլ, ըստ երեւոյթի, միջնորդավորված կապ կարող են ունենալ, քանի որ ներկայացնում են Յոթանասանից բնագրի մի բոլորովին այլ խմբագրություն: Ուստի նրանց մույնությունը պետք է բացատրել միմիայն այն բանով, որ այս հատվածում նրանք իրարից անկախ, հավասարապես ազդվել են սաղմոսների ՀԷ 51 համարից. «...եհար **զամենայն** անդրամիկս եգիպտացոց» (= καὶ ἐπ' ὅλης τῆς γῆς πᾶν πρῶτον καὶ ἐν Αἰγύπτῳ): Իսկ ԺԼԴ 9 համարի «առաքեաց զնշանս և զարուեստս իր ի մէջ քո Եգիպտոս, ի փարաւովն և **յամենայն ծառայս իր»** նախադասության ընդգծված բառերի փոխարեն միայն հայերեն և արաբերեն թարգմանությունները ԺԼԵ 15 համարի նմանակությանը ունեն՝ «...յամենայն զօրս իր» (Φαράω καὶ τῶν δούλων αὐτοῦ):

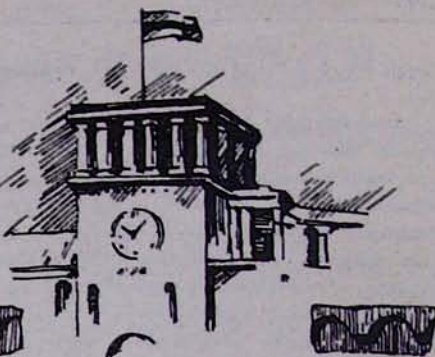
Ինչպես տեսնում ենք, այս հանգամանքը էական նշանակություն ունի և անպայման պետք է հաշվի առնվի տարբեր բնագրերի առնչակցությունը բացահայտելու գործում:

(Շարունակելի)

³³ Հմմտ. նաև՝ Թ 4—Ջ ոմանք՝ ոչ քննի **փխ** ոչ խնդրի (Թ 13-ից), ԺԷ 21—Ջ ոմանք՝ անքծութեան **փխ** սրբութեան (Է 9-ից), ԻԱ 20—Ջ ոմանք՝ զգթութիւն **փխ** զօգնականութիւն (ԼԹ 12-ից) և այլն: Սաղմոսների վերագրերում հմմտ. ՀԳ 1, ՀԷ 1, ՀԸ 1,

ԺԽ 1, ԺԽԱ 1, ԺԽԴ 1 (ալիլացված է ի կատարած բառը) և ՀԳ 1, ՀԷ 1-ի կատարած սաղմոս յԱսափ **փխ** իմաստութիւն յԱսափ (ՀԴ 1, ՀԵ 1, ՀԶ 1 և այլ համարներից):

Մայր հայրենիքում

ՄԱՇՏՈՑՑԱՆ ՄՐՑԱՆԱԿԻ ՆՈՐ ԴԱՓՆԵԿԻՐԸ (Հայագետ դոկտ.-պրոֆ. Վազգեն Հակոբյան)

1974 թ. հունիսի 19-ին Օշականի ս. Մեսրոպ Մաշտոցի անունը կրող դպրոցի բակում Հայկական ՍՍՀ Միհիստրների սովետի կողմից հայագիտական առավել աչքի ընկնող աշխատությունների համար սահմանված **Մաշտոցյան մրցանակը** Հայկ. ՍՍՀ գիտությունների ակադեմիայի արեգիդենտ ակադեմիկոս Վիկտոր Համբարձումյանի կողմից հանձնվեց բազմավաստակ պատմաբան և աղբյուրագետ դոկտ.-պրոֆ. Վազգեն Հակոբյանին:

Մեսրոպ Մաշտոցի ծննդյան 1600-ամյակի առթիվ սահմանված մրցանակի երկրորդ դասի ներքո դարձավ Հայկ. ՍՍՀ գիտությունների ակադեմիայի Պատմության ինստիտուտի հայ ժողովրդի միջին դարերի պատմության բաժնի վարիչ դոկտ.-պրոֆ. Վազգեն Հակոբյանը՝ հայագիտության վերջին տարիների մեծագույն նվաճումներից մեկը հանդիսացող իր **«Կանոնագիրք հայոց»** երկհատոր արժեքավոր աշխատասիրության համար: Տարիներ առաջ նույն մրցանակի առաջին դասի ներքո էր դարձել Մատենադարանի տնօրեն, ակադեմիկոս Վազգեն Հակոբյանը, պատմաբան-բանասեր, ակադեմիկոս Լևոն Խաչիկյանն իր կազմած բազմահատոր հայերեն ձեռագրերի հիշատակարանների կրթողային գործի համար:

Մաշտոցյան Մատենադարանի ձեռագրաց ընթերցասրահում միշտ կարելի է տեսնել իր մնացած անկյունն ունեցող, ջրուտ դեմքով ու պրպտող աչքերով, համառ ու տքնաջան աշխատող, միշտ երիտասարդ ու միշտ որոնող հայագետին՝ Վազգեն Հակոբյանին:

Նրա կյանքի ուրախության աղբյուրը հայ ձեռագրերի աշխարհն է և նրանցում կատարած իր աղբյուրագիտական հայտնաբերությունները: Եվ իսկապես ինչքա՞ն մեծ թիվ են կազմում մեր միջնադարյան այն սկզբնաղբյուրները, որոնք, շնորհիվ Վազգեն Հակոբյանի աշխատանքների, դուրս եկան մոռացությունից և պատշաճ բնագրագիտական համեմատություններով ու ճշգրիտումներով և արժեքավորումներով ի սպաս դրվեցին հայագիտությանը:

Վազգեն Արտաշեսի Հակոբյանը ծնվել է 1913 թ. փետրվարի 14-ին Հայաստանի այժմյան Ղուկասյանի շրջանի Չողի (այժմ՝ Լեռնագյուղ) գյուղում: Իր նախնիները գաղթել էին հասեհից: Վազգենը փոքրուց իր գրադասիրությունը ժառանգեց պապից՝ տ. Հակոբ քահանայից, և մորից՝ Մագթադից, որոնք օժտված են եղել բացառիկ ուսումնասունությամբ և հայրենասիրությամբ: Ապագա հայագետը հազիվ 7 տարեկան էր, երբ 1920 թ. պատերազմների ընթացքում որբացավ իր հորից և պապից, որոնք զոհ դարձան թուրքական ներխուժմանը: Սակայն ուսման ծարավի մանուկը, իր վերածնվող հայրենիքում, հնարավորություն ունեցավ ավարտելու Լեռնականի Մոսկվայի անվան մանկավարժական տեխնիկումը և ապա կարճ ընդմիջումից հետո, 1936 թ., ընդունվելու Երևանի պետական համալսարանի պատմության ֆակուլտետ, որն ավարտեց 1941 թ. գերագանցության դիպլոմով: Նա ուսանող էր, երբ ձեռնամուխ է լինում գիտա-հետազոտական աշխատանքի և

1941 թ., առաջին անգամ լինելով, տպագրում իր առաջին գիտական ընդարձակ ուսումնասիրությունը (հեղինակակցությամբ Հ. Ութմազյանի)՝ նվիրված 18-րդ դարի հայ ազատագրական շարժման կենտրոններին

պետական համալսարանում՝ հայ ժողովրդի պատմության գծով, և ստացավ հայագիտական խնամված պատրաստություն մեծանուն հայագետ ակադեմիկոս Հակոբ Մանանդյանի շնչի տակ:

Գոկտ.-սրոֆ. Վահագն Հակոբյանն աշխատելիս

և նրանց ծրագրերին¹: Հակոբյանն ապա անցել է մանկավարժական աշխատանքի Մեծ Ծափրիար գյուղի դպրոցում՝ իբրև տնօրեն և պատմության ուսուցիչ:

1942 թ. Հայրենական մեծ պատերազմի օրերին Հակոբյանը զորակոչվել է բանակ, որ վիրավորվելուց հետո՝ զորացրվել է: 1943—1957 թթ., շուրջ 14 տարի, Հակոբյանը դարձյալ զբաղվել է մանկավարժությամբ՝ իբրև պատմության ուսուցիչ Երևանի Մաքսիմ Գորկու անվան միջնակարգ դպրոցում:

Հակոբյանն իր մանկավարժական աշխատանքներին զուգահեռ 1944—1947 թթ. կառուցապես դառնալ ասպիրանտ Երևանի

Հայագետ Հակոբյանի համար հատկապես շատ արգասաբեր եղան Հայկ. ՍՍՀ գիտությունների ակադեմիայի Պատմության ինստիտուտում անցկացրած տարիները, որ նա աշխատում է սկսած 1947 թ. ապրիլից առ այսօր: Այստեղ է, որ նա իր բացառիկ ջանասիրությամբ խորացավ ու հմտացավ գիտա-հետազոտական աշխատանքների մեջ և ապրեց իր միանգամայն ուսանելի շեշտակի վերելքը: Նա 1948 թ. փալլուն կերպով պաշտպանեց իր թեկնածուական ավարտաճառը՝ նվիրված «Արիստոտելին վերագրված «Յադագս աշխարհի» աշխատության հայկական թարգմանության ընդարձակ բնագրին և հայկական մեկնություններին»: 1951 թ. Հակոբյանը ստացավ մաս ավագ գիտական աշխատողի պատվավոր կոչում: Բացառիկ խստապահանջության և համեստության տեր գիտնականը, որ արդեն իսկ ճանաչված դեմք էր հայագիտության մեջ իր հեղինակած մեծագրական հատորներով և գիտական բազմաթիվ հոդվածներով, մի-

¹ Հ. Ութմազյան և Վ. Հակոբյան, Հայ ազատագրական զաղապարների երկու կենտրոն և երկու ծրագիր XVIII դարի երկրորդ կեսին, Երևանի պետ. համալսարանի «Ուսանողների գիտական աշխատությունների ժողովածու», № 3, 1941, էջ 71—161:

այն 1967 թ. հանդես եկավ իր դոկտորական ավարտաճանտի պաշտպանությամբ, որը նշվիրված էր «Կանոնագիրք հայոց»-ը և նրա խմբագրությունները թեմային:

1974 թ. հունիսի 19-ին Օջակյանում Վ. Հակոբյանին շնորհվեց հայագիտության բարձրագույն պարգևը՝ Մաշտոցյան մրցանակը... Վազգեն Հակոբյանը 1971 թ. նոյեմբերից սկսած առ այսօր ղեկավարում է Պատմության ինստիտուտի հայ ժողովրդի միջին դարերի պատմության բաժինը և իր կարևոր մասնակցությունն է բերում հայագիտական նոր ուժերի պատրաստման շնորհակալ գործին: Նա միաժամանակ 1969—1974 թթ. դասախոսել է Կիրովականի մանկավարժական ինստիտուտի տարբեր ֆակուլտետներում: 1972 թ. սեպտեմբերին Հակոբյանին շնորհվեց պրոֆեսորի կոչում: Նա ընտրվել է նաև Պատմության ինստիտուտի, ինչպես նաև պետական համալսարանի հայագիտական կենտրոնի գիտական խորհուրդների անդամ:

Վազգեն Հակոբյանի գիտական առաջին խոշոր նվաճումը պատմական արժեքի մանր ժամանակագրությունների և տարեգրությունների երկու ծավալուն հատորների պատրաստումն ու հրատարակումն էր: Նրանք լույս տեսան Հայկ. ՍՍՀ գիտությունների ակադեմիայի Պատմության ինստիտուտի հրատարակությամբ, իբրև «Նյութեր հայ ժողովրդի պատմության» մատենաշարի երրորդ և յոթերորդ հատորներ 1951 և 1956 թթ.: «Մանր ժամանակագրություններ XIII—XVIII դդ.» խորագրով: Այս հատորներն ընդգրկում են 1151 էջ (455+XI+685): Հիշյալ երկու ստվար հատորներում ի հայտ են եկել 85 մեծ և փոքր ժամանակագրություններ և տարեգրություններ, որոնցից 55-ը առաջին անգամ ուսումնասիրվել և հրատարակվել են Հակոբյանի ջանքերով, 5-ը՝ հրատարակվել են նորահայտ բնագրերի հիման վրա և կամ մի քանի այլ տարբերակների միջոցով, իսկ մնացյալ բնագրերն էլ ճշգրտվել և լրացվել են: Աշխատասիրողը հիշյալ հատորների պատրաստման համար ոչ միայն չի գոհացել Մաշտոցյան Մատենադարանի հազարավոր ձեռագիր գանձերի զրննումով, այլև նոր որոնումներ է կատարել նաև Մոսկվայի Լենինի անվան, Լենինգրադի Սալտիկով-Շչեդրինի անվան գրադարաններում և Արևելագետների ինստիտուտում, ինչպես նաև Բաքվի և Թբիլիսիի թանգարաններում:

Երկու հատորներն էլ վերջում ունեն օտար բառերի բառարան, աշխարհագրական անունների, անձնանունների և առարկայական ցանկեր:

Վազգեն Հակոբյանի «Մանր ժամանակա-

գրություններ XIII—XVIII դդ.» երկհատոր գործի մասին գնահատանքի տողեր են հրատարակել Լևոն Մելիքսեթ-Մեհկը, Վ. Ոսկանյանը, Էմ. Պիլագյանը և Բ. Ներսես Ակինյանը:

Առանց դարարի մեղավաճանորեն աշխատող հայագետը 1964 թ. շատ ավելի մեծ մի հաղթանակ արձանագրեց իր գիտական կյանքում, որն ինչպես Երևանում, այնպես էլ արտասահմանում համարվեց հայ աղբյուրագիտության ամենախոշոր նվաճումներից մեկը: Հակոբյանի այդ սխրանքը «Կանոնագիրք հայոց»-ի առաջին հատորի լույս ընծայումն էր՝ բաղկացած 822 էջից կամ հեղինակային 60 մամուլից, որը արդյունք էր տասնամյա տիտանական աշխատանքի: Յոթ տարի անց, 1971 թ., հրատարակ հանեց նաև նույն «Կանոնագիրք հայոց»-ի Բ հատորը՝ բաղկացած շուրջ 600 էջից:

«Կանոնագիրք հայոց»-ը հայ ժողովրդի իրավաբանական մտքի հնագույն հուշարձանն է, կանոնների մի ժողովածու, որը, սկիզբ առնելով VIII դարից, շարունակել է իր գոյությունը, մինչև XX դարի սկզբները: Երկար դարեր հայ եկեղեցական այլ ժողովների կողմից սահմանված կանոններն օրենքի ուժ են ունեցել և՛ հոգևորականության, և՛ բովանդակ ժողովրդի համար: Այդ կանոններում պարփակված են հայ վաղ միջնադարի հասարակության ամբողջ կյանքն իր բոլոր ծալքերով: Հատկապես հայ պետականության վերացումից հետո, օտար բռնակալների տիրապետության օրոք, ինչպես նաև հայ գաղթալայրերում նրանք անգնահատելի դեր են խաղացել ազգային սովորությունների պահպանման և ազգային ինքնաճանաչման գործում: Հետևաբար «Կանոնագիրք հայոց»-ը մի տեսակ վահան է հանդիսացել օտարացման և ձուլման դեմ: Այն անգնահատելի աղբյուր է ոչ միայն հայ միջնադարյան պատմության, այլ նաև իրավաբանության, փիլիսոփայության, լեզվաբանության, բնական գիտությունների, ճարտասանության, ազգագրության, բժշկության, թատրոնի, ժողովրդի կյանքի ու կենցաղի և այլ հարցերի ու խնդիրների վերաբերյալ: Նա միաժամանակ հսկայական նյութ է բովանդակում հայերի և այլ ժողովուրդների միջև գոյություն ունեցող մշակութային կապերի, ինչպես նաև նրանց միջև գոյություն ունեցող ներքին հակասությունների և այլ հարցերի վերաբերյալ: Հայկական կանոնների ուսումնասիրությունը կարելի է նաև այն տեսակետից, որ նրանք հանդիսանում են Սովետական Միության ժողովուրդների իրավագիտական մտքի հնագույն սկզբնաղբյուրը, որի գիտական

արժեքը դուրս է գալիս ազգային շրջանակներից»²:

Մինչև Վ. Հակոբյանը, ուրիշներն էլ են գրառվել «Կանոնագիրք հայոց»-ի բնագրի հրատարակման և ուսումնասիրման հարցերով, սակայն ոչ ոքի չի հաջողվել հայագիտությանը պարզել նրա գիտական-բնական ամբողջական բնագիրը: Վ. Հակոբյանը մեկ-մեկակ լծվեց մի աշխատանքի, որն առանց չափազանցության կարելի էր համարել մի խոսք գիտնականների գործ: Նա ոչ միայն կատարեց Մաշտոցյան Մատենադարանում պահվող շուրջ 200 «Կանոնագիրք հայոց»-ի ձեռագիր օրինակները մանրակրկիտ կերպով զննելու հոգնատանջ աշխատանքը, այլև վերջիններից առանձնացրեց իր կողմից ընտիր համարված 47 գրչագրեր (ընդօրինակված XIII—XIX դդ.) տարբեր թերթավածքների համար, իսկ իբրև բնագրի հիմք ընդունեց աշխարհում մեզ հասած «Կանոնագիրք հայոց»-ի հնագույն օրինակի մանրալուսանկարները: Այդ գրչագիրը պահվում է Պարսկաստանի Նոր Զուղայի Ամենափրկիչ վանքի մատենադարանում (№ 131) և գրված է մետրոպոլիտ ողղագիծ երկաթագրով Հովհաննես գրչի կողմից Կիլիկիայում 1098 թ.: Վ. Հակոբյանը միաժամանակ Կանոնագրի թարգմանական կանոնները համեմատել է հունարեն բնագրերի հետ և մի առ մի նշել նրանց տարբերությունները: Վ. Հակոբյանն իր առաջ խնդիր էր դրել ոչ միայն կազմել «Կանոնագիրք հայոց»-ի գիտական համեմատական բնագիրը, այլև միաժամանակ հայտնաբերել Հովհանն Օձնեցի կաթողիկոսի կողմից VIII դարում կազմված ժողովածուն և նրանից անջատել հետագա դարերում ավելացված բոլոր կանոնները:

Եվ ահա շնորհիվ Վ. Հակոբյանի ավելի քան 15 տարիների արտամաշ և հեկհե աշխատանքների, հայագիտությունը, առաջին անգամ լինելով, կարողացավ ունենալ «Կանոնագիրք հայոց»-ի բնական բնագիրը, որը մաքրվեց դարերի ընթացքում ստեղծված «Կանոնագիրք հայոց»-ի բազմաթիվ տարատեսակներից, և կանոնագիրքը միաժամանակ վերստացավ Հովհանն Օձնեցու ճշգրտված ժողովածուի նախնական ձևը: Վ. Հակոբյանը Ա. հատորի իր առաջաբանում արժանին է մատուցել իր միջոցով էլ ավելի արժեքավորված հեղինակի՝ Հովհանն Օձնեցի կաթողիկոսի, հայ մեծ երախտավորի կյանքին ու գործին:

«Կանոնագիրք հայոց»-ի Բ հատորը կազմելիս Վ. Հակոբյանն իր առաջ խնդիր էր դրել՝ բացահայտել Հովհանն Օձնեցու կողմից

կազմված կանոնագրքում X—XI դդ. ընթացքում կատարված հավելումները, ի մի բերել դրանք, կազմել նաև վերջիններիս գիտա-համեմատական բնագիրը, ենթարկել ուսումնասիրության և ծանոթագրել: Այս հատորի համար ևս Վ. Հակոբյանն իր օգտագործած 50 ձեռագրերից բացի ծանոթագրությունների համար զննել է 15 գրչագրեր ևս, իսկ իր նոր ներածության և ծանոթագրությունների համար օգտագործել է այլ 49 ձեռագրեր ևս, ինչպես նաև արտասահմանյան գրչագրերի մանրալուսանկարներ:

Ինչպես Ա, այնպես էլ Բ հատորների վերջում իբրև հավելված լույս են ընծայվել զանազան կանոնների հնագույն մագաղաթյա պատառիկ-պահպանակներ: Բացի կցված ծանոթագրություններից, որոնցից յուրաքանչյուրն արժանի է առանձին ուսումնասիրության, երկու հատորներն էլ վերջում օժտված են կանոնախմբերի առաջաբանների, վերջաբանների և հոդվածների սկզբնատողերի, ինչպես նաև առարկայական, անձնանունների և տեղանունների ցանկերով: Եթե Ա հատորում տեղ են գրավել 24 կանոնախմբեր, ապա Բ հատորում մոտք են գործել հետագայում ավելացված, սակայն միջնադարում դարձյալ օրենքի ուժ ունեցող 33 կանոնախմբեր: Երկու հատորներն էլ խմբագրվել են բանասերներ Հ. Ամասյանի և Էմ. Պիվազյանի կողմից:

Անհրաժեշտ է նշել, որ քիչ անգամ է պատահել, որ մեր աղբյուրագետ մշակներն այնպիսի համընդհանուր բարձր գնահատանքի են արժանացել, ինչպես այդ կատարվեց Վ. Հակոբյանի նկատմամբ: Հայաստանում ու Մոսկվայում, Կ. Պոլսում և Երուսաղեմում ու մինչև իսկ ԱՄՆ-ում լույս տեսան մեծ թվով դրվատալից գրախոսություններ՝ ստորագրված հայագիտության ճանաչված դեմքերի կողմից, որոնք վեր հանեցին կատարված գործի արժեքն ու մեծությունը: «Կանոնագիրք հայոց»-ի մասին երևանում և Մոսկվայում հայերեն և ռուսերեն լեզուներով գրախոսություններով հանդես եկան Սուրեն Սրկշատյանը³, Ասատուր Մնացականյանը⁴, Մուշեղ Նարյանը⁵, Լևոն Խաչերյանը՝ երկու անգամ⁶, Բ. Ուլուբաբյա-

³ «Էջմիածին», 1966, № 5, էջ 51—56: Տես նաև «Сов. государства и права», Москва, 1965, № 6.

⁴ «Գրական թերթ», 1965, հունիսի 25, № 26 (1282):

⁵ «Սովետական Հայաստան», օրաթերթ, 1965, հունիսի 9, № 134(13479): Տես նաև նույնից «Բաների Հայաստանի արխիվներ», 1965, № 3, էջ 207—220:

⁶ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1972, № 4 (59), էջ 249—256 և «Սովետական Հայաստան», օրաթերթ, 1972, հունիսի 2:

² Ս. Արևշատյան, «Էջմիածին», 1966, № 5, էջ 51:

ընդ և ուրիշներ, իսկ սփյուռքում՝ քաղմավաստակ ամերիկահայ քանաքեր Հարություն Քյուրտյանը⁷, Կ. Պոլսում՝ Գուրգեն Տեր-Վարդանյանը⁸ և ուրիշներ: Հեղինակը այս առթիվ ստացել է նաև շնորհավորական քաղմավաստակ նամակներ արտասահմանյան հայ և օտար հայագետներ Հ. Պ. Ութթեփից և Ֆրա Ա. Ռընուից (Ֆրանսիա), պրոֆ. Ժեռար Գարիտից (Բելգիա), դոկտ. Էդ. Շյուցից (Հունգարիա) և ուրիշներից, որոնք իրենց մեծ գոհունակությունն են հայտնել նման գործով հայ աղքատագիտությունը հարըստանալու առթիվ:

Սակայն Վ. Հակոբյանի երկասիրությունները չեն ավարտվում վերոհիշյալներով: Նա հետազոտողներից մեկն է եղել հայ-ռուսական դարավոր քարեկամությունը արտացոլող անհամար վավերագրերի: Նա իր մասնակցությունն է բերել հանգուցյալ պատմաբան Պ. Հարությունյանի և Ս. Ավակիմովայի հետ միասին «XVIII դարի վերաբերյալ հայ-ռուս հարաբերությունների պատմությանը նվիրված երկհատոր փաստաթղթերի ժողովածու»-ներին, որոնք լույս տեսան ՀՍՍՀ գիտությունների ակադեմիայի պատմության ինստիտուտի հրատարակությամբ 1964 և 1967 թթ.: իբրև այդ շարքի Բ հատորի¹⁰ Ա և Բ¹¹ մասեր, ակադ. Աշոտ Հովհաննիսյանի խմբագրությամբ և առաջաբանով: Երկու հատորը միասին ընդգրկում է 820 էջ: Հատորներում հավաքված փաստաթղթերը տարիների ընթացքում հայտնաբերվել և վերծանվել են Մոսկվայի զանազան արխիվներից:

Մեարոպ Մաշտոցի ծննդյան 1600-ամյակին նվիրված հոդվածների ժողովածուն¹²

⁷ «Գրական թերթ», 1978, մարտի 2, № 10(1681):

⁸ «Սիոն», Երուսաղեմ, 1966, հուլիս, էջ 385—387:

⁹ «Մարմարա», Կ. Պոլիս, 1967, հունիսի 2:

¹⁰ Армяно-русские отношения в первой трети XVIII века. Сборник документов, том II, часть I, под редакцией Ашота Иоаннисяна, изд-во Академии наук Армянской ССР, Ереван, 1964.

¹¹ Армяно-русские отношения в первой трети XVIII века. Сборник документов, том II, часть II, под редакцией Ашота Иоаннисяна, изд-во Академии наук Армянской ССР, Ереван, 1967.

¹² Մեարոպ Մաշտոց, հոդվածների ժողովածու, Հայկ. ՍՍՀ գիտությունների ակադեմիա, Պատմության ինստիտուտ, խմբագրությամբ Աշոտ Հովհաննիսյանի: Ժողովածուն հրատարակության պատրաստեցին, առաջաբանը և անհրաժեշտ ծանոթագրությունները գրեցին Վ. Ա. Հակոբյանը, Հ. Ս. Անասյանը և Հ. Մ. Բարթիկյանը, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, Երևան, 1962:

ևս, որ լույս տեսավ 1962 թ., կազմվել էր դարձյալ Վ. Հակոբյանի կողմից՝ գործակցությամբ Հ. Անասյանի և Հր. Բարթիկյանի:

Վերջերս Վ. Հակոբյանը, հեղինակակցությամբ պատմական գիտությունների դոկտոր Լ. Բաբայանի, լույս ընծայեց նաև իր ուսուցչին՝ հայագիտության մեծ երախտավոր ակադ. Հակոբ Մանանդյանին նվիրված մի մեծագրություն¹³: Այդ էլ առաջին լուրջ աշխատությունն է՝ նվիրված քաղմավաստակ մեծ գիտնականի կյանքին ու գիտամանկավարժական գործունեությանը: Մանանդյանի երախտագետ աշակերտ Վ. Հակոբյանը վերջին տարիներին մի քանի հոդվածներով անդրադարձել էր իր մեծ ուսուցչի կյանքին ու գործունեությանը¹⁴, ¹⁵, ¹⁶:

Վերջերս հրապարակ եղավ վաստակաշատ հայագետի շուրջ 900 էջանոց մեկ հոդստվարածավալ գործը. «Հայերեն ձեռագրերի ԺԷ դարի հիշատակարանների (1601—1620 թթ.)» Ա հատորը, որ նա իբրև հեղինակակից հանդես է գալիս հանգուցյալ ակադ. Աշոտ Հովհաննիսյանի հետ: Այս գործը, որ ակադ. Լ. Ս. Խաչիկյանի ԺԴ և ԺԵ դարերի ձեռագիր հիշատակարանների քառահատոր ժողովածուների սկզբունքով է կազմված, ինչպես նշված է առաջաբանում, «Տարիներ առաջ սկսել էր ակադ. Աշոտ Հովհաննիսյանը և կիսատ թողել»: Որքան մեզ հայտնի է, հանգուցյալ ակադեմիկոսը հիշատակարանները հավաքել էր ոչ ամբողջությամբ, այլ ընտրովի ձևով և կրճատումներով: Վ. Հակոբյանը աշխատանքը ամբողջացրել է իր հիմքից և հասցնելու է այն իր ավարտին: Այն քաղկացած է լինելու հինգ հատորներից, և որոնք, սկսած այդ ժողովածուի Բ հատորի մեծ մասից մինչև 1700 թ., իր տքնաջան ու միայնակ աշխատանքի արդյունք է լինելու: Այս հատորի հիմնական նյութերը քաղված են Մաշտոցյան Մատենադարանի հարուստ ձեռագրերից, ինչպես նաև տպագիր ու անտիպ ձեռագրացուցակներից, մամուլից, գիտական հանդեսներից, առանձին աշխատություններից, Լեհիզդարդից, Երուսաղեմից, Վենետիկից և այլ վայրերից ստացված առանձին մանրալուսանկարներից: Ա հատորը միայն ընդգրկում է 1041 հիշատակարան: Գիրքն ունի առաջաբան (Ա.—ԻԶ), ցանկ սույն հա-

¹³ Լ. Բաբայան և Վ. Հակոբյան, Ակադեմիկոս Հակոբ Մանանդյան, Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, Երևան, 1974:

¹⁴ «Բանբեր Երևանի համալսարանի», 1970, № 3, էջ 57—74:

¹⁵ Նույն տեղում, 1972, № 3, էջ 153—162:

¹⁶ ՀՍՍՀ ԳԱ «Լրաբեր» հասարակական գիտությունների, 1973, № 11, էջ 12—20:

տորի համար օգտագործված աղբյուրների (ԻԷ—ԱԱ), 1601—1620 թթ. ձեռագրերի հիշատակարանները (Էջ 1—755), ժամանակագրական օժանդակ ցանկեր (757—758), օտար բառերի բառարան, ցանկեր անձնանունների, տեղանունների, առարկայական և այլն (759—827): Պարզ է, որ ներկա հատորի և նրա բաղկացուցիչ մասերը կազմող հետագա մյուս չորս հատորների լույսընծայումը անսպառ գանձ է հանդիսանալու հայագիտությանը զբաղվող մասնագետների համար:

Ուսումնասիրողն ուսանելի շատ բան կարող է գտնել նաև Վ. Հակոբյանի թեկուզ փոքրածավալ հոդվածներում, բանի որ նրանք ևս ձեռագրագիտական և պատմաբանասիրական արժեք են ներկայացնում: Նման բնույթի հոդված-հրապարակումներից է «Հերոս պատմիչի նորահայտ հիշատակարանը և նրա պատմական նշանակությունը»¹⁷, «Անանուն ժամանակագրության աղբյուրների մասին կամ Վարդան Արևելցու «Պատմություն Տիեզերական»-ի համառոտ խմբագրությունը»¹⁸ հոդվածները: Ուշադրության արժանի կարևոր հոդված-հրապարակում է նաև Վ. Հակոբյանի «Մարտիրոս Երզնկացու ճանապարհորդական նոթերը (XV դար)»¹⁹: Այստեղ նկարագրված է հայ ճանապարհորդի ուղևորությունը, որ սկսած 1489 թ. մինչև 1496 թ. եղել է եվրոպական բազմաթիվ երկրներում և կանգ առել Ատլանտյան օվկիանոսի ափին: Բացի հուշարձաններից նա նկարագրել է նաև իր տեսած քաղաքներն ու բնակիչներին: Զեռագրական բնույթի հոդվածներից են նաև նրա «Ժամանակագրական մի փաստի ճշման շուրջը»²⁰ և «Մաշտոցի անվան Մատենադարանի № 1496 ձեռագրի ժամանակի և հեղինակի հարցի շուրջը»²¹ աշխատությունները: Դարձյալ հայ ժողովրդի պատմության հետ է առնչվում Վ. Հակոբյանի «Աշոտի՝ Բագրատունյաց առաջին թագավորի գահակալության թվականը»²² հոդվածը:

Ուշագրավ է նաև նրա «Մատենագիտական տեղեկություններ բույսերի սելեկցիայի

պատմության վերաբերյալ»²³ հոդվածը, որը ոչ միայն կարևոր է հայ ալեգործության և ընդհանրապես բուսաբանության պատմության համար, այլև ունի գործնական նշանակություն:

Վ. Հակոբյանը ջանացել է նաև հայկական աղբյուրներն ի սպաս դնել սովետական տարբեր ժողովուրդների պատմության ամբողջացման համար: Ինչպես իր ուսումնասիրած ձեռագրերի հիշատակարաններում, այնպես էլ մանր ժամանակագրություններում նա ուշագրավ տվյալներ է գրտել ռուսների, ուկրաինացիների և վրացիների անցյալի պատմության վերաբերյալ^{24, 25, 26, 27, 28}:

Վ. Հակոբյանի գիտական վաստակում բավականին կարևոր թիվ են կազմում նաև նրա գրախոսությունները, որոնցից կարևոր մեկ մասը ուսումնասիրական բնույթի են:

Մեծ ճանասիրության տեր գիտնականի վաստակում դեռևս գտնվում են նաև մի շարք անտիպ աշխատություններ: Անտիպների շարքում բացառիկ արժեք է ներկայացնում Վ. Հակոբյանի «Արիստոտելին վերագրված «Ցաղագս աշխարհի» աշխատության հայ թարգմանության ընդարձակ բնագիրը և այդ աշխատության հայկական մեկնությունները», որը միաժամանակ հանդիսացել է հեղինակի թեկնածուական ավարտաճառը:

Տպագրության համար պատրաստ գործերի շարքում են նաև ԺԷ դարի ձեռագիր հիշատակարանների ստվար 2-րդ և 3-րդ հատորները: Աշխատանքի ընթացքում են նաև «Կանոնագիրք հայոց»-ից դուրս մնացած կանոնական բեկորների ժողովածուն, «Մանր ժամանակագրություններ»-ի 3-րդ հատորը, ինչպես նաև պատմական սկզբնաղբյուրների երկու այլ ժողովածուներ, «Հայ միջնադարյան ճանապարհորդների նոթագրությունները» և «Միջնադարյան փոքր պատմություններ ԺԵ—ԺԸ դդ.» և այլ գործերը:

Վազգեն Հակոբյանը կատարել է նաև բեղմնավոր խմբագրական աշխատանքներ: Ինչպես «Կանոնագիրք հայոց»-ի վրա կատարած նրա աշխատանքները, այնպես

¹⁷ «Տեղեկագիր», Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ հաս. գիտությունների, 1948, № 10, էջ 68—74:

¹⁸ Նույն տեղում, 1949, № 7, էջ 51—62:

¹⁹ Նույն տեղում, 1957, № 6, էջ 97—110:

²⁰ ՍՍՀ ԳԱ «Լրաբեր» հաս. գիտությունների, 1974, № 5, էջ 78—81:

²¹ Էջեր հայ ժողովրդի պատմության և բանասիրության, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ, հրատարակչություն, 1971, էջ 137—150:

²² «Revue des Etudes Arméniennes», Paris, nouv. serie, t. II, 1965, p. 273—282.

²³ «Տեղեկագիր», Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ հաս. գիտությունների, 1949, № 8, էջ 76—77:

²⁴ Նույն տեղում, 1963, № 2, էջ 45—52:

²⁵ Сборник «Истор. связи и дружбы украинского и армянского народов», Киев, 1965, т. 2, стр. 69—76.

²⁶ Նույն տեղում, Ереван, 1961, т. I, էջ 210—228:

²⁷ «Տեղեկագիր», Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ հաս. գիտությունների, 1964, № 3, էջ 61—70:

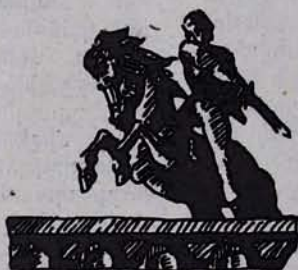
²⁸ Նույն տեղում, 1950, № 6, էջ 93—98:

Էլ նրա մյուս հայագիտական գործերը եղել են Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Վազգեն Ա-ի ուշադրության կենտրոնում: Վեհափառ Հայրապետի բարձր հոգատարության շնորհիվ է, որ Նոր Զուղայի Ամենափրկիչ վանքի Մատենադարանից ստացվեց «Հանդեսի Մատենադարանից լուսանկարները կանոնագիրք» ձեռագրի լուսանկարները, որոնք էլ աշխատանքը ավարտելուց հետո Հակոբյանը նվիրել է Մատենադարանին: Այդ ձեռագիրը, ինչպես նշեցինք, աշխարհում մեզ հասած հնագույն օրինակն է «Կանոնագիրք հայոց»-ի և գրված է մեարության ուղագիծ երկայնագրով 1098 թ. և այն հիմք ծառայեց Վ. Հակոբյանի կողմից պատրաստված գիտական բնագրին: Վեհափառ Հայրապետը 1962 թ. Էջմիածնում գումարված ազգային-եկեղեցական ժողովում, ուր քննարկվում էր «Հայ եկեղեցու Սահմանադրության (Կանոնադրության) մշակման հարցը», իր արտասանած եզրափակիչ խոսքում անդրադարձավ «Կանոնագիրք հայոց»-ին և հավաստեց, որ նրա բնագրի կազմման և ուսումնասիրման գործերով է զբաղվում պատմաբան Վ. Հակոբյանը: Վեհափառ Հայրապետի կողմից դեպի Վ. Հակոբյանի գիտական

աշխատանքները ցուցաբերված բարձր վերաբերմունքի լավագույն գրավականն է հանդիսանում վերջերս Նորին Սրբության կողմից տրված գնահատանքի ու օրհնության գիրքը, որով բարձր է գնահատում հայագիտությանը նրա մատուցած ծառայությունները, շնորհավորում Մաշտոցյան մրցանակի դափնեկիր դառնալու ստիժիլ և մաղթում նորանոր հաջողություններ («Էջմիածին», 1974, № ԺԲ, էջ 3):

Մոտավոր գծերով այս է Մաշտոցյան մրցանակի դափնեկիր, բազմավաստակ հայագետ, համեստ ու աշխատող, պատմաբան և աղբյուրագետ, պատմական գիտությունների դոկտ.-պրոֆ. Վազգեն Հակոբյանի կյանքի անցած ուղին: Աղմուկից հեռու, մաքուր գիտական-ստեղծագործական ծաղկման շրջանն է ապրում: Հայագիտությունը դեռևս շատ ու շատ սպասելիքներ ունի իր հավատարիմ նվիրյալից: Երկար ու առողջ բազում տարիներ և հաջողություններ աննկուն հայագետին, որպեսզի մա իր նորանոր բարձրարժեք երկերով էլ ավելի հարստացնի հայագիտության գանձարանը՝ ի փառս հայ մշակույթի և գիտության:

ՍՈՒՐԵՆ ԲՈՒԱՆԶՅԱՆ

ՍՈՒՐԵՆ ԱՎԶՅԱՆԻ ԾՆՆԴՅԱՆ 70-ԱՄՅԱԿԸ

Լրացավ վրահայոց թեմի թեմական խորհրդի ատենապետ Սուրեն Ավչյանի ծննդյան 70-ամյակը:

Սուրեն Ավչյանը Վրաստանի գրողների միության հայկական մասնաճյուղի հին անդամներից է: Նա մեծ ավանդ ունի հայ և վրաց ժողովուրդների գրական կապերի ամրապնդման և Թբիլիսիի Սա. Ծափումյանի անվան թատրոնի կենսունակության գործում:

Հոբելյարը հանդիսանում է Վրաստանի հայ ականավոր գրող-բանաստեղծ-թատերագիր-թարգմանիչներից մեկը:

Ս. Ավչյանը ծնվել է 1904 թ. Թբիլիսիում: Սկզբնական կրթությունը ստացել է տեղի հայկական դպրոցներից մեկում՝ Հակոբ Աղաբաբի, Աթաբեկ Խնկոյանի և ուրիշների շնչի տակ:

Ղեռ դպրոցական տարիներից հա սկսել է գրել բանաստեղծություններ, որոնցից մի քանիսը առաջին անգամ տպագրվել են 1923 թ. «Կարմիր ծիլեր» մանկական ամսագրում: Առանձնապես հաջող են նրա լիբիկական գործերը, որոնցից մի քանիսը երգերի են վերածվել և լայն տարածում գտել ժողովրդի մեջ:

1924 թ. սկսած Ավչյանն իր մասնակցությունն է բերել վրացահայ թատրոնի ստեղծման և կազմակերպման գործին: Հանդիսականների ջերմ սիրուն են արժանացել նրա «Սոս և Վարդիթեր», «Քյոր օլլի», «Մալաթ Նովա», «Պլըր Պուլի» և մյուս պիեսները: Թատերական արվեստի զարգացմանը մատուցած ակնառու ծառայությունների համար Վրաստանի կառավարությունը նրան շնորհել է հանրապետության արվեստի վաստակավոր գործչի պատվավոր կոչում:

Ավչյանի գրական-հասարակական գործունեության ամենաբեղմնավոր հատվածը

հայ և վրաց ժողովուրդների բարեկամության, գրական կապերի ամրապնդման գործում նրա կատարած քրտնաջան աշխատանքն է: Կես դարից ավելի նա ծառայում է այդ նպատակին՝ հայերենից վրացերեն և

վրացերենից հայերեն թարգմանելով դասական ու ժամանակակից հեղինակների բազմաթիվ գործեր: Նրա գրչին են պատկանում, օրինակ, Ա. Ծանշիաշվիլու «Արսեն» և «Խնիսերի Գոչա» (ըստ Ալ. Ղազ-

քեզի), Ս. Կրկիաշվիլու «Հերոսների սերունդ», Գ. Բասազովի «Իցկա Ռիթմաշվիլի», Գ. Նախուցորիշվիլու և Բ. Կանդելակիի «Նա-գարքեքիա», Կ. Բուաշիձեի «Նուրբ ապրումներ», Մ. Մրկիշվիլու, Ա. Ակիշիլավայի, Մ. Բարաթաշվիլու, Գ. Ջափարիձեի, Զ. Անտոնովի, Մ. Կիկվիձեի, Ա. Ցագարելու պիեսների, Վ. Դոկիձեի «Քեթո և Կոտե», Օ. Թաքթաքիշվիլու «Միևդիա» օպերաների լիբրետոների (Հովհ. Ագուլանի համահեղինակությամբ), Կ. Գամախուրդիայի «Առաջնորդը» և «Վարպետաց վարպետի աջը», Ի. Լիսաշվիլու «Կեցխովելի» վեպերի թարգմանությունը հայերեն, ինչպես նաև Հովհ. Թումանյանի «Սասունցի Դավիթ» պոեմի, Ալ. Ժիրվանզադեի «Քառս» վեպի, Լ. Միքայելյանի «Գոռ» պիեսի և բազմաթիվ այլ հեղինակների արձակ, չափածո ու դրամատիկական երկերի թարգմանությունները վրացերեն:

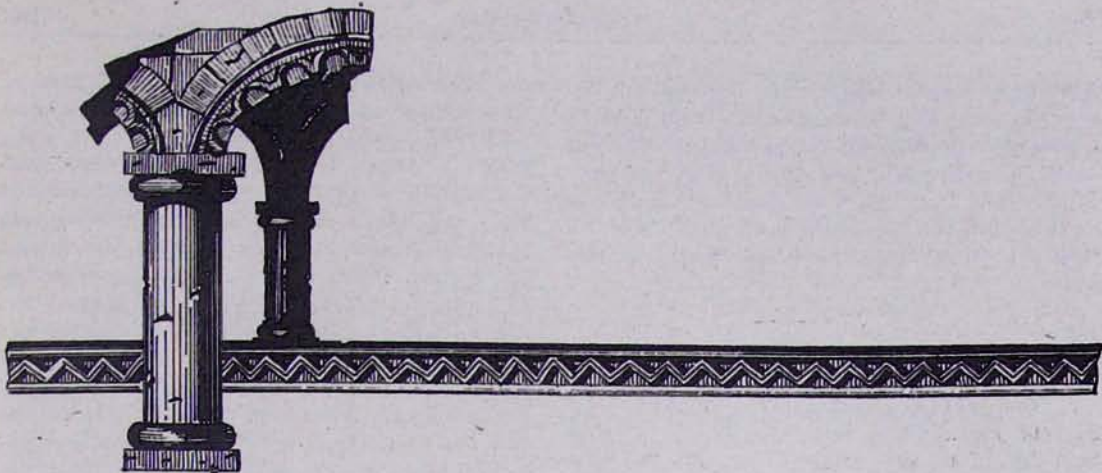
Նրա գրչին են պատկանում «Հայ-վրացական թատերական փոխհարաբերություններ» (վրացերեն և հայերեն առանձին-առանձին), «Վրաց գրականությունը հայերեն», «Թբիլիսին և հայ գրականությունն ու մամուլը», «Իլիա Շավճավաձեն և հայ հա-

սարակությունը», «Հայկական թատրոնը Թբիլիսիում», «Ավետիք Իսահակյան», «Խաչատուր Աբովյան», «Նիկո Բարաթաշվիլին և հայ գրականությունը» և բազմաթիվ այլ հոդվածներ, ուսումնասիրություններ:

Հոբելյարը երկար տարիներ, որպես վաստակավոր առեմնապետ, վրահայոց թեմական խորհրդին և միաժամանակ Տ. Տ. Վազգեն Ա Հայրապետի հայրենասիրական և խաղաղասիրական 20-ամյա գործունեությանը բերել է իր արտագին մասնակցությունը՝ արժանանալով Նորին Սրբության օրհնությանը և գնահատանքին:

«Էջմիածին» ամսագրի խմբագրությունը, հանուն Հայոց Հայրապետի, ջերմորեն շընորհավորում է վրահայոց թեմի թեմական խորհրդի առեմնապետ, վաստակաշատ և հայրենասեր գրող-թատերագիր-թարգմանիչ, հայ և վրաց ժողովուրդների բարեկամության և մշակութային կապերի սերտացման անխուց մշակ Սուրեն Ավչյանին՝ իր ծննդյան 70-ամյա հոբելյանի առթիվ, և մաղթում նրան ստեղծագործական նորանոր հաջողություններ՝ ի փառս հայ մշակույթի:

ՅՈՒՑԱԿ ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ Ս. ԷԶՄԻԱՇՆԻ ՆՈՐ ՍՏԱՅՎԱԾ ՁԵՆԱԳՐԵՐԻ*

№ 331

ԱԿԵՏԱՐԱՆ

(Հայերեն և հայատառ տառերով)

Գևորգ, որդի մահտեսի Սեֆերի:—**Ժամանակը՝ 1728 թ.:**—**Վայրը՝** անհայտ:—**Ծանոթություն՝** ձեռագիրը նվեր է ստացվել Ռումինիայից:

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Թերթերը՝ 319 (թ. 141Ա+318):—**Պրակները՝ 27,** յուրաքանչյուրը 12-ական թերթից, բացի ԻԱ՝ 8, ԺԲ և ԺԷ՝ 10, երեք թերթ էլ ձեռագրի սկզբում կա:—**Մեծությունը՝ 22,5×16,5×4,4 սմ.:**—**Նյութը՝** դեղնած դիմացկուն թուղթ:—**Կազմը՝** կաշեպատ ստվարաթուղթ, որի վրա ճնշումով ոսկեգույն զարդեր և երկու խաչ կա:—**Պահպանակները՝** սկզբում կա մի թերթ գունավոր թուղթ:—**Վիճակը՝** լավ:—**Գրությունը՝** երկսյուն: Առաջին սյունակը գրված է հայերեն, իսկ երկրորդը՝ հայատառ տառերով:—**Դատարկ թղթերը՝** 1ա—3բ, 85բ, 86ա, 141Աա, 141Աբ, 142ա, 235ա, 309ա—318բ:—**Տողերը՝ 30:**—**Գծումներ՝** չկան:—**Գիրը՝** մուտըրգիր:—**Հարդագրություն՝** ձեռագիրն ունի գեղեցիկ մանրամկարչություն: Կան երեք ավետարանիչների մեկ էջանոց մեծ նկարները (թթ. 86բ, 142բ և 235բ), ինչպես նաև չորս խորաններ (թթ. 4ա, 87ա, 143ա և 236ա): Ձեռագրում կան Հիսուսի, Աստվածամոր, առաքյալների, մոգերի, սրբերի և հրեշտակների բազմաթիվ նկարներ: Կան բազմաթիվ փոքրիկ նկարներ Հիսուսի կյանքից: Ձեռագիրն ունի բազմաթիվ սիրուն լուսանցազարդեր, թռչնազարդ և զարդագրեր, ծառեր և ծաղիկներ, բույսեր և կենդանիներ, զարդեր և տաճարներ:—**Գրիչը և ծաղկողը՝** Էնկուրցի (Անգարա) Սահակ:—**Պատվիրատուն՝** մահտեսի

Թ. 307բ.—Ծնործք և ողորմությանը ամենասուրբ Երրորդության, Հօր ամենակալի, Որդու մարդասիրի, և Հոգույն սրբոյ ճշմարտի. Աստուծոյ կենդանույ և լախտեմականի: Եւ բարեխօսութեամբ ամենամաքուր և ամենաերանցեալ միշտ Կուսին (թ. 308ա) Մարիամու Աստուածածնի, և միջնորդութեամբ Սըրբոյ Հօր մերոյ Գրիգորի Լուսաւորչին, և ամենից սըրբոց. աւարտեցաւ ի սուրբ Աւետարանն Յիսուսի Քրիստոսի տեառն մերոյ, լաքի ներ մարդեղութեամբ Փրկչին ՌԶԻԸ (1728 թ.—Ն. Մ.) և ըստ հայոց ՌԾՀԷ (1728 թ.—Ն. Մ.) ամսեանն փետրվարի Ա: Եւ ես յետնեալս ամենեցուն տրուալ և անարժան Էնկուրցի Սահակ որ և պատկերաբան կոչի սա գրեաց զսուրբ Աւետարանս զպս: Ով որ ընթերնու զաւետարանս զայս եթէ ունիցի տղալ ինչ ներումն շնորհեցէ, ոչ թէ գիտութեամբ արարի, այլ անգիտութեամբ իմով: Արդ աղաչեմ զձեզ ով Քրիստոսի անբիծ արեամբն զմեալք հաւատարիմք ճշմարտաւէրք եղբայրք, յորժամ ընթերնուք զսուրբ Աւետարանս զայս յիշեցիք զիս միով Հայրմերիւ և դուք յիշեալք լիչիք ահեղ ատենի Քրիստոսի և զձեզ արժանի աբասցէ, լսել զայն աստուածային բարբառոյ որ ասէ. Էլ ազնիւ ծառայ բարի և հաւատարիմ, մուտ ուրախութիւն տեառն քո, այս եղիցի եղիցի ամէն:

Եւ դարձեալ գիտելի է զպատճառն գրելութեան զսուրբ աւետարանս կրկին լեզուաւ, այսինքն հայերեն և տառերով, ոմն բարեսիրի այսինքն մահտեսի Սեֆերի որդի մահտեսի Գևորգն, ի բազմաց ժամանակաց ցանկայր և խնդրէր. (թ. 308բ) լետոյ եհաս զցանկացեալն իւր և կատարեցաւ առ նա անսուտ խոստմանցն Քրիստոսի, որ ասէ, և որ խնդրէ ամու,

* Ծարուհակված «Էջմիածին» ամսագրի 1964 թվականի №№ Ը—Թ-ից, ԺԲ-ից, 1965 թվականի №№ Ը—Ժ-ից, 1968 թվականի № Է-ից, 1970 թվականի №№ Դ—Ե-ից, Ժ-ից, ԺԲ-ից, 1971 թվականի №№ Ե—Ը-ից, ԺԱ—ԺԲ-ից, 1972 թվականի №№ Ա—Բ-ից, Դ-ից, 1973 թվականի №№ Ա—Գ-ից, Ը-ից, 1974 թվականի №№ Գ-ից և Է—Ը-ից:

և որ հայտն գտան: Արդ սիրելի եղբայրք եթե կասիք ընթերցող զայն աստուածային գիրքն, յիշեալիք զվերոյ յիշեալք մահտեսի Գեորգն և իւր ծնողացն ճորհին, և եղբայրք և ազգականաց և բարեկամն ամենեցուն. միով Հայրմերի և ողջոյնի: Եւ դուք յիշեալք յիշիք առաջի ամենասուրբ Երրորդութեանն՝ Հօր, և Որդոյ, և Ոգոյն սրբոյ, յախտեանս յախտեանից, Ամեն:

ՀԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Թ. 2ա.— Aceasta Carte este o suveniră lasată de Tatal meu Mardiros Karakasch care si dansu o avea dela Tatal seu, doresc ca si copii mei se o pastreze ca un semn de aducere aminte, si sesi noteze la randul lor progenitura lor in aceasta carte ca se ramale ca o reliquie familiara Eu am fost nascut in Iasi in Dechemine 1849.—Recomand urmasilor mei Jubiarea Parintilor Bunele Moravun in Societate Ajutorul celor slabi si „Onestitatea” St. Karakasch

Bucuresti, August 1890.

Թ. 2բ.—1821 մայիսն:

Թ. 3ա.—1482 թիւ: 1821 յունուսին 2:

Թ. 309ա.—Թվին ՌՄԾԷ-ին (1808 թ.—Ն. Մ.)

թիւնային յայտն օրօրօսի ամսուն ԺԵ-ին պէն Բուշնուքու Բարաքաշ օղլու Մարօսու պու ավետարանըս ընդամայօրտայ ակտըմ Բարաքաշ օղլու Հանի Կարապետ աղայ իշին հեր հայն քի պիր գիրիաթօնեայ քարտաշըմըզ օլքուրապ կէշիշէրինէ պիր օղօրմիս օլքուրուն Աստուած օղօրմի մնչէնէլօց յօլքուն:

Թ. 316բ.—1825 Մարտ 10-ինտէ:

Պիւնիզ օլայընըզ պու թարիհթէն չունթու պալուշուն էլմէսի վար պլախ րահմէթ էլէսին ճանընայ, մուր ինանի քէրէզմանընայ, քուլունուզ ֆիլան ֆիլանեանց, պէճաննէ:

Թ. 317բ.—1825 Մարտն 10-ինտէ Եաշու պիլմիշ-օզալընըզքի պու թարիքթէն չունթուպաշուշ օլտու ալլահ րահմէթ էլէսին ճանընայ: Պէնզէլի քուլունուշ Պէտրոս Բարաքաշեանց:

1825 մարտ 10-ինտէ Եաշ պիլմիշ օլաւնզ պու թարիքթէն չունթու պալուշ օլտու ալլահ րահմէթ էլէսին ճանընայ, պէնտէլի քուլունուշ ալլահն եարաթըրընայ:

Թ. 318բ.—1822 հնքեր. 15 Պօթուշան: Ես էլիլ իմ Անթօզն հօս ու քարթացիլ իմ աւս քիրքըս: Մհի. Մարգիա Բարաքաշ: Ինէմ մալէմի օլօսուն...

1825 երպիսիէ 24-ինտէ ի Եաշ:

Ես էլիլ իմ Պօտշանն հօս, կարդացիլ իմ աւս քիրքըս: Ավետիս Բարաքաշեան:

№ 332

ԱԻԵՏԱԿԱՆ

Թերթերը՝ 274:—Պրակները՝ 22, յուրաքանչյուրը 12-ական թերթից, բացի ԺԷ՝ 10, Բ՝ 11, ԺԵ՝ 14: Հավելածական մի պրակ էլ ձեռագրի սկզբում կա,

բաղկացած 10 թերթից:—Մեծութունը՝ 19×14,5×4,2 սմ.:—Նյութը՝ դեղնած և կեղտոտած բարակ դիմացկուն թուղթ:—Կազմը՝ կաշեպատ տախտակ, որի վրա ճնշումով ոսկեգույն զարդեր են նկարված:—Պահպանակները՝ սկզբում և վերջում մեկական սպիտակ հասարակ թուղթ:—Վիճակը՝ բավարար:—Գրությունը՝ երկպուն:—Դատարկ թղթերը՝ 2բ, 3ա, 4բ, 5ա, 6բ, 7ա, 8բ, 9ա, 10բ և 14ա:—Տողերը՝ 23:—Գծումները՝ ճնշումով:—Գիրը՝ բոլորգիր:—Զարդագրություն՝ ձեռագիրն ունի գեղեցիկ մանրամկարչություն: Կամ չորս ավետարանիչների մեծածախալ նկարները (թթ. 14բ, 86բ, 135բ և 214բ), ինչպես նաև քազմաթիվ խորաններ (թթ. 1բ, 2ա, 3բ, 4ա, 5բ, 6ա, 7բ, 8ա, 9բ, 10ա, 15ա, 87ա, 136ա և 215ա): Բացի այդ ձեռագրում կան քազմաթիվ թոշնագրեր և զարդագրեր, ինչպես նաև մեկական հրեշտակագիր (15ա), գազանագիր (87ա) և կենդանագիր (136ա): Մատյանն ունի քազմաթիվ սիրուն լուսանցազարդեր և գմբեթներ, սրբեր և հրեշտակներ, ծառեր և ծաղիկներ, մարդիկ և կանայք, կապիկներ և զազաններ, թռչուններ և բույսեր:—Գրիչը՝ Նիկողոս քահանա:—Պատկերաստուն՝ Բեթսաբայի ոսկերիչ Հարություն:—Մաղկողը՝ անհայտ:—Ժամանակը՝ 1846 թ.:—Վայրը՝ Կոստանդնուպոլիս (Ստամբուլ):—Մանրություն՝ վաշիճադոմաբանակ Տիկին Նվարդ Մերտինյանը սույն ձեռագիրը նկերել է Մայր Աթոռի Զեռագրատանը 1969 թ. հոկտեմբերի 6-ին:

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՆԵՐ

Թ. 132ա.—Համբարձմանն կարդայ զայս:

Թ. 214ա.—Արքանթիւն որ կարդայ, գովութիւն որ լսէ, փառք տուողին և յիշատակ գրչիս, ամեն:

Թ. 273ա.—Փառք աննկիրքն աննղին և անմահին և անահման էացուցչին ի բոլոր էիցս հանցութեան արհմութիւն և փառք Հար և որդոյ և հոգոյն սրբոյ: Իսկէ չորից անտարանչաց խորհուրդ քազմարինակին տեսանի, իր չորք անկիւնս արարածոցս աշխարհիս և իր մշտահոս չորք գետս յաղենականս, և այլ նման չորից կենդանեաց ըստ տեղեան Եղէկիէլի, այլ և նմ(թ. 273բ)ան միւթից չորից զգալի տարրաց, որ շարմանեալ միութեամբ զգալեալ միջնորդութեամբ, հոգի ընկալութեամբ կենդանի մարդ բանական ցուցեալ, սոյնպէս չորս անտարանչացս միարան հոգէկրութեամբ Հոգովն սրբով գրանն աստուածային զմարդեղութեանն յայտնեալ ծանուցին կենդանութիւն ամենայն աշխարհի, ըստ այնմ ես իսկ եմ յարութիւն և կեանք և որ հաւատայ յիս մի մեղի յախտեան: Այսպէս յաւէտ կենդանութիւն անտարանելով անտարան կոչեցաւ սուրբ գիրքս այս: Արդ գրեցաւ սա ի թուաբերութիւն Հայոց ՌԴԵ (1646 թ.—Ն. Մ.) ի քաղաքն Ստամբալ, ի դուռն Սուրբ Նիկողայոսի, ձեռամբն անարուեստ և անփմայ գրչի Նիկողոս լոկ անուամբ երիցու ի վաղելումն անձին իւրոյ: Արդ աղաչեմ զամենեսեան որ հանդիպիք սմա, յիշեցէք աղաթս ձեր զճնաղս իմ և գերախտաւոր վարդապետն իմ, որ քազում երախտիք և աշխատամբ ունի ի վերայ իմ: Այլևս ստացող սորա յի-

շեցէք (թ. 274ա) Քեաթափեացի ոսկերիչ Յարութին գրել տըլաւ զսուրբ աւետարանս իւր հոգոյն ի հալալ ընչից և ի յարդար վաստակոց, և հարն Յովանէսի հոգուն. և մարն Հովսիսիմէնի. և եղբարն Շեֆրիին և միւս եղբարն Տէր Նիկողոսին, և որդոցն իւրոց դետարուակաց Յեսայիին, Յովանէսին, Շեֆրիին և Մարիամին, որ ի միում ամսի հանգեան ի Քրիստոս ի Տէր մեր ի թվին հալոց ՌՂԶ (1647 թ.—Ն. Մ.) որք հանդիպիք սուրբ աւետարանիս կարդալով կամ արիմակելով յիշեցէք ի մաքրափայլ աղաթս ձեր զվերոյգրեալսն և Աստուած ողորմի ասացէք որ և ձեզ յիշողացդ և մեզ յիշեցելոցս առհասարակ ողորմեսցի Քրիստոս Աստուած ի միւս անգամ գալըստեանն իւրոյ, և ամալ փառք և երկրպագութիւն ընդ Հաւր և Սուրբ Հոգոյն այժմ և միշտ և յաւտիեանս յաիտենից ամէն:

Հայր մեր որ յերկ.: Դարձեալ յիշեցէք զստացող սուրբ աւետարանիս զՔեաթափեացի ոսկերիչ Յարութինն, որ փափաքանաք ետ գր(թ. 274բ)ել զսուրբ աւետարանս ձեռամբ եղբարն իւրոյ՝ Նիկողայոս երիցու, յիշատակ իւր և կողակցին, և որդոցն և ծնաւդացն իւրոց, և ամենայն առու արեան մերձաւորաց իւրոց կենդանեաց և հանգուցելոց ի Քրիստոս Աստուած, և ետ ի ձեռս եղբարն իւրոյ Նիկողայոս քահանային, որքան կենդանի է առ ինքն

մնացէ, և յետոյ որդոյն իւրոյ թէ քահանայ յիցի և թէ ոչ յիցի տացեն ի Սուրբ Նիկողայոս եկեղեցին, և մնացէ անդ անցինք յիշատակ, եթէ որ յանդգնի ծախէ կամ գրաւէ զմասն Յուդայի աոցէ և զպատիծն Կայենի աստ և ի հանդերձելումն:

ՀԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Թ. 274բ.—1647:

(Վերջին պահպանակի վրա) Հոկտ. 6, 1969 Երեւան:

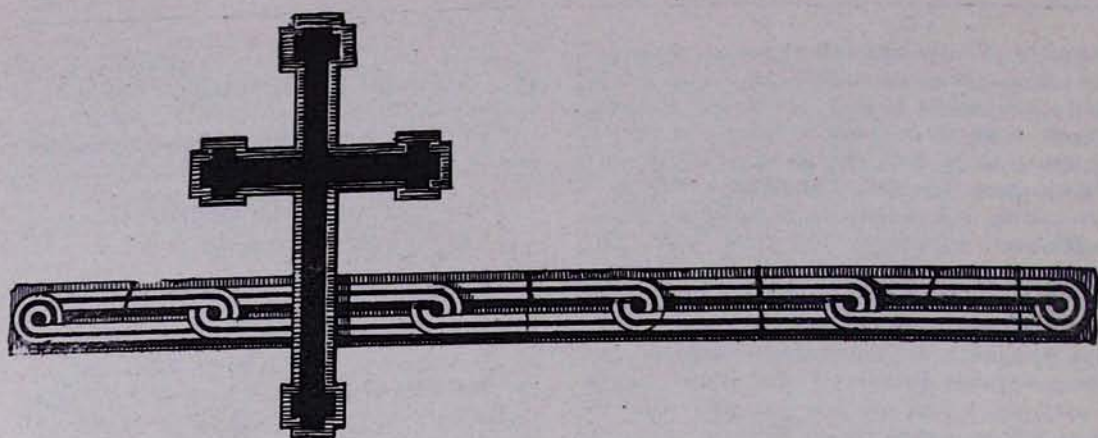
Բնիկ իսթանպուլահայ Նուարդ Մերտինեանի կողմէ կը մուիրուի սոյն Աւետարանը Քրիստոսի. զորս իր 1968 Ուաշինկլոնէն Իսթանպուլ ճամբորդութեան ընթացքին և օրերուս մէջ 22 Սեպտ.ին գեղեցիկ դիպումս մը դէմը հանեց գրաւաճառ Յ. Արթաթմեանի գրատունէն:

Հանդիպումը Աստուածային էր, տրուած ըլլալով Հոկտ. 5-ին Ս. Միոսոմի օրհնութեան կը զուգադիպէր, և երէկ ներկայ եղանք ադ մուիրակաւ հանդիսութեան:

Սոյն գրչագիր Աւետարանը սրտագին մուէր մըն է Ս. Մեսրոպ Մաշտոց թանգարանին:

Նուարդ Մերտինեան

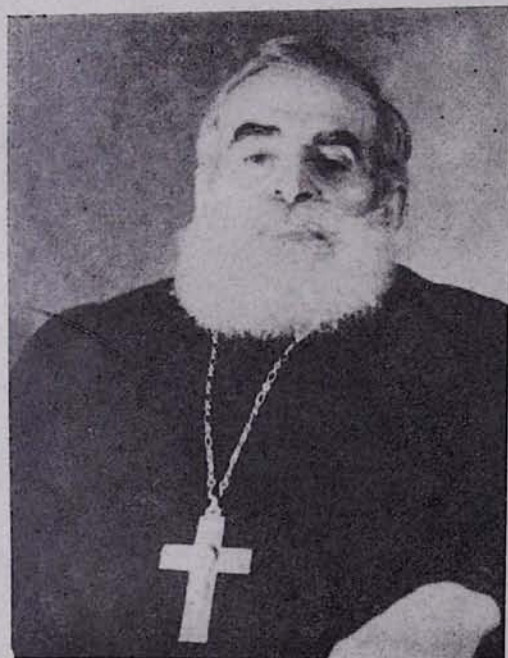
(Ծարումակելի)

ՀԱՆԳԻՍ
Տ. ԵՂԻՇԵ ՔԱՀԱՆԱ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆԻ
(1902—1975)

1975 թ. հունվարի 14-ին, 72 տարեկան հասակում, երևանում վախճանվեց տ. Եղիշե քին. Վարդանյանը:

Հանգուցյալը ծնվել է 1902 թ. Աշտարակի

շրջանի Դիր գյուղում: Սկզբնական կրթությունը ստացել է Սամաղարի գյուղական դպրոցում:

1927 թ. քահանա է ձեռնադրվում ձեռամբ տ. Խորեն արքեպ. Մուրադբեկյանի և նշանակվում Դիր գյուղի եկեղեցու հոգևոր հովիվ:

1945 թ. Գերագույն հոգևոր խորհրդի կողմից որոշ ժամանակով նշանակվում է ս. Գեղարդ վանքի վանահոր պաշտոնակատար:

Այնուհետև ծառայում է Հայաստանի տարբեր եկեղեցիներում:

Իր նվիրյալ ծառայության համար 1962 թ. Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի կողմից պարգևատրվում է քահանայական լանջախաչով:

Հանգուցյալի վերջին օծումը կատարվում է հունվարի 16-ին ս. Հովհաննես եկեղեցում՝ ձեռամբ Արարատյան թեմի առաջնորդական փոխանորդ տ. Կոմիտաս արքեպ. Տեր-Ստեփանյանի:

Հանգուցյալը եղել է հավատավոր, իր կոչման բարձրության վրա գտնվող պարտաճանաչ հոգևորական:

Հանգուցյալի մարմինը ամփոփվում է Երեվանի Ծառուխյանի շրջանի նոր գերեզմանատանը:

Հանգի՛ստ իր ոսկորներին:

